

ილ. ალხასიშვილი.

ზუნება და ცხოვრება

48117

(მეზავრის დღიურიდან).

თბილისი.

სტამბა ექვთიმე ივ. ხელაძისა.

1897.

ნაწილი პირველი.

მოგზაურთა განთიადი.

Дозволено цензурою Тифлисъ, 11-го Марта 1897 года.

ნ ა წ ი ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი .

მოგზაურთა განთიადი.

თ ა გ ი I.

ზამთარში ბარი, ზაფხულში მთა.—ქოროლლი და თრიალეთის მთები.—მიზანი ღამით მოგზაურობისა.—განთიადის დიდ-მშვენიერი სანახაობა და ჩვენი დაუდევრობა.—მწყემსნი და გუთნის მეხრენი ჩვენზედ ბევრად ბედნიერნი არიან.—მნათობთა ცქერით ცოდვილი კაცი ანგელოზად ხდება.—გაჩირალდნებული შუალამის ცა.—პირველი მამლის ყვირილი და ხალხში გავრცელებული ცრუ-მორწმუნობა მანეთა შესახებ.—ჩვენი ზაქარო. ჯგუფი შვიდის ვარსკვლავისა, დათუნა.—ხომლი და მისგან დაკრული ცხვარი.—ხარის ნავალი და იჯმის ნახტომი.—ამათზედ გავრცელებული ლექსით თქმულობა ჩვენს ხალხში.

აფხულის მზის ცეცხლებრ სხივებმა ჩვენც გაგვითბეს გული და აღგვეძრა სურვილი მოგზაურობისა. „ზამთარში ბარი, ზაფხულში მთა“... ამ ბუნებრივ კანონს სიამოვნებით დავემორჩილეთ და ბარიდგან მთისკენ გავწიეთ, იმ მთისკენ, რომელიც წელიწადში ცხრა თვეს სთვლემს, სამ თვეს ცოცხლობს.

ხალხის გმირი ქოროლი უმღერს ამ თრიალეთის მთებს:

„... სამ თვეს ჰატარდად მორთუვნა,
მთანა, ცხრა თვეს დათოკლივნა...“

მგზავრობა ღამის სიგრილით ვარჩიეთ და უფრო-კი იმ აზრით, რომ დავესწრათ დიდებულ მოვლენას—განთიადის ბნელეთზე გამარჯვებისას.

მართლაც-და მთელს ჩვენს სიცოცხლეს ზოგნი ისე ვატარებთ და ისე ვესალმებით ამ წუთი სოფელს, რომ ძნელად თუ ვინმე—მეცნიერებზე არ მოგახსენებთ—განგებ დაჰკვირვებია განთიადის სანახაობას და მისს დიად წეს-რიგს, თითქოს ბუნების შვილი არ ვიყოთ და მის ნაწილს არ შევადგენდეთ.

ამ შემთხვევაში მდაბიო ხალხი და მეტადრე მწყემსნი და გუთნის მებრენი ჩვენზედ ბევრად ბედნიერნი არიან.

რას ბძანებთ! აბა მის უკეთესს რას იგრძნობ კაცი, როცა სოფლად ხარ, მშობელ ბუნების მკერდს ეხუტები და მასთან ერთად იღვიძებ! ცის მნათობთა სიდიად-სიმშვენიერით, ზესთა-ზენამდე აღფრთოვანებული სული ჰხარობს, გული-გონება გინათლდება, გისპეტაკდება და ცოდვილი კაცი, ანგელოზად გარდიქმნები; ჰგრძნობ, რომ ცხოვრების ვარამით გაცვეთილი ნერვები (ძარღვები), ამომავალ მზის ცხოველ-მყოფელის სხივებით გეკურნება, გიხალასდება. ყვავილოვანი ბუნების ცქერით და სოფლოური სადა ცხოვრებით სასიამოვნოდ მოხიბლული გული მოსვენებას ეძლევა; უკვდავების ჰაერით თავისუფლად, ხარბად ჰსუნთქავ და ახლად შეკრებილი სიცხოვლით გულის ძგერა, სიცოცხლის ხალისი გიძლიერდება.

ნაშუალამევს, გაუთენებლივ შევსხედით ცხენებზე და გზას გავუდგქით.

მოწმენდილი ცა კაშკაშ ვარსკვლავებით არის გაჩირალ-

დნებული, ახლად დაბადებული ლამის გუშაგი, თანამავალი დედამიწისა, არსად სჩანს—მისძინებია.

მღუმარე სოფელს კარგა რომ გავცილდით, მამლებმა შექმნეს პირველი რიგის ყივილი. ამბობენ, კარგი მამალი ლამის პირველ საათს არ გადააცდენსო. მართლაც, პირველის შესრულებას სამი წამი აკლდა.—მამლის მტკიცე ჩვეულება, ანდაზად გადაქცეულა: „მამალი რომ უდროო დროთ დაიყივლებს, თავს მოსჭრიანო“.

ხალხში ჯერ აქამდე ის ცრუ რწმუნებაა გავრცელებული, ვითომ პირველ მამლის ყივილამდე მთელი ქვეყანა დაზესკნელი ლამე ათასნაირი მავნეთი და არა-წმიდა სულით არის სავსეო და რა წამს მამალი იყივლებს, ყველა წყეული ქვესკნელს მიდისო.

კიდევ ამიტომ ჩვენი მეჯინიბე ზაქარო განგებ აგვიანებდა ცხენებს, თანაც რაღაცას თავ-დაღუნული პირჯვრის წერით ბუტბუტებდა—თურმე, ნუ ბძანებთ, იწყველებოდა: „დასწყველოს სამას სამოც-და-სამმა წმიდა გიორგიმაო“. ახლა-კი, მამლის ყივილის უმალ ჩვენი ზაქარო გამხნედა, გამხიარულდა, თითქოს წისქვილის ქვა ზურგს ეკიდა და უკუ აგლო.

ამ გვარ ცრუმორწმუნოებისთვის ზაქაროს ბევრმა დაუწყო ხუმრობა. ბოლოს ყველამ ჩამოვთვალეთ ბავშვობისას რაც გაგვეგონა—ალი, მავნე და მკვდრების ოინები.

გზის ნაპირას სოფლის სასაფლაო გვქონდა გასავლელი. ჩვენმა ახალგაზდა თანამგზავრმა ცხენი გაქუსლა, გზას გაღუხვია, ლამის სიბნელეს არ დაერიდა—წინ გაგვისწრო. ცოტა ხნის შემდეგ სასაფლაოდან შორით სიმღერის ხმა შემოგვესმა:

„ღმერთო, ღმერთო, მოწყალეო,
არკინ მიგის შენგან კადე,
შენგან ვითხოვ შეწვენასა,

რასომსაცა გზასა კლიდე:

მტერთა ძლევა, ზღვათა ღელვა,

ღამით მავნე განმარადე,

თულა დავრჩე, გამსახურებდე

შენდა სხვერზღსა შეგწირვიდე.“

ღამის პირველი საათია. სამიათასამდე ბრძეციღლა ვარსკვლავებით მოქედლილი ცა მკრთალ სინათლეს ჰფენს ღუმლიღით მოცულ არე მარეში, ცის კალთებზე ალაგ-ალაგ გაფანტულან მძიმე ღრუბელნი, ღოღო გუმბათი უმთვარო ღამეში საამოდ კრიაღებს.

ავერ ჯგუფი შვიღის ვარსკვლავისა, დათუნა, ჩრდიღოო კიღის ვარსკვლავიღი, ცის კალთაზე ჩრდიღოღეთით დაშვებულა, კალხზე სღვას, თითქოს კუღზე დაბჯენიღაღო. ამ სამიღოდ საათის წინეღ-კი, კუღ-აშვერიღი ცის გუმბათზე იყო გამოკიღმული.

ახღა მივიხეღოთ აღმოღსავღეთისკენ. ავერ ხომღი, ჯგუფი ექვისი ვარსკვლავისა, თანავარსკვლავეღი კუროღსი, ძღივერ მაღღა, ცის გუმბათის შუამღდე, ამოსულა და ცოტა არ იყოღს სამხრეთისკენ გაღახრიღა.

ზაფხუღის პირზე, როცა საქონეღი საძოვერად მიღდვერად გაჰყავთ, ხაღხი ძღივერ არიღებს საქონეღს ხომღის ამოსეღას— ხომღი დაჰკრამსო. ამიტომაც გამოცდიღნი მწყემსნი ხომღის ამოსეღის წინეღ საღმე ღელეში ჩარეკენ ცხვარს, რომ გორას მოაფარონ, ხომღს მოარიღონ.

როგორც ჯავახეღ მწყემსებმა ამიხსნეს, მხოლოღ სამი ღღე არღს საშიში—თიბათვის 7, 8 და 9. ამ რიცხვებში ხომღი აბუღის მთასთან ამოღის და უეცრად ცეცხღის აღივიღთ ამოვარღება ხოღმეო. ამ ღროღს საქონეღს თუ სხივები დაჰკრა—გააფუჭებსო. საკმაოა ორი-საღი საათიღთ ცხვარი თუ სხვა საქონეღი მოარიღოთ პირვეღ ამოსეღას ღ მერე, რაკი ხომ-

ლი მაღლა ზე მაღლა წავა, საშიშო აღარ არისო. თუ თქვენს ახორს (თავლას) სანათური აღმოსავლეთისკენ აქვს, საჭიროა ცხენიც მოარიდოთო.

ხომლის დაკრული ცხვარი ჯანზე ველარ მოდისო, რაღაც ნაირ მუწუკებს აყრის ტანზე, ჯანდაკდება და მატყლიც ცუდი აქვსო. როცა ვაჭარი მატყლს იწუნებს, ამბობს: „ხომლის ნაკრავიაო“.

ხომლის ნაკრავ ცხენსაც ბუგრი ეხვევა და ცხვირ-პირზე რაღაც ხაზები დააჩნდება ხოლმეო.

ერთმა ჯავახელმა ბერიკაცმა მითხრა: „როცა გაზაფხულის პირზე, მწუხრისას, ხომლი დასავლეთზე გამოჩნდება, გუთანი იგულისხმე—სახნის-საკვეთი გაწყობეო“.

ავიხედოთ ცის გუმბათისკენ, — აგერ ხარის ნაკალი და ირმის ნახტომი (млечный путь), წუხელ საათის ათზე ჩრდილო აღმოსავლეთით წამოსული, სამხრეთ დასავლეთისკენ იყო გადაშვებული, ეხლა-კი მობრუნებულია, და ცის გუმბათს სარტყელივით გაჰკვრია, რომლის ერთი ბოლო აღმოსავალ-სამხრეთისკენაა ჩაშვებული, მეორე—ჩრდილო დასავლეთისკენ. შესახებ ამ ვარსკვლავთა ჯგუფისა, რომელიც ვინ იცის რამდენ მილიონ წვრილმან ვარსკვლავთაგან შესდგება და რომელსაც მეცნიერნი ორმის კვლას უძახიან, ჩვენს ხალხში შემდეგი თქმულება სუფევს.

„ღმერთმა გადმოიხედა და ბრძანა: აღამიანს საშინელი ჯავა აღგია, ამდენს გაჭირვებას ვერ აიტანსო“. მოუხმო ცხოველთ და უბრძანა: „აბა ვის ძალგიძსთ შრომის უღელი გაუწიოთ გლახკაცსაო?“. გადმოხტა წინ ირემი და დაიქაღნა: „მე მიკისრნია კაცის შრომაო“, — დალოცეს და გამოისტუმრეს.

ირემმა იხტუნა, იხტუნა და დედამიწამდე მანძილს ვერ უწია, შუა გზაზე გასქდა.

„ადამიანის შენახვა ვერაინ იღვა თავზედა:
სენა, ფარცხვა, ზიდვა სარჩოსი გასჭირდა მეტად ძალზედა.
სარმა სთქვა, ჰირმა ნათელმა, მე დავიწერავ თავზედა.
მოცვიდნენ ანგელოზები, დაჭკოცნეს ორთავ თვალზედა;
ჩამოქნეს წყვილი სანთელი, მიაკრეს ორთავ რქაზედა:
— წადი, სარო, იმუშავე, ერთგულად მთა და ბარზედა,
ექვსი დღე უღელში ებმი, მეშვიდეს დაწიქ მხარზედა;
ვინც კვირა-უქმით შეგაბას, ხელი შეახმეს მკლავზედა.“

ხარმა დინჯის ნაბიჯით გამოსწია და მშვიდობიანად ჩამოვიდა ქვეყნად. მას აქეთაა ერთგული მეუღლე გაუხდა შრომის შვილს გლახკაცსა...

აი, ი ალაგ-ალაგ რო ხალებივით ატყვია, ეგ ირმის ნახტომია და თეთრად რო დიდი ზოლი მისდევს, ეგ ხარის ნავალი გზა არისო.

ბავშობისას პირველად რომ ეს ლეგენდა მიაგმეს, მახსოვს ძრიელი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზედ. მაგრამ, რამდენიც შევხედავდი ვარსკვლავებით მოჭედულ ცას, მიკვირდა, ექვი მტანჯავდა, არა მჯეროდა, რომ ცის იმ სიმაღლიდგან ხარი მანძილს გაივლიდა და ქვეყნად ჩამოვიდოდა. მერე ბებია ჩემმა ამიხსნა: „შვილო, გენაცვალე, უწინ ხომ ცა ასე არ იყო ჩვენზე დაშორებულიო! ადამიანმა რომ ღმერთი დაივიწყა და ცოდო-მადლი აღარ სად იყო, ღმერთიც იმიტომ გაგვიწყრა, თორემ უწინ ცა ისე ახლო იყო, რომ იალბუზის მთიდან ხაოხი ცაში აღიოდო. ერთხელ პატარძალი პურს აცხობდა გარეთ ეზოში, და იქვე თონის ახლო ბავშვი ედგა კოჭინით. ბავშვმა წაიხდინა, პატარძალმაც კომიანი ხელებით აიღო და ბავშვი თბილი ლავაშით გაწმინდა. ამაზედ განრისხდა ღმერთი და აგერ ცა ახლა ჩვენზედ რამ სიმაღლეზედ არისო“!..

თ ა გ ი II.

ღამის სურათი არემარისა. — განთიადის მოლოდინი. — ამომავალი ვარსკვლავი. — ციალი და ზაქაროს აზრი. — «ვარსკვლავი» ჩამოვარდა. — რა აღმატებული აზრისაა კაცი თავის თავზე! — უცქიეთ ცას მკათათვე - ღვინობისთვე - გიორგობისთვეში. — ცალაუვარდი გუმბათი როდია! — დედამიწა ბოძებზე-კი არ არის დამყარებული. — ვარსკვლავი მზეა. — საშინელი სიდიდე და სიშორე ჩვენი მზისა. — თამარ მეფეს რუსთაველი რომ მხესთან მოსაკითხად გაეგზავნა, თავის 700 წლის იუბილეისთვის პასუხის ჩამოტანას მოასწრებდა თუ არა? — რა სისწრაფით ჩამოდის ჩვენამდე მზის უუქი-სინათლე. — ვარსკვლავთა სიშორე. — რა ნამცეცა რამაა საბრალო ჩვენი დედამიწა! — არხიმედის აზარმაცი. — „მცვივანა ვარსკვლავები“ და მათი ვითარება. — არა ამ ქვეყნის ნივთი (სამაჯური). — ცის უზარ-მაზარი ნატეხი. — უშვებელი მეტეორი პეტერბურღის სამეცნიერო აკადემიაში.

აიწყო ნაშუალამევის მეორე საათი. ჩვენმა ცხენებმა, ღამის სიგრილით წახალისებულთ, სიარულს მოუმატეს, მაგრამ ჩვენ არ ვჩქარობდით — გზა ვილას ახსოვდა.

აგერ შორით შავად მოჩანს ირგვლივ გაბმული უზარმაზარი მთების აჩრდილი. მთათა სერ-ქედის ოღრო-ჩოღრო მუხლები, ვარსკვლავთა მკრთალ უუქზე ბუნდოვან სივრცეში იხატებიან — ზღვარს ავლებენ!

მდინარეთა შხივილი და ჩანჩქერთა ჩხრიალი მოგვესმანია — ნიაფმა მოგვიტანა.

კანტი-კუნტად ძაღლების ზარმაცი ყეფაც ისმის.

ჩვენი ყურადღება მთლად აღმოსავლეთმა მიიქცია — განთიადს ველით, ანუ უკედა ვსთქვათ, ჩვენ გვსურს დავესწრად იმ დიდებულ წუთს, როდესაც დედამიწა ამ ბნელეთის სივრ-

ცეს გაივლის, შემოგვატრიალებს და ისევ მზეს მიგვიცხუნებს.

აგერ ერთი „ვარსკვლავი“, თითქოს ცას მოსწყდოდა, ჩამოვარდა, ისარივით წავიდა და ჰაერშივე ცეცხლის ფრად გაწყალდა.

— კიდევ ერთი კაცი მოკვდა, — წაიღუდუნა ჩვენმა ზაქარომ...

აღმოსავლეთით, აბულის მთის იქიდგან ნაკვერჩხალივით ბრჭყვიალა, მშვენიერი ვარსკვლავი ამოციმციმდა და მალლამალლა გასწია. სიდიდით ყველა ვარსკვლავს სპარბობს, ხან ბნდება, ხან ძალზედ ლაღლაღებს — ყვითლად, ლურჯად ენთება.

ამ ვარსკვლავს რომ შევხაროდით, იშვიათი რამ სანახავი ვნახეთ. სამხრეთი უეცრად აენტო, სხივნი მოჰფინა და მსწრაფლვე ჩაქრა. მოულოდნელმა სანახაობამ ყველანი გაგვაოცა და მეტად მშვენიერმა სურათმა საამოდ აღგვიტაცა.

ბუნების ამ გვარ მოვლენას (зарица) ეწოდება. ციალი მეტად ძლიერი იყო და მისმა სხივებმა მეტად დიდი სივრცე მოჰფინა ბნელ სამეფოში. ჩრდილოეთის ნათვას (сѣверное сіяніе) ემზგავსებოდა. ზაქარომ სთქვა: „თევზმა შეითამაშა და იმან გაანათა“...

ხოლო ფიზიკილამ ფიცით, რომ შორს, შორს სამხრეთით, საცალა, ელვა-ქუხილი ყოფილა და იქაურმა ელვამ თავის შუქი შორს სივრცეში გასტყორცნა, სხივნი გაჰფანტა. ქუხილიკი იმიტომ არ მოგვესმა, რომ 25 ვერსის სიშორეზე ქუხილის ხმა აღარ ისმის.

კიდევ ვარსკვლავი ჩამოვარდა, ჰაერის სივრცეში ცეცხლის ზოლი გააღო და ჩაქრა. ხალხში ის ცრუმორწმუნოება არის გავრცელებული, რომ ყოველ ადამიანს თავისი საკუთარი ზედის ვარსკვლავი ჰყავსო — რა აღმატებული აზრისაა კა-

ცი თავის თავზე—და როცა კაცი კვდება, მისი ვარსკვლავიც ჰქრებაო.

ჩემს ბავშვობაში-კი მახსოვს, ზაქათალაში ერთს ზაფხულს, მოსწავლენი გარეთ ბალკონზე ძილს ვაპირებდით. ამ დროს „მოსწყდა“ ერთი „ვარსკვლავი“, ნაკვერჩხალივით წამოვიდა და ჩვენის მეზობლის ეზოში ჩავარდა. მეორე დღეს გავიგეთ, რომ იმ მეზობლის რძალს ვაჟიშვილი მისცემოდა.

ვისაც გსურსთ „ვარსკვლავთა“ ცვივნა ჰნახოთ და ამის სანახაობით გაერთოთ, შეხედეთ ცას უღრუბლო ღამეში მკათათვის 28, 29 და 30; ღვინობისთვის 31 და გიორგობისთვის 1 და 2 რიცხვებში. ხუთმეტი წუთის განმავლობაში ოცამდე მეტი «ვარსკვლავი» ჩამოცვივა.

შეიძლება ზოგს მკითხველს ეგონოს, მართლაც-და ვარსკვლავები ცვივოდეს ციღამ!

ეს, რასაკვირველია, დიდი შეცდომა იქნება, რადგან ცა მართლა ხომ ლაჟვარდი გუმბათი არ არის და მასზე ვარსკვლავები ჭრაქებივით ჩამოკიდულნი-კი არ არიან, ან დედამიწა ბოძებზე ხომ არ არის დამყარებული, რომ მთელ მსოფლიოს საძირკვლად გაუხდეს!

საკმაოა ის გავიხსენოთ, რომ თვითმეული ვარსკვლავი იგივე მზე არის, თავისად ანათებს და ზოგი ვარსკვლავი-კი ჩვენ მზეზედაც უდიდესია! ხოლო ჩვენი მზე ისეთი რამ უშველებელი ცეცხლის ბურთია, რომ დედამიწის ოდენა ერთ მილიონ ნახევარი გამოიჭრება. შეიძლება ასეც შევადაროთ: ცალ მხრივ დადეთ ერთი მარცვალი ხორბლისა და მეორე მხრივ დააგროვეთ ერთი ტომარა იგივე ხორბალი. ამ გვარ შედარებით აშკარად წარმოიდგენთ მზის სიდიდეს და სივრცეს. დედამიწის წინაშე.

ჰო და კაი ხეირიც დაეყრება ჩვენს დედამიწას, თუ ამოდენა ვარსკვლავი (მზე) წამოვიდა და ზედ დაეცა!

თუ ვიკითხავთ: მაშ რად სჩანან ვარსკვლავები მაგრე პატარებათაო, მეცნიერება აი რა პასუხს მოგვცემს: მაგის მიზეზი ის არის, რომ როგორათაც მზე, აგრეთვე ვარსკვლავები ძლიერ დაშორებულნი არიან, ისე შორს არიან ჩვენზე, რომ ადამიანის გონებას ვერც-კი შეუძლიან წარმოიდგინოს. უკვე გამოანგარიშებულია, რომ ჩვენის დედამიწიდანაა მის სატრფიალო მზემდე 140 მილიონი ვერსია! აქედან რო მზეს ზარბაზანი ვესროლოთ, ზარბაზნის ყუმბარას ათი წელიწადი დრო დასჭირდება, რომ მზემდე უწიოს. — დედამიწიდან მზემდე ტელეფონი რო იყოს გამართული, მზეზე ნათქვამი სიტყვის ხმას დედამიწაზე 13 წლის შემდეგ გავიგონებდით. რკინის გზა რომ იყოს მზემდე გამართული, რომელიც დღე და ღამ დაუყოვნებლივ მიგვატყუნდეს მზისკენ, მაშინ ჩვენი მგზავრობა სამას წელიწადზე მეტს (330 წ.) გასტანს და თუ უკანვე დავბრუნდით, ექვსი საუკუნე მეტი მოვუნდებით. ესე იგი, თამარ მეფეს რომ რუსთაველი მზესთან გაეგზავნა მოსაკითხად, დღესაც გზაში იქნებოდა. ან იქნება თავის უკვდავ პოემის შეიღასი წლის იუბილეისთვის სამი წლის შემდეგ (1900 წ.) მზის პასუხით ჩამოგვისწროს?.

დიად, აი ასე შორს არის მზე და, მაშასადამე, ადვილად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ რა შეუბრალებლად, რამ სიშორედ გასტყორცნა მზემ თავისი ანაგლეჯი, საბრალო ჩვენი დედამიწა.

მზე ხო ასე შორს არის ჩვენზე, მაგრამ ვერ წარმოიდგენთ რა საშინელი სისწრაფით ჩამოდის ჩვენამდე მისი შუქი-სინათლე!. თითო წამში თექვსმეტი მილიონი ვერსი მოფრინამს მზის სინათლე და დედამიწამდე რვა წამ ნახევარში ჩამოდის!

მაგრამ, აბა რა სათქმელია მზის სიშორე!

ვარსკვლავთა შუქი-სინათლე იმავე სისწრაფით მოფრინავს ჩვენკენ, მაგრამ ყველაზედ უახლოესი ვარსკვლავი, რომლის

ბრჭყვიალებითაც ასე ვსიამოვნებთ, ისეთ სიშორეზეა, რომ ვიდრე იმისი შუქი-სინათლე დედამიწამდე უწევს, სამ წელიწად ნახევარი დრო უნდება.

ზოგი ვარსკვლავი-კი, რომლის ბჟუტვას ძლივს ვხედავთ, ისეთ საშინელ მანძილზეა ჩვენზე დაშორებული, რომ ყოველად შეუძლებელია მისი წარმოდგენა. ვიდრე ამ გვარი შორეული ვარსკვლავის შუქი ჩვენამდე მოაღწევს 3500 (სამი ათას ხუთასი) წელიწადი დრო უნდება მანძილის გავლაში. აგერ ა იმ ვარსკვლავის შუქი, ძლივს რომ ბჟუტავს, მოსე წინასწარმეტყველი რომ დაიბადა, მას აქეთია წამოსულა და დღეს ძლივს ჩამოვიდა ჩვენამდე და გამოგვიცხადა თავისი ვინაობა.

ამ ამბების გამგონი აშკარად ვხედავთ, შედარებით რა ნამცეცა რამ ყოფილა ჩვენი დედამიწა. დიად, ჩვენს დედამიწას იმოდენი ალაგი უჭირავს მთელ მსოფლიოს არემარეში ანუ სივრცეში, რამოდენი ალაგიც ერთ წვეთ წყალს ზღვა-ოკეანეში.

მაგრამ, მართლაც და არც ისე მასხარად ასაგდება ჩვენი დედამიწა, რომ, როგორც არხიმედმა დაიქაღნა: „მომეციოთ წერტილი რაზედაც შემეძლოს დავაყრდნო აზარმაცი და მთელ დედამიწას ბურთივით შემოვატრიალებო!“

კაი დაგემართოს, მარა ამ აზარმაცს ანუ ბერკეტს რამოდენი ხელის მოსაჭიდი ტარი უნდა ჰქონდეს, რომ დედამიწას ნძრევა უყოს! მეცნიერთა გამოანგარიშებით, სინათლეს, რომელიც წამში 16 მილიონ ვერსს მიფრინავს, ექვს ნახევარი მილიონი წელიწადი დასჭირდებოდა, რომ ამ ბერკეტის სიგრძე ბოლომდე გაერბინა!

დიაღ, არც მეტი და არც ნაკლები.

ახლა ისევ „მცვივანა ვარსკვლავებზე“ ვიბაასოთ.

ის, რაც ციდან ჩამოვარდება. ხოლმე, რომელიც ჩვენ

ვარსკვლავი გვეონია, შეგიძლიანთ თქვენის თვალით ნახოთ ზოგიერთ მუზეუმებში—მგონი ტფილისის მუზეუმშიაც მოიპოვებოდეს. ზოგი ქვის ნატეხს წარმოადგენს, ზოგიც ნამდვილ რკინის ნატეხსა, ასე რომ შეგიძლიანთ მჭედელს მისცეთ და დანა გააკეთებინოთ. მაგრამ აფსუსია... სჯობს სამაჯური გააკეთებინოთ სახსოვრად რომელიმე ვარსკვლავისა. განა რომ სასურველი იქნება ანა ამ ქვეყნის ნივთი?!

ხსენებული ნატეხები არიან რომელიმე ვარსკვლავის ანაგლეჯის ნამსხვრევნი, რომელნიც პლანეტთა შორის, ცალიერს სივრცეში ტრიალებენ, სრიალებენ. როგორც ძერას აედევნებიან პატარა ჩიტები, ისე ეს ვარსკვლავთა ნამტვრევნი დაედევნებიან ხოლმე დედამიწას ტრიალის დროს. ზოგჯერაც ეს ნამტვრევები ისეთის საშინელის სიჩქარით და ძალით წამოვლენ ხოლმე დედამიწისკენ, რომ მეტის-მეტე გლესით ჰაერში ენთებიან, იწვიან, ცეცხლის ზოლს ავლებენ და ჰაერშივე ისპობიან. ზოგი-კი ისეთი დიდი ნატეხია, რომ ნაკვერცხალივით გახურებული დედამიწამდე უწევს.

გამოცდილებით ვიცით, როდესაც ზარბაზნის ტყვია ჰაერში მიფრინავს, ჰაერშივე გლესისგან იქამდე ცხელდება, რომ მჭედლის ქურაში გახურებულ რკინასაებ ვარვარებს. ჰო და თუ-კი ზარბაზნის ყუმბარა 7—8 ვერსის გავლით ასე საშინლად ცხელდება, მაშ რაღა გასაკვირველია ვარსკვლავის ნატეხი, რომელმაც უნდა რამდენიმე მილიონი ვერსი გაიაროს; ისე გახურდეს, გაელვარდეს, როგორც ჩვენ გვეჩვენება ხოლმე ცის სივრცეში!? სწორედ ეს ფიზიკური კანონია იმის მიზეზი, რომ ზოგი ნატეხი ვარსკვლავისა ჰაერშივე იწვის, ჰაერშივე ქრება და ჩვენამდე ვეღარ ჩამოდის. უფრო-კი ნამსხვრევთა მტვერი ვერ უწევს ხოლმე დედამიწამდე და ჰაერშივე იწვის გლესის გამო.

ყოფილა არა ერთი მაგალითიც, რომ ცილამ ჩამოვარდნილა

უშველებელი ნატეხი, ვეებართელა კლდე ათასის ფუთის წონისა. პეტერბურლის სამეცნიერო აკადემიაშიაც ინახება ერთი ამისთანა მეტეორი (ჰაერის ქვა) 50 ფუთის წონისა, რომელიც ციმბირში ჩაშოვარდა განვლილ საუკუნეში. ეს ნატეხი თითქმის ხალასი რკინაა, მხოლოდ 10% ნიკკელი ურევია.

კაი ხეირს-კი შეეყრება, ვისმეს რომ თავს დაეცეს ამოდენა „ცის ნატეხი“.

თ ა ვ ი III.

ბუნებას ჩასთვლიმა. — ცა გაიხსნა. — ზაქაროს ნატერა. — ხარისპარია თურმე ცისკრის ვარსკვლავად მოგვჩვენებია. — რად ჰქვიან ამ ვარსკვლავს ქართულად ხარისპარია, თათრულად ქარვანყრან? — უღროდ მოგზაური ქარავანი და მისი თავგადასავალი. — აშული ქიარიმა და მშვენიერი ასლი. — შ2 კბილი სიყვარულის მსხვერპლად. — მიჯნურთა დუეტი. — დედიშობილა ქიარიმა უმღერს, შესთხოვს ქარვანყრანს — მალე გაათენეო. — ჯიუტი ტერტერა და მისი მოგონილი თილისმა დარაია. — ქარვანყრანი დაუპატიყებლად ამოვიდა. — ქიარიმას ხვეწნა-ვედრება ქარვანყრანისადმი — ნუ ამოხვალ, გაჩერდიო. — ფერადი ვარსკვლავები. — ასლი და ქიარიმა სიყვარულის ცეცხლით დამწვარნი.

78111

ილის ორი საათი შესრულდა, ერთი პირი ჩამოხნელდა. — ბუნებას ჩასთვლიმა, თითქოს წყალმაც-კი ჩაიძინაო.

„ცისა გახსნას შევესწრება, ჰქვეუნების დამყარებას, შენს გამარჯვებას ვისურვებ, სამშობლოს აჭყვავებას.“

აბულთან ცა გაიხსნა — აღმოსავლეთმა გამოაშუქა ჩაბაღის

სწამს, რომ ცის გახსნის უმაღლესი ინსტიტუტი, ყოველივე ავისრულდება. მაგრამ ეს დიდებული წუთი ისე უეცრად მოხდა, რომ ჩვენმა ზაქარომ ვერც-კი მოასწრო სამჯერ ეთქვა:

„დმეტო! მამე ცხოვრება,
ქონება და ცხოვნება“...

ის ჩვენი სატრფო ღაღადა ვარსკვლავი ერთოლით, ციმ-ციმით ძლიერ მალდა, მალდა ავიდა, მერე მისუსტდა — მიიღია.

ახლა ველით აღიონის ნახვას — ცას შევცქერით. ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა სთქვა: „საცაა მზე უნდა ამოვიდესო“.

უეცრივ, მოულოდნელად თვალი მოვკარიტ უუმშვენე-რეს დიდ ვარსკვლავს, რომელიც აღმოსავლეთით, მთის იქი-დამ, ის-ის არის ამოსულიყო, ამოგვპაროდა. საათს დავხედე და მესამის ნახევარი იყო.

ამ მნათობის სიდიად-სიკეკლუცემ და მისმა ნაზმა თუთისა შექმა მთლად გაიტაცა გული-გონება.

წარმოიდგინეთ, რა რიგ მოვსტყუვდით! აბა რა ღროს მზის ამოსვლა იყო. თურმე ნამდვილი ცისკარი ეხლა ამოვი-და და ჩვენ-კი მთელი ერთი საათი იმ უკითხვ ვარსკვლავს ვე-აღერებოდით, შევხაროდით — ცისკრის ვარსკვლავი გვეგონა, მაგრამ ვაი, სირცხვილო! რა უმეცრები ვყოფილვართ ვარს-კვლავთა ცნობაში! თურმე ნუ ბრძანებთ, ის ცბიერი ყვითე-ლი ვარსკვლავი სწამსადა ყოფილა.

ახი კია ღვთის წინაშე, რომ ამ ყვითელ ვარსკვლავს ხალხმა ავაზაკის სახელი დაანათლა, თათრები ქარვანყარანს უძახიან, ე. ი. ქარავანის გამწყვეტიო.

ერთხელ, ოდესღაც, ზამთრის ღამეს, სწორედ იმ ღროს, როდესაც ეს ყვითელი ვარსკვლავი ამოსულა, თურმე დიდი ქარავანი ღამის ბინიღამ აშლილა და გზას გასდგომია, რად-

განაც ჰგონებიათ ცისკრის ვარსკვლავი ამოვიდა და საცაა გათენდებარა. ის-კი არა თუ გათენებამდე ჯერ შორს იყო.

უცებ ცამ მოიქეშა, ამოვარდა ქარი და ბუქმა-ნამქერმა მთლად გაწყვიტა უდროოდ მოგზაური, მოტყუებული ქარავანი. მას აქეთაა იმ ვარსკვლავს ქაჩაქანყაჩანს უძახიან და ერთდებიან, მაგრამ მაინც კიდევ ისე სტყუვდებიან, როგორც დღეს ჩვენ მოვსტყუვდით.

ქართველებმა ხაჩიძეებმა იმიტომ უწოდეს ამ ვარსკვლავს, რომ ღამის მეხრენი ბევრჯელ მოტყუებულან—ხარი აუშლიათ, გუთანზე მოურეკიათ და გათენება-კი ჯერ არსად არის!

ამასობაში ცა თუ მოიღრუბლა, მაშინ კუმეტ ბნელაში ხარიც იკარგება. ამბობენ, ამ დროს ხარი საბალახოზე გაიწევს და გაიპარება ხოლმეო.

ხაჩიძეები ვარსკვლავი, ქაჩაქანყაჩანი, ბევრს ლექსებშია მოხსენებული თათრულ ენაზე. აი ერთი საინტერესო ნიმუში:

ვილაც ხანის შვილი, სახელად ქიარიმა, სიზმარში ჰნახავს თავის სატრფიალო ქალს, მისი სილამაზე ჩარჩება გულში და მუღაჯ მიდის. აშული ქიარიმა დადის თარით და დაეძებს ქალაქსა და დაბებში თავის გულის სატრფოს. ბევრი მოგზაურობის და ხეტიალის შემდეგ ჰპოვებს ერთს უმშვენიერესს ქალს, რომლის მსგავსი სულთანის ჰარამ-ხანაშიაც არ მოიპოვებოდა. ეს ქალიშვილი სომხის მღვდლისა აღმოჩნდა, სახელად ასლი.

ქიარიმას გაუძლიერდა გულში ანთებული სიყვარულის ცეცხლი და დაუწყო განუწყვეტელი ტრფიალი თავის მიჯნურს. ასლისაც ბოლოს და ბოლოს შეუყვარდა ქიარიმა. გაბეზრებული ტერტერა აიყარა და მალულად სხვა ქვეყანაში გადასახლდა.

მაგრამ რა არ შეუძლიან ყოვლად ძლიერ სიყვარულს! ქიარიმამ ბევრი ტანჯვა და ვაება გამოიარა, იმედ გადაწყვე-

ტილმა კინალამ თავიც მოიკლა, მაგრამ ბოლოს მაინც მიღწეა მიზანს—ხელ მეორედ იბოვა თავისი გულის სატრფო, მშვენიერი ასლი.

ტერტერას ცოლმა თურმე კბილების ექიმობა იცოდა და წესათაც ის ჰქონდა, ვისაც კბილს ამოუღებდა, თავს ასლის კალთაში ჩაადებინებდა, რა არის, ასლის სილამაზემ გაიტაცოს და მუხლებთა ელექტრონის გამო კბილის ტკივილის სიმწვავე ვეღარ იგრძნოსო.

ამ გარემოებით ისარგებლა ქიარიმამ, მოიავადმყოფა თავი და სხვაფრიფ ჩაცმული, სახე შეცვლილი, მივიდა ტერტერას სახლში ყბა ახვეული. შეეცოდა ტერტერას ცოლს, დაუძახა თავის ქალს. ასლიმ მოიკეცა. ქიარიმა ოხვრით და კვნესით წამოწვა და თავი ასლის კალთაში ჩადო.

ასლი გულმტკივნეულად ნუგეშს სცემდა; ტერტერას ცოლმა კბილი უკვე ამოართო, მაგრამ ქიარიმა ისეთ ნეტარებაში იყო და ისეთი სამოთხე ჰპოვა ასლის მშვენიერ შავს თვალებში და ისეთს მოსვენებას გრძნობდა მის ხშირ წამწამთა ჩრდილში, რომ არც-კი უგრძნია ტკივილი საღი კბილის ამოღლეჯის დროს. სიყვარულით დამთვრალი, დაბნედილი ქიარიმა ძლიერს მოიყვანეს გონს,—ეგონათ გული წაუვიდა კბილის სიმწვავეითაო. ქიარიმამ ვაშით და ვიშით უსაყვედურა: ეგ კბილი შეცდომით ამოგიღია, აი ეს კბილი მტკივაო. მეორე კბილიც რომ ამოუღეს, ქიარიმამ კიდევ შარი მოსდო და ამ გვარად 32 კბილის ამოღლეჯა ირჩია და ასლის თბილ კალთილამ თავის აღება-კი არა. ბოლოს გაუგეს ეშმაკობა, იცნეს ქიარიმა და რის ვაი-ვაგლახით დაითხოვეს სახლიდამ.

ქიარიმა უფრო გაგიჟდა. გადასწყვიტა—უსიკვდილოდ მე ასლის თავს ვერ დავანებებო! გადაეკიდა ტერტერას: ვიწვი, შემებრალე, ასლი მე უნდა მომცეო. ტერტერამ, რომ ველარას გზით მოიშორა, უთხრა: თუ ამ ზამთრის ღამეს დედიშო-

ბილა ჩვენს ბანზე გაათენებ, მაშინ ასლი შენთვის მომიციაო.

სიყვარულით აღგზნებული ქიარიმა არც ამ განსაცდელს დაერიდა, თარით ხელში ავიდა ბანზე და ისეთის ტკბილის ხმით უმღერდა თავის სატრფოს, რომ ასლისაც გულმა ვედარ გაუძლო და სიმღერით ოდიდამ პასუხს აძლევდა. ეს სამიჯნურო დუეტი ძლიერი მგრძნობიერის სიტყვებით არის აღსავესე.

ზამთრის ბუნებამ არ შეიბრალა ტანჯული მიჯნური, ლამის სასტიკმა ყინვამ სიყვარულის ცეცხლი გაანელა და გაუმწარა ქარიმას ასლისთან ტრფიალება. სიცივისაგან შეწუხებულმა ტან-შიშველა ქიარიმამ სულთქმა-უშით, თრთოლით, ძაგძაგით შესტირა ქარვანყრანს—ხარიპარია ვარსკვლავს: ამოდი მალე, გათენდეს ჩქარა..... დამიხსენ ამ ტანჯვისგან შენ, ჩემო მოსისხლე მტერო, ლურჯ-ყვითელო მნათობოო.

ჩამოჰკრა სიმებს და უმღერა:

„სარი იღდზ, მაკი იღდზ
ყანლმ ოღდნ ქარვანყრან.
საბახ ოღმაზ, ხანა იაზუხ,
ყანლმ ოღდნ ქარვანყრან!“

ღურჯ-ყვითელო მნათობო,
ჩემო მოსისხლეკ ქარვანყრან,
არ გათენდა, მე კიტანჯვი,
ჩემო მოსისხლე ქარვანყრან“!

„სანნა ქარვან ყრან დელლარ
ხანა დართლი ქარიმ დელლარ,
ხანმ ასლმა შაბან დელლარ
ყანლმ ოღდნ ქარვანყრან.“

შენ ქარკანუჩანს გეძახიან,
მე დარდიან ქიარიმას,
ასლისათვის სეკდაინსა,
ჩემო მოსისსლეე ქარკანუჩან!

რა ტანჯვით და ვაგლახით მაინც გაათენა სულ გამწარებულმა ქიარიმამ. ხუცესმა რომ ველარა გააწყორა, დალოცა ქიარიმას და ასლის სიყვარული.

ენლა-კი დაუდგა ქიარიმას ბედნიერი წამი და მიაღწია ტანჯვით ნაპოვნ გულის წადილს, მაგრამ ტერტერას მაინც გულში შური ჩაუვარდა. შეუკერა თავის ქალს თილისმა დარაია (კაბა), რომელიც ასე იყო მოწყობილი ღუგმებით: ერთი პირი რომ გაიხსნებოდა, მეორე ისევ იკვროდა—ვიდრე შეკრულ ღუგმებს გახსნი, გახსნილები უკვე იკვრიან. ტერტერამ ჩააცვა ასლის ეს თილისმა დარაია და უთხრა სიხარულით გაგიჟებულ ქიარიმას: უკანასკნელად უნდა გამოგცადო, რამდენად გიყვარს ჩემი ქალიო: თუ გათენებამდე გაუხსნი ასლის დარაიას, მაშინ შენია და შენი ჩემი ქალიო. ეცა ელდა ოცნებით გატაცებულ ქიარიმას, რომელიც ლამოდა გულ აღგზნებული და გაელვარებული ტუჩებით ახლა-კი დასწაფოდა ტანჯვით ნაპოვნს უკვდავების წყაროს, მაგრამ იმედი და სიყვარული ამხნევებდა...

იწვის და იწვის ქიარიმა ასლის სურვილით, მაგრამ ვერას გახდა—ვიდრე სიყვარულის ციებისაგან აკანკალებულ ხელეობით მეორე ღუგმას (ხრიკას) გახსნის, პირველი უკვე იკვრის. ამასობაში აგერ გათენებამაც მოატანა,—ქარვანყრანი ახლა-კი დაუპატიჟებლად თითონ ამოვიდა.

— „დონ! დონ!—დაბრუნდი! დაბრუნდი! შე ჩემო მოსისსლეე მტერო,—შესძახა გონება მიხდილმა ქიარიმამ. მერე ისევ ვარსკვლავებს შესტირის და ეხვეწება მუშთაჩს, ზუჟაჯს და სხვა

მნათობთ: შედექით, შემიბრალებთ, მოიცათ თქვე ჩემის ცოდვით სავსენო, ჯერ ნუ ამოხვალთ, ნუ გაათენებთო.

„
სარი ილღზ, მავი ილღზ
ზაჭრა ილღზ, ზუალ ილღზ
მუშტალ ილღზ, თაბა ილღზ*)
ყანღმ ოღღნ ქარვანყრან.

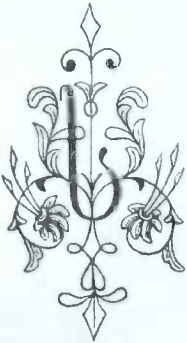
ბოლოს, როგორც ხალხი ამბობს, ქიარიმა სიყვარულის ცეცხლით იქვე სატრფოს კალთაში დაიწვა.

ასლისაც მოეკიდა გულში ცეცხლი, გულამოხსკენით ხმა მალლა ატირდა, დაუძახა სწორ-ამხანაგთ, ერთი პირი იმღერა მწვავე სიტყვებით, მერე ჰკუაზე შეიშალა, პირიდგან ცეცხლის ალი წასქდა და თითონაც დაიწვაო... ასე გვიხატავს ამ მიჯნურობის სცენას არაბთა აღზნებული ფანტაზია.

*) ილღზ ვარსკვლავია თათრულად (არაბულად), სარი—ყვითელი, მავი—ლურჯი. უნდა შევნიშნათ, რომ მართლაც, როგორც ასტრონომიიდგან ვიცით, ფერად-ფერადი ვარსკვლავები ბევრია.—სპექტრალურ ანალიზით 1869 წ. მეცნიერმა სეკიმ ოთხი ათასამდე ვარსკვლავის ფერი გამოიკვლია, რომელთა შორის აღმოაჩინა ზოგი წითელი, ზოგი ყვითელი, ლურჯი, მწვანე და სხვა ფერისაც. რა ქვეყანასაც ეს ფერადი ვარსკვლავნი უნათებენ-მზეობენ, იმ ქვეყანაში დღეც შესაფერი ფერისა იქნება. ამ გვარად ზოგი ქვეყანა წითლად იქნება დღისით განათებული, ზოგი ლურჯად, მწვანედ და სხვ...

თ ა ვ ი IV.

ცისკრის ვარსკვლავის სიმშვენიერემ მოგვაჯადოდა.—ტოროლა და განთიადი.—ბედნიერი მდაბიო ხალხი საიდგან იკრფეს ახალ ძალას ცხოვრებაში საბრძოლველად.—ნამდვილი მთიები, განთიადის ვარსკვლავი ერმი და მისი ვითარება.—ჩვენი დედამიწაც ზოგჯერ კეკლუც-ვარსკვლავს.—გზად მიმავალი ავთანდილი ცას შესტიროდა, უმღერდა:—დიდებულ შოთას ზედმიწევნით სცოდნია ასტრონომია.—ურანოსი და ნეპტუნოსი რუსთაველის შემდეგ აღმოაჩინეს.

იმშვენიერემ ცისკრის ვარსკვლავისამ ისე მოგვაჯადოდა, რომ მთლად ცქერად გადავიქცეთ. ცხენებიდამ ჩამოგხდით და იქვე ერთ გორაკზე, მწვანე ხალიჩაზე დავისვენეთ...

მთელ არე-მარეში სრული დუმილია, მხოლოდ ისმის ჩვენი ცხენების ხარბი ხრამუნნი.

უეცრივ ტოროლა აფთხობილდა, ჰაერში ავიდა, ავიდა, ბუნებას „გიხაროდენი“ უგალობა და მთელს არე-მარეს ამცნო, ახარა გათენების მოახლოება.

დიდება შენდა, ძალო ბუნებისავ! ეს ერთი წიწკნა ფრინველი თავის დღეში არ შესცდება, რომ განთიადი დროზე არ ამცნოს მთელ ქვეყანას!..

ავერ შორით მოგვესმა ურმის ჭრიალი... სამწუხაროდ იმ ურმულ ხმას, რომლის სმენითაც სიამოვნებს კაცი ქართლ-კახეთ-იმერეთში, აქ ჯავახეთში ველარ გაიგონებთ, ასე მძიმე იყო ოსმალთა უღელი... მაგრამ ქვეყნისთვის არ გვცალია, ისევ ცას შევხედოთ.

ოღონდაც ბედნიერია მდაბიო ხალხი, რომ ცისკრის ვარსკვლავის ცქერით ყოველ განთიადისას გული-გონება უნათლდება და ახალ ძალას იკრფეს ცხოვრებაში საბრძოლველად.

ჩვენც ხარბად დავეწაფებით ამ უკვდავების წყაროს და ხანგრძლივ დავსტკბით ციურის მშვენებით, მთაჟბის ცქერით.

ეს იყო ნამდვილი მთაჟბი, განთიადის ვარსკვლავი კრმი, რომელიც სილამაზით, სიკეკლუცით და ბრჭყვიალებით ყველა პლანეტას სჭარბობს—მზის და მთვარის შემდეგ ერთი ყველა ვარსკვლავზე ძრიელ ანათებს. ჩვენი საყვარელი ცისკრის და მწუხრის ვარსკვლავია—მზის ჩასვლის შემდეგ დასავლეთით ბრწყინავს და განთიადის წინ აღმოსავლეთით. ამიტომაც უწინდელ მეცნიერებს ერთი (ვენერა) ორ სხვა-და-სხვა ვარსკვლავად მიაჩნდათ—აღმოსავლეთით გამოჩნდებოდა ლიუციაქს ეძახდნენ ე. ი. განთიადის წინამორბედს და დასავლეთით რომ გამოჩნდებოდა კესპეკს ეძახდნენ, ე. ი. მწუხრის ვარსკვლავს. ბოლოს ძლივს მიხვდნენ, რომ ორი ვარსკვლავიკი არა, ეს ერთი და იგივე პლანეტაა, რომელიც ხან წინ უსწრებს მზის ამოსვლას, ხან თან მისდევს და მზის ჩასვლის შემდეგ დასავლეთის ჰორიზონტზე რჩება.

მეცნიერები გვარწმუნებენ, რომ ცისკრის ვარსკვლავი და ჩვენი დედამიწა ერთმანერთს ძრიელ ჰგვანანო: რა ნივთიერებიდამაც ჩვენი დედამიწის სხეული შესდგება, იმავე ნივთიერებებიდგან კენკა (ცისკრის ვარსკვლავი) შესდგებაო; ვენერაზედაც მოიპოებიან უზარ-მაზარი მთანი და ღრენი; როგორც დედამიწაზე—იქაც ჰაერია, რომელშიაც ღრუბელნი და ცურავენ და სხვ... აქედამ ის დასკვნა გამოჰყავთ და შესაძლებელიც ჰგონიათ, რომ იქნება ვენერაზედაც ჩვენისთანა გონიერი არსებანი ცხოვრობენო და იქნება, როგორც ჩვენ ვენერას ვიკვლევთ, ისინი კიდე ჩვენ პლანეტას, დედამიწას, იკვლევენ და ათვალთიერებენო.

როგორც დედამიწას არა აქვს თავისი საკუთარი შუქი, ისე ცისკრის ვარსკვლავია სრულებით შავი და ბნელი, ხოლო მზისაგან მიღებული შუქ-სინათლით ასე ძალზე კაშკაშებს და

საამო ბრჭყვიალებას ჩვენკენ გზავნის. დღისით, მეტადრე ზაფხულობით, როცა ჩვენი პლანეტა, ძალზე განათებულია მზის გამო, მაშინ ჩვენი დედამიწა ვენერაზე მცხოვრებთათვისაც ისეთივე კეკლუცი ვარსკვლავი იქნება, როგორც ვენერაა ეხლა ჩვენთვისა.

ეჰ! გვრწამს და გვიწამებია მეცნიერთა გამოკვლევანი და მათი აზრი, მაგრამ მაინც ვინ დაგვიშლის თავი ოცნებას მივცეთ და ამ ლამაზ ვარსკვლავს სრულის ილღიუზიით ვეტრფილოთ.

ვარსკვლავი, ვენერა, უფრო იმიტოა კეკლუცი, რომ არ თრთის, არც ციმციმებს სხვა ვარსკვლავსავით, რის გამოც საამოდ ნაზად, თუთრად აშუქებს, მეტადრე ეხლა, უმთვარო ღამეში სრულის ძალით და მშვენებით მეფობს.

ეს ის მნათობია, რომელიც არაბულად *ოტარადი* იწოდება და რომელსაც გზად მიმავალი ავთანდილი, ცას რომ შესტიროდა უმღერდა:

„აჰა, მოწმობენ ვარსკვლავნი შვიდნივე შემოწმებან:
მზე, *ოტარადი*, *მუშთარი* და *ზუაღ* ჩემთვის ბნდებან,
მთვარე, *ასპირას*, *მარსი* მოკლენ და მოწმად მუკებან,
მას *გაგონე*, *რანიცა* ცეცხლნიც უშენოდ მდებან“*).

*) *ოტარადი* არაბულათა, ერმი ქართულად, *Yenera* (ვენერა) ლათინურად.

მუშთარი არაბ., *დია* ქართ., *Iupiter* (იუპიტერ) ლათ.

ზუაღ არაბ., *კრონოს* ქართ., *Saturnus* (სატურნუს) ლათ.

ასპიროზ არაბ., აფროდიტი ქართლ., *Mércurius* (მერკურიუს) ლათ.

მარსი არაბ., *არია* ქართ., *Mars* (მარს) ლათ.

ბერძენნი და ლათინნი თავიანთ მითოლოგიურ ღმერთების სახელებს დაანათლებდნენ ხოლმე ყველა პლანეტებს. ამიტომაც ცისკრის ვარსკვ-

აქ არ შეიძლება არ მივაქციო მკითხველის ყურადღება, რომ დიდებულ შოთას ზედმიწევნით სკოდნია ასტრონომია (ვარსკვლავთა-მრიცხველობა). ზემო მოყვანილ ტაეპში უკვდავ პოეტს არა აქვს მოხსენებული მხოლოდ ის ორი ვარსკვლავი, ურანოსი და ნეპტუნოსი, რომელნიც რუსთაველის შემდეგ აღმოაჩინეს.

ურანოსი (Uranos ბერძნ.) 1781 წელს 13 მარტს ინგლისის ასტრონომმა ვილიამ ჰერშელმა აღმოაჩინა, ხოლო ნეპტუნოსი (Neptunus ლათ.)—საფრანგეთის ასტრონომმა ლევერიემ.

მეტის-მეტად გასაოცარია ამ მეცნიერის ნიჭი! ლევერიემ 1846 წ. 31 აგვისტოს, პარისის სამეცნიერო აკადემიას წარუდგინა თავისი შესანიშნავი გამოანგარიშება, რომლითაც იგი ამტკიცებდა, რომ ამა-და-ამ დროს, ამა-და-ამ ალაგს ცაზე უეჭველად უნდა გამოჩნდეს ახალი მნათობი (პლანეტი), რომელიც 36-ჯერ უფრო დაშორებულია მზისგან, ვიდრე ჩვენი პლანეტი, დედამიწაო,—4170 მილიონი ვერსია მზიდან ნეპტუნამდეო!!... ამასთანავე ახალი პლანეტი სიდიდით 86-ჯერ მეტია დედამიწაზე და მზის გარეშემოვლაზე 166 წელიწად დროს ანდომებსო. თვით პლანეტის (ვარსკვლავის) სხეული შედარებით 24-ჯერ მძიმეა დედამიწის სხეულზედაო. პლანეტი ურანოსიც კოტად თუ ბევრად ამ ახალ პლანეტის (ნეპტუნოსის) ზედგავლენის ქვეშ იმყოფებაო.

27 სექტემბერს იმავე წლისას უკვდავმა მეცნიერმა ლევერიემ წერილით აცნობა ბერლინის ასტრონომს გალლეს და სთხოვა ამა-და-ამ ალაგს მონახეთ ცაზე ჩემ მიერ აღმოაჩენილი ახალი ვარსკვლავი, რადგან თქვენი (გერმანიული) იარაღები (დურბინდი, ტელესკოპი) უფრო ნამდვილნი არიანო.

ლავს, რადგან ყველა ვარსკვლავზედ კვალუცია, მშენიერების ღმერთას სახელი, ვენერა, უწოდეს.

გალღემ იმავე საღამოს იპოვა ლევერიეს ახალი მნათობი ნეპოქონოსი და სწორედ იმ ალაგასაც, რა ალაგზედაც ლევერიემ ცაზე მიუთითა და ანიშნა, თუმც-კი ლევერიეს თვითონ თვალითაც არ ენახა და მხოლოდ გამოანგარიშებით, გონების თვალთ მიხვდა გამოჩენილი გენიოსი.

თ ა გ ი V.

რიქრაჟის სუსხმა ნაბდები მოგვანახვინა.—გაციებული დედამიწა თრთოლით, ცახცახით აღმოსავლეთს შეჰყურებდა, შესთხოვდა.—განთიადის შარავანდედმა უფსკრულს გასტყორცნა კეკლუც ბუნების ღამის მანდილი.—თეთრად გათენდა.—თვალწინ წარმოგვიდგა ხელთუქმნელი დეკორაცია.—სოფელმა გაიღვიძა.—ნახირი აიშალა.—დიდებული კონცერტი მთელს არე-მარეს მოერთო, სული შთაჰბერა.—ალიონის ცეცხლი.—ღრუბელთა ფერხული.—უსამზღვრო სივრცეში სურათოვნად გაიფანტნენ.—გველ-ვეშაპნი და მათი ბრძოლა ამომავალ მზის სხივებთან.—სხივების გამარჯვება-ნაფარღობა.—ცაში მზე იყო, ქვეყნად-კი არა.—ღღის მნათობმა მსოფლიოს მოჰფინა სიცოცხლით სავსე შვიდფერა სხივები.—ყოველი სული აქებდა და აღიდებდა.—მამ მზისკენ, ბატონებო, მზისკენ!!...

რიქრაჟისას სიცივის სუსხი დიდაც ვიგრძენით. იევე შევსხედით ცხენებზე და გზას გაუღდექით, სიცივემ ნაბდები მოგვანახვინა. დადგა ის წამი, როდესაც დედამიწამ, რაც ღღისით მზისაგან გუშინ სითბო მიეღო, ღამით მთლად დახარჯა—სივრცეში გაჰფანტა. მეტად რე ამისთანა მთა ადგილას (6—7 ათას ფუტის სიმაღლეზე), ჰაერის სითხელის გამო დედამიწა ადვილად ჰკარგავს მზისაგან მიღებულს სითბოს.

ციცკრის ვარსკვლავი, მშვენიერი ეწმი, ბრჭყვიალ-კაშკა-

შით ლამის წყვილიადს ელვასაებრ მოედო და განთიადის შარავანდედმა უფსკრულს ვასტყორცნა კეკლუც ბუნების ლამის მანდილი. ვარსკვლავებმა მთლად დაკარგეს თავისი ბრწყინვალეობა — ოციოდე აქა-იქ ძლივს-ლა ბჟუტავს. თვალი ვერც-კი შეევასწარით, რომ ყველა ვარსკვლავი სანთელივით ჩაქრა. მხოლოდ ცისკრის ვარსკვლავი-ლა დარჩა მინაზებულო.

„ღმერთო, კინ მისწვდეს შენგან ქმნილს,
მის ფერ-უთვალავს მშვენებას?
საბნეულს აქრებ ნათელით,
სიკვდილით ჭბადავ ცხოვრებას!“

საათის ოთხი სრულდება და იქამდე გათენდა, რომ მსხვილად დასტამბულ სტრიქონებს ვარჩევ. აჰა თეთრად გათენდა. მიბინდებული ცისკრის ვარსკვლავიც საცაა ჩაქრება. ფარდა აეხადა მძლავრს ბუნებას და თვალ-წინ წარმოგვიდგა ხელთუქმნელი დეკორაცია თავისის მშვენიერებით.

ვიშ ამ სიტუტფეს, დიდ მშვენიერსა სანახაობას! თავზედ ჰხურავს მოკრიალე ლაჟვარდის ცის გუმბათი და ფერხთ უგია მწვანედ მობიბინე, ხავერდებრი მინდორ-ველი, დილის ცვარით ნასხურები.

სრულებით გათენდა, მაგრამ ალიონი-კი ჯერ არსად არი.

სოფელმა გაიღვიძა. ნახირი აიშალა. დიდებულ სცენაზე მყუდრო დუმილს მწყობრად მოჰყვა დიდებულო კონცერტი: სტვენა-გალობა, ჟივილ-ხივილი, ჰიკტიკ-ჰუკჰუკი, ჟიჟივ-ჟღავილი, ბზუვილ-ჭრიჭინი, შუვილ-ჩხრიალი, შრიალ-ბიბინი, ყივილ-კაკანი, ბღავილ-ბღუვილი, ჰრიალ-ღრიალი, ყფა-კნავილი, ჰყივილ-ჰიხვინი, ყვირილ-ძახილი, მღერა-ლილინი, სიცილ-ხარხარი, ერთობ, ერთ-ხორც შესხმული, ერთ-ჰარმონიად, ერთ საგალობლად გადაქცეული მთელს არე-მარეს მოერთო, სული შთაჰბერა.

ორ საათზე მეტმა დრომ გაიარა მას აქედ რაც ცისკარი ამოვიდა და ალიონი-კი მხოლოდ ეხლა გამოჩნდა. აგერ აღმოსავლეთს მოეკიდა ალიონის ცეცხლი—დიდი სივრცე ცისა მუქად გაწითლდა.

„მზეო ამოდი, ამოდი
ნუ ეფარები გორასა,
სიცივეს კაცი მოუკლავს
საწყვლად აგერ გორავსა“.

მთის კალთებზე ნამძინარევი ჯანლი მძიმედ, ზღაზვნით აბარგდა, მალლა-მალლა გასწია, იქ ღრუბლად გარდაიქცა და მთებზე მძინარე ბუმბერაზი ღრუბელნი მუჯლუგუნით დაადვიდა. ასტყდა ალიაქოთი და ფერხულ-ჩაბმული, მთელი გუნდი უშველებელი თეთრ ღრუბლებისა თავშიშველა მთებს სპეტაკ გვირგვინად დაედგა. მერე მძიმე, მძიმედ, დარბაისლოური ნელის ცურვით, ჰაერი განაპეს და ცის კამარას ფერად-ფერადად მოეფინენ.

აგერ წავიდ-წამოვიდნენ, ნაგლეჯ-ნაგლეჯად ჰაერის ოკეანოს ლურჯ ზვირთებში შეერივნენ და უსამზღვრო სივრცეში სურათოვნად გაიფანტნენ.

ვერ წარმოიდგენთ, რა სანახავს შევესწარით!

სად იყვნენ, სად არა, თითქოს უდარაჯესო, უშველებელი, მძიმე ღრუბლები ერთად დაგროვდნენ, გველ-ვეშაპებით მისცვიდნენ აღმოსავლეთს, მზის სხივები მთლად შთანთქმეს, ქვეყნად აღარ გამოუშვეს...

მართლა-და საშინელი ბრძოლა ასტყდა. უზარ-მაზარ ღრუბელთა გუნდებს ამომავალი მზის სხივები შეებნენ, დასძლიეს და ამოდენი გროვა ღრუბლებისა სისხლით შეიღება, ჯიგრის ფერად გაიჟღინთა.

მშვენიერის ფერადებით დაიხატა ცის კამარა: დედამიწის-
კენ მზის სხივებმა რომ ველარ გამოატანეს, ცის სივრცეში მალ-
ლა, მალლა გაინავარდეს, ცეცხლივით მოედენენ და ცაზედ
გაფანტულ ღრუბელთა ნაპენტებში დაიმსხვრენენ, რის გამოც
მთლად ცის გუმბათი, შორს დასავლეთამდე ათას ფერად საუ-
ცხოოთ აჭრელდა...

ცაში მზე იყო, ქვეყნად-კი არა. ასე გასტანა მთელმა სა-
ათმა.

ბოლოს ჩვენკენაც გადმოსჩქეფა სიცოცხლის წყარომ.
დღის მნათობმა, აღმოსავლეთის ცეცხლის ბორბალმა, უხვად
მოჰფინა სიცოცხლით სავსე შვიდ-ფერა სხივები.

ყოველი არსება, ამომავალ მზის სხივთა ძალით გაცხოვ-
რებული, ერთ ხმად ღებინებდა და სისხლ გამთბარი, ძალ-
შეკრებილი მზის სხივებსავე შეჰხაროდა, აქებდა და აღი-
დებდა:

„დიდება შენდა, მზეო, მომნიჭებელო ცხოვრებისაო,
დიდება შენდა დიდებულო წყაროვ სითბოსა და სინათლისაო.
შენ გვაძლევ დღეს; შენი სითბო აღორთქლავს ზღვა-ოკეანე-
თა, რათა შეგროვდნენ ღრუბელნი, და მოუვლინონ დედამი-
წას სიცოცხლის მომფენი წვიმა; შენ აღივებ და აჯეჯლებ
დათესილ მარცვალს; შენ ჰზრდი მცენარეს, ააყვავილებ და
გამოიწვევ ნაყოფს, ამწიფებ ხილს; შენ ანადგურებ, ადნობ
ზამთრის თოვლს—თოვლის ზვინებს და მწვანით ჰმოსავ, ყვა-
ვილებით ჰქარგავ მინდორ-ველთ, ჭალა-ღელეებს. შენ აყვითლებ
ოქროს ფერად ჩვენ მსაზრდოებელ ყანებს და ამწიფებ გულის
მომღებენ ყურძნის მტევნებს, უშენოდ ჩვენ ჩავცვივდებოდით
საუკუნო წყვდიადში და შევიმოსებოდით სიკვდილის მომფენ
ყინვა-სიცივით, უშენოდ ყოველივე სიცოცხლე მოისპობოდა,
გაქრებოდა; ყოველივე ცხოველი და მცენარე და თვით ჩვენც
„მეფენი ბუნებისა“, გავწყდებოდით, რადგან საცა მზის მალ-

ლი, სითბო და სინათლე არ არის იქ სიცოცხლე ყოვლად შეუძლებელია“.

მაშ მზისკენ, ბატონებო, მზისკენ.

მზისკენ შენ, მდიდარო, პალატებში ფუფუნებით გაყვით-
ლებულო! მზისკენ, შენ ლტაკო, სარდაფებში მიკრობებით
დამპალო!..

ნაწილი მეორე.

ტაბიფუშურის ტბა.

ნაწილი მეორე.

ტაბიჭუჭუის ტბა.

თ ა ვ ი I.

ცისკრის ზარი.—სოფ. კაჭიოდან ტაბიჭუჭუის ტბისკენ.—ჩვენი ქალები მეფე ერეკლის ფაეტონით.--სარჩო-საკვების ჩაკვლევა.—მომწვანოდ მობიბინე ყანა ენკენისთვემდე.—ჯავახეთში მკა არ იციან.—ანულები.—ღვთივ-კურთხეული მძლავრი ბუნება ოფლის დაგვარად აჯილდოებს.—ჩვენმა ქალებმა „კალო დასძლიეს“.—თოვლ-ზოლიანი კალო.—ახ, სად არის სალეწი მაშინა?!

კვე ავცილდით ბაქან-ბაქანად სახნავ-სათესად მოვაკებულს მთის კალთას და ფერდოებს უწიეთ, როდესაც შორით მოგვესმა ცისკრის ზარი და ჩვენთან ერთად ყოველი სული აქებდა და მადლობდა ზესთა-ზენას, ცისა ჭ ქვეყნის დამბადებელსა. დიდი მანძილის გავლა აღარ დაგვჭირდა, პატარა ხევი გავიარეთ და ჩამოვდით ერთს სტუმარ-მოყვარე მემამულესთან სოფ. კაჭიოში. ჩვენი სახლობა აქ გვიცდიდა, რომ ამავე დილით წავსულიყავით ტაბიჭუჭუის

ტბის სანახავად.

სოფელ კაჭიოდან მარიამობისთვის 30-ს დილა აღრი-
ან—ქალები ურმით და კაცები ცხენებით—შეუღეპით შელ-
მართ გზას. გზაზედ შეგვხვდა სოფლები: ალათუბანი, ბალან-
თა, ბეჟანო და ჭიხარულა. აღმოჩნდა, რომ ჭიხარულამდე
(მთის ძირასა) კიდევ შეიძლებოდა რაიმე ეტლით მოგზაურო-
ბა, მაგრამ ქალებისთვის ისევ მეფე ერეკლის ფაეტონი ვარ-
ჩიეთ, რადგან ჭიხარულას ზევით საეტლო გზა სრულებით
აღარ არის.

ორშაბათი დღე შეგვხვდა. მინდვრებში გაცხარებული მუ-
შაობდნენ —სარჩო-საკვების ჩაკვლევა-დაბინავებას ეშურებოდ-
ნენ. ზოგი ყანას სთიბდა, ზოგი ბულულებად სდგამდა, ზო-
გიც საძნე ურმით შინ მოეზიდებოდა. ჩვენ გასაკვირველს და-
ვრჩით, ზოგან ჰურის თავთავი ჯერ ისევ მომწვანოდ ბიბინებ-
და, ხვალ, ზეგ-კი ენკენისთვე დგება და მაშ ეს ყანა როდის-
ლა უნდა გათიბონო! აქ ჯავახეთში ყანის მკა არსად იციან,
რადგან ჭირნახულის ღერო, ზრო, ისე მაღალი არ იზდება,
როგორც ქართლ-კახეთ-იმერეთში და ბზე-კი ძლიერ საჭიროა.

ყანებს ანუ ანეულებს ჯავახეთში ასე ამზადებენ: პირ-
ველ წელიწადს არას დასთესავენ, ხოლო მკათათვეში ბალახს
მოსთიბავენ და მაშინათვე ათი წყვილი ხარით მოხნავენ გუთ-
ნით. მეორე წლის გაზაფხულზე ამ ყანაში დასთესავენ ჰურს
ანუ ქერს, სახნისით ჩახნავენ ო ფიჩხის ფარცხით დაფარცხვენ.
მესამე წელიწადს ამავე ყანაში კვლავ მოუხნავად დასთესავენ,
კვლავ სახნისით ჩახნავენ და მერე დაფარცხავენ. მეოთხე წე-
ლიწადს-კი ისევ თავიდან იწყებენ, ე. ი. ხელახლად მოხნა-
ვენ და სხ...

საკვირველია, ან-კი როგორ ასწრობს ჰური შემოსვლას?
შემოდგომით დოლის ჰურის თესვა აქ იშვიათად იციან (ახლა
და ახლა-კი უფრო შემოიღეს), ყველანი დიკას და ქერს სთე-
სენ გაზაფხულობით ანეულებში და მაისის ბოლომდე ძლივს

ათავებენ. მეტადრე მთის ფერდობებზე ანეულებში ზოგ წელიწადს თოვლი მაისის ბოლომდე ძევს, ასე რომ შიგა და შიგ ქრელად სთესენ, რა ალაგასაც თოვლი აღებულთა.

მახსოვს, 1896 წელს, გაზაფხულზე თოვლი ძრიელ გვიან აიღო და მერე განუწყვეტელი წვიმები მოჰყვა, ბარში ძლივ-ძლივობით თიბათვის ნახევრამდე გაათავეს თესვა, ხოლო მთა ადგილებში ალალ ბედზე თიბათვის ბოლოს გადაყარეს ხორბალი ხნულებში და სრულებით დაკარგულად მიაჩნდათ. მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ ამ წელს საუკეთესო მოსავალი იყო მთაშიაც და ბარშიაც! ეს მოვლენა იმით აინსნება, რომ შემოდგომით ჩვეულებრივმა ყინვამ ვერ უსწრო, რის გამოც მარცვალი მშვენივრად დასრულდა, დამწიფდა. ამ გვარად ბევრს სანანურად დარჩა: რატო ღმერთს არ ვანდეთ, რატო ბევრი არ დავთესეთო.

ღიად, ღვთივ კურთხეული მძლავრი ბუნება, თითქოს განგებ, ხელს უწყობს მიწის მუშაკს, გულს უსრულებს და ოფლის დაგვარად აჯილდოებს.

სოფ. ქიხარულაში გაჩაღებული კალოობა იყო. შემოდგომის შუე საკმაოდ უგზავნიდა მოჭირნახულეს მადლით მხურვალე სხივებს.

ჩვენ ქალებსაც გულმა ვერ გაუძლო— „კალო უნდა დავძლიოთო“— და ასტეხეს ერთი ყივილ-ხივილი!

ხშირად შეხედებით ჯავახეთში შემდეგ სურათს: მთები დიდი ხანია ჩამოთოვლილია, კალოზე გაცხარებული მუშაობაა და კალოს გარშემოც თოვლის ზოლი შემოვლებია, რომელიც მზის შუქზე ძალზე ბრწყინავს— თვალს ნაპერწკლებს ესვრის.

„ხერხი სჯობია ღონესა, თუ კაცი მოიგონებსა“, სად არის ერთი კარგი საღეწი მაშინა, მთელ ჯავახეთს ერთს თვეზე ჭირნახული გაულეწოს და ხორბალი პატრონს ჩააბაროს? რამდენი მარცვალიც ეხლა საძალღ-ღორედ ხდება, მაშინის ქი-

რას მარტო ეს აუვიდოდა, ეყოფოდა: მაგრამ რას იზამთ, რომ აქაური გლეხისათვის საქონლის საკვები, ბზე, იმდენათვე საჭიროა, რამდენათაც თავის საკვებავი პური. მაშინა-კი ბზეს არ იძლევაო და თუ იძლევა, ისიც არ ვარგაო, რადგან კვერით ვერ ლეწავს, ვერ არბილებს, დაჭრილივით გამოჰყავსო.

მაინც შორს არ არის ის დრო, როცა კულტურა თავისას გაიტანს და ამ მიყრუებულ ადგილშიაც ორთქლი ანუ ბუნებრივი მუქთი ძალა, მდინარე წყალი, დაატრიალებს მაშინებს და მით მუშა კაცს შეენახება ძალ-ღონე და ორმო-ბედელშიაც მეტ სარჩოს ჩაჰკვლევს.

თ ა გ ი II.

მრისხანე ბუნება.—საწყალი ჩვენი ურემი რამდენჯერმე კინაღამ არ გაიტანეს.—ჭიანჭველასავით შრომა და ჭრიჭინასაებხტომა.—„კაცი ის არის“,—ჩინოსანის მათრახი.—„ძობა-ერთობა“.—„ცრუ ინტელიგენცია როგორ უყურებს გლეხკაცს—მიწის მუშაკს.—ღმერთს ჯერ „ჩინოსნები“ შეუქნია და მერე მათთვის ხალხი გაუჩენიაო.—შუა საუკუნეთა ნანდერძავი იღებები.—„კაცი კაცის წამალია“.—ქრისტეს მოძღვრება.

ზა ჭიხარულიდან აღმართს ასდევს. ქედზე რომ ავედით ჩრდილოეთიდან ცივმა ნიავმა საამოდ დაუბერა. თუმცა ტბა ჯერ არსად სჩანდა, მაგრამ ეს მისი სიო იყო. ურემი გავაჩერეთ, სერზე გადმოვსდევით და გადმოვხედეთ ჯავახეთის დაცემულ უტყეო ვაკეს, ტიტველა მთებით შემოზღულდულს. საქონელმა დაიშოშინა, ფერდის ქარი ამოიღო, მეურმე თედემ წეკო გვიხრჩოლა და ჩვენც, შესვენებული, მრისხანე ბუნების ცქერით ნასიამოვნები, ისევ გზას გაუდევით.

გზაში დიდი მოძრაობა იყო, თითქმის განუწყვეტლად გვიხვდებოდნენ წინ თივით და ძნით დატვირთული საძნე ურმები. საწყალი ჩვენი ურემი რამდენჯერმე კინალამ არ გაიტანეს. ამ შემთხვევაში ჩვენი თანამგზავრის „ყოვლად შემძლებელმა კოკარდამაც“—კი ვერ გვიშველა. მართლაც—და მოდი უბძანე გზა აუხვიონ, როდესაც მთის, გვერდელა ვიწრო გზაზე დაღმა მოაქანებენ უშველებელ საძნე ურმებს. ახლა, მითომ, ჩემო რაა?! ან-კი რა უფლება გვქონდა ზვიადობა-ყო-ყოჩობისა!? ხალხი დღე-ღამეს ასწორებს, ჭიანჭველასაებ შრომობს, სარჩოს ჩაკვლევა-დაბინავებას ეშურება, რომლით ჩვენც უნდა გამოგვკვებოს და ჩვენ-კი, უქმ ხალხს, სასეიროდ მოგვიცილია—აგვიღია თავი და ჭრიჭინასაებ საქეიფოდ დავხტით. რაღა სამართალით უნდა დავუყვიროთ: „ხაბარდა! ჩამოდექით, გზა მოგვეციოთ, ხომ ხედავთ მოვბრძანდებით და თქვენი სარჩოთი დატვირთული ურმები-კი ტბაში გადაყარეთო!..“

„გაჯი ის აჩის, ვინც ოფეს მიწას ღვრის
და დაუდგრამდით ხეღით, ძღეიერით,
დედამიწასა და მის წიადსა,
ღვთისა მადლობით, მხიარულობით,
აზობს და აჩღვეს, დადაჯვას აჩ სღვეს
და მუნით ნაყოფს აღმოაცვენებს.
და იმ ტკბილს ნაყოფს ქვრივ-ოხერს უყოფს
და უშკობს მშიერთ ობოლთა ცრემლებს!..“

ღიად, ბატონებო, ჩვენ გვმართებს მოღრეკა ამაყი ქედისა მიწის მუშაკის, მოჭირნახულის წინაშე!

მაგრამ ასე არ თქობდა და ამ აზრებით არ იყო გამსკვალული ჩვენი მამაცი „ჩინოსანი“. განრისხებულმა ორი-ორდეჯერ „ხაბარდაო!“ დაიჭყვილა და მისმა მათრახმა ძალზე დაიწყო ჰაერში ზუზუნნი—საბრალო მეურმეებს გაუხურა ბექე-

ბი, რატო გზა არ მოგვეცითო...

„კაცო ის ზრის, ზის გულისაჲ ესმის
ციური სიტყვა „ძმობა, ერთობა“,
და სიუკარულით აღესილი გულით
დაკრძალით მოყვასთ მოეხმარება.
კინტ საქმით ქველთ, გონებით, სწავლით,
მისწავლება მდალს დუთაებს;
კინტ სწავლობს მისწავლეს და ჭკუით მისხდეს
სადმითა განგების იღუმალ ნებს“.

ჰაი და ჰაი, დიად, როგორ არა? ჩვენ-კი ვიქნებით, რომ ამდენად „თავი დავიმციროდ“, ჩვენს მარჩენელს გლახს ძმა უწოდოთ? სოფლის ქამია, გაიძვერა „აბლაკატს“ და მის ჯურა სხვა მრავალ ვაჟბატონებს, რომელთა სიცოცხლეც მხოლოდ იმ ხრიკებში ღამდება, აცა ვინ გავაბათ მახეში და ვისის გულ-მარტივობით ვისარგებლოთ, გავცარცვოთო; დიად, ამობობა, მელა-მღლებს-კი ხელს გაუწვდით, ჩვენი წრის, საზოგადოების წევრად ვთვლით და ჩვენს მარჩენელს, პატიოსან მიწის მუშაკს-კი ვერიდებით. ვერიდებით იმ პატიოსან ოფლის მღვრელ მუშაკს, რომელიც დედა ბოძად უდგია მთელ ქვეყანას, და რომლის ქედზედაც დამყარებულია თვით ჩვენი ყოფა-არსებობა. აქაოდა გლახ-კაცად ჩვენვე ჩავვიწერიაო, აბა თქვენგან არ მიკვირს, როგორ ვიკადრებთ, გლახს „თავს როგორ გაუყადრებთ“...

ასე, ჩემო ბატონებო, ჩვენმა „ჩინოსანმა“ მათრახები გადუქირა საბრალო მეურმეებს—რატო გზა არ მოგვეცითო. ვერ წარმოიდგენ, მკითხველო, რა ჩუმი პროტესტი იხატებოდა ამ დროს გლახის თვალებში! ერთი-კი შემოგვხედა განუსაზღვრელი სიმძულვარით, მეტე აიღო გადაგდებული ქეჩაქული, გაიბერტყა, დაიხურა და ჩვენი თავი ისევ პირუტყვთ

ანაცვალა — ხარ-კამბეჩის მიუალერსა, ხიო-მოლი-ჰოთი ურემი გზას გაუყენა და ნაღვლიანი ლილინით გასწია.

ჩვენ დიდად შეურაცხყოფილი დავრჩით „ჩინოსანის“ უსამართლო ქცევით, რისთვისაც ცხარე კამათობაც მოგვიხდა. ერთმა ქალმა კიდევ ურმიდან უკიჟინა: „ღორს ღმერთმა რქები არ მისცა, თორემ ქვეყანას ამოაგდებდაო“.

ბოლოს და ბოლოს იმაშიაც-კი ვერ დავითანხმეთ, ვერას გზით ვერ დავარწმუნეთ, რომ იგი „ჩინოსანი“ ხალხის, გლეხკაცის მსახური არის. მისი აზრი მოკლეთ რომ გადმოგცეთ, გამოდის, რომ ღმერთს ჯერ ჩინოსნები შეუქმნია და მერე მათთვის ხალხი გაუჩენია.

ეჰ! რას იზამთ... შუა საუკუნოების ნაანდერძავი იდეები ჯერ გვიან აღმოიფხვრება საქართველოში...

არა, ბატონებო! „კაცი კაცის წამალია“. ცხოვრების ასპარეზზე შრომა განაწილებულია. ჩვენ ყველანი ერთმანეთის მსახური ვართ: მღვდელი მსახურია ერისა, ერი მსახურია მღვდლისა. ყველანი ერთს აზრს, არსებობითი იდეას ვემსახურებით და არსებობის გასაუმჯობესებლად ვიბრძვით, ვიღწვით. ხოლო, ის, ვინც ყოველად უშრომლად სხვის ოფლსა სჭამს, სხვას იმსახურებს და თითონ-კი სხვას არ ემსახურება, მუქთა ხორად, პარაზიტად ჩაითვლება.

ქრისტე მაცხოვრის სწავლა-მოძღვრება იმიტომაც სდგას მაღლად ყველა სწავლა-მოძღვრებაზე, რომ იგი სულაიკ ცხოვრების უმთავრეს მიზნად მოყვასთა სიყვარულს და მათდამი სამსახურს ხედის...

თ ა გ ა III.

ისლამი და ბატონყმობა.—ტაბიწყურის ტბა.—„ადგილის კურდღელს, ადგილის მწევარი დაიჭერს“.—ტახტის მემკვიდრის ფარდულები და საღი მთის ჰაერი.—სოფ. წითელი საყდარი და ქართველთა აქ ცხოვრების უტყუი მოწამე.—რად უძახიან ყიზილ ქილისას?—რელიგიური ფანატიზმი და მისი შედეგი.—ნახელოვნარი ტბა—თამარი თუ ვახტანგ მეფე?—რა უნარის პატრონები ყოფილან ჩვენი მეფენი!—დავით აღმაშენებელის ეპიტაფია.

ამდენიც კუს ნაბიჯით ჩვენი ურემი წინ მიჭრიალვდა, იმდენად ტბა უფრო და უფრო გამოჩნდა. მოვედით სოფ. მოლითში, რომელიც ტბის კიდევზე მდებარებს და გორის მახრახვა მიწერილი: საჩივარი რომ ჰქონდეთ, მოლითელები სურამს უნდა წავიდნენ. ამ სოფელშიაც ქართველების ნანგრევებზე, აზრუმიდამ გადმოსახლებული სომხობა ცხოვრობს, მაგრამ აშკარაა, რომ უწინ ქართველობა ან აქედან გადასულან იმერეთის მოლითში, ან იქიდან აქ. გამძვინვარებულმა იქ ბატონყმობამ და აქ ოსმალთა ძალ-მომრეობამ, განა მარტო ამისთანა საქმენი ჩაიღინა! აქედან მაჰმადის რჯულს გაურბოდნენ და იქიდან აუღაგმავ, გამხეცებულ ბატონებს.

მოლითს კარგა რომ გავცილდით, ანკარა, მშვენიერი ლაქვარდის ფერი ტბა, სრული სივრცით გამოჩნდა, რომლის ზედა პირს ზეფიროსი არხვედა-აბიბინებდა. ცელნამგალა თეთრი ფრინველნი მოციმციმე ტბას ეტრფოდნენ, ეცელქებოდნენ, მიწყნარებულ არე-მარეში სიცოცხლეს ჰფენდნენ.

კვლავ შემოგვხვდნენ წინ აუარებელი საძნე ურმები, რომელნიც საკვირველად აქვთ მოწყობილ-მოხერხებული ამ მთა

ალაგებისათვის. ჩვენებურ საძნე ურემზე ბევრად დიდია, დამყარებულია დაბალ ფიცრულ თვლებზე, რომელნიც ღერძზე უძრავად არიან დამაგრებული და ღერძთან ერთად ტრიალობენ. თავდაღმართისთვის თავლორა ურმის ხელნები მარხილის თავებივით არიან მოწყობილ-მოხრილი, აღმართისთვის ბოლოთრია აქვთ მობმული და ისეთ აყუდებულ მთის ფერდობზე აღმა-დაღმა, უგზო-უკვლოდ გაატარებენ ხოლმე, რომ კაცი განცვიფრდება.

„ადგილის კურდღელს, ადგილის მწვეარი დაიჭერსო“. მოდი და ამათ ახალი რამ სისტემის ურემი ურჩიეთ და ისიც რკინით გაწყობილი!..

ტბის დასავლეთით, მოლითის მთის გვერდაზე დავინახეთ საზაფხულო ფარდულები, სადაც ტახტის მემკვიდრე, დიდი მთავარი, გიორგი, ზაფხულში, რამდენიმე ხნით, ცხოვრებდა თავისი ამალით. მართლაც-და ეს ზღვის ოდენა ცისფერი ტბა, შემოზღუდულ-შემოფარგლული უზარ-მაზარ მთებით და ეს გრილი, საღი მთის ჰაერი სურნელ ბალახ-ყვავილების ფშვინვა-სუნთქვით შენელებული, სახარბიელოა ჯანის სიმრთელისათვის.

ჩვენმა ურემმა 15 ვერსი მეტი იჭრიალა, იჭრიალა, ბევრს ხიფათსაც გადარჩა, მაგრამ მაინც მშვიდობით მოგვიყვანა სოფ. წითელ საყდარს.

ნინო-ღელას*) მთის კალთა დინგივით შესულა ტბაში, ასე რომ ნახევარ კუნძულს წააგავს. ამ მიწის ნაჭერზედ არის ქართველთა ძველი ნასოფლარი, რომელსაც ეწოდება წითელ-

*) მთის თავზე არის ეკლესია წმ. ნინოსი, ზაფხულობით ეხლაც მიდიან სალოცავად აქედან წარმოსდგა სახელი ნინო-ღელა.

საყდარი, ანუ თათრულად ყიზილ-ქილისა, როგორც ესლა ეძახიან.

ქართველების აქ ოდესმე გაძლიერებულ ცხოვრების უტყვი მოწამე ერთად-ერთი ნაშთია ძველის ეკლესიისა. ჩვენ სრული იმედი გვქონდა, რომ ამ ეკლესიის წითელ თლილი ქვით ნაშენ კედლებზე რაიმე წარწერას ვპოვებდით, მაგრამ როგორც ხალხმა აგვიხსნა, რაც წარწერები იყო, ციციანთ წაიღეს რალაც დავის დასასაბუთებლად, რადგან ბორჯომის მამულის მომიჯნავენი არიან და თავის მიჯნას ამ საყდრის ნახევრამდე ასახელებდნენო. ესლა-კი საციციანოს საზღვრამდე აქედან ბარე ხუთი ვერსი არისო...

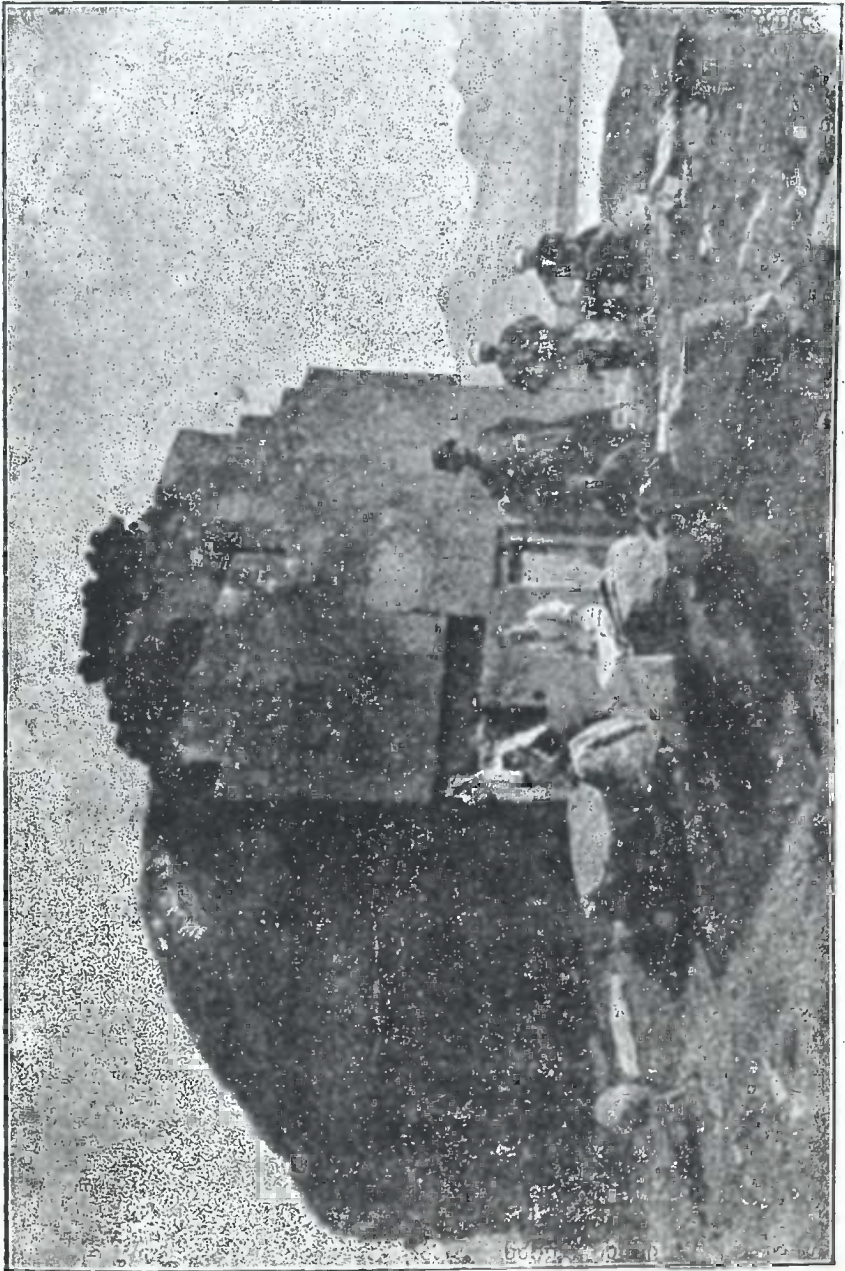
ეკლესიის კედლები, თუმცა ჯერ მაგრად სდგანან, თალი-კი ნახევრამდე (იხ. სურ. 45 გვ.) ჩამონგრეულა და მეორე ნახევარიც დღე-დღეზე აპირებს ჩამონგრევას და მით მოისპობა ფაქტიური მოწამე ქართველთა აქ ოდესმე ბატონობისა-პატრონობისა.

ერთმა ბერი-კაცმა მიაშბო:

„— უწინ საქართველოს აქ მეფობის დროს, თურმე ამ სოფელს სპარსნი დაეცნენ და სწორედ აღდგომა ღამეს ცისკარზე ეკლესიაში მთლად ამოსწყვიტეს ქართველნი. მათი სისხლით ეკლესიის კედლები სრულიად წითლად შეიღება— აღარ დასცალდათ, არ ეღირსად უბედურებს წითელი კვერცხის გაფტქვნა! მას აქედ დაერქვა ეკლესიას ყიზილ-ქილისა და სოფელმაც მიიღო სახელად წითელი საყდარიო“.

„— ეჰ! არც ჩვენები აკლებდნენ თათრებს; იმათი ბაირამი რომ მოვიდოდა თურმე, ჩვენებიც ღეთის წყალობა გაქვსთ, სამაგიეროს გადაუხდიდნენ ხოლმე“, — დაუმატა მეორე ბერი-კაცმა.

მე-კი აზრად გამიარა, ჩემ გულში ვიფიქრე: ღმერთო ჩემო! კაცმა რომ ჩაიხედოს წარსულის ისტორიაში, რამდენი მილიარდი ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა რჯულისა და სა-

რწმუნოების სხვა და სხვაობამ! ნეტა როდის დადგება ის ნეტარი დრო, მაცხოვრისგან აღთქმული, რომ ერთი სამწყსო იყოს და ერთი მწყემსი ჰყავდეთ, განაგებდეს ამ აუარებელ მილეთის კაცობრიობას? ნეტა როდის შესწყდება სიმძულვარე რჯულის გამო, იმ ხალხთა შორის მაინც, რომელნიც ერთსა და იმავე ქეშმარიტ ღმერთს აღიარებენ!

ექვი არ უნდა, დაუდგება კაცობრიობას ეს ნეტარი დროც, მაგრამ დაუდგება მხოლოდ მაშინ, როდესაც სარწმუნოება თავისუფალი გახდება პოლიტიკურ მოსაზრებიდგან, და როდესაც განათლება-ცივილიზაციის სხივი დასთრგუნავს რელიგიურ ფანატრიზმს და სწავლა-მეცნიერება კაცობრიობას ერთის აზრით შეაერთებს, ძმობასა და სიყვარულს განუმტკიცებს...

ამ ჟამად სოფ. წითელ საყდარს ასახლიან 49 კომლი სომხობა და ერთი კომლიც ქართველი გამორეულა წამლად. ჩვენი ურემი, ბანით დახურულ სომხის ეკლესიასთან გავაჩერეთ, რომლის ეზოშიაც ვაპირებდით დასვენებას; მაგრამ გამოჩნდა ერთი სტუმართ-მოყვარე კაცი, რომელმაც ძლიერ ითაკილა, იწყინა ჩვენი ამ გვარი საქციელი და თვითონ გაგვიმასპინძლდა.

აზრუმიდამ გადმოსახლებულ სომხობას ყველგან თავისი შნო მიუტანია; დარწმუნებული ვართ, როცა ამ ნასოფლარზე დასახლდნენ (1828—30 წ.), ორიოდე ხე მაინც იდგებოდა ამ ტბის პირას და, თუმცა ბორჯომის ტყე ახლო აქვთ, მაგრამ წივის „ნაზუქებს“ აქაც შეხვდებით, ქვებზედ გაკრულს, მზეზედ გამოსაცხობად, — ჩვეულება რჯულთ უტკიცესიაო“...

ტაბიწყურის ტბა ფარვანას ტბაზე ცოტა პატარაა, გარშემო ოცი ვერსი იქნება და უფრო გრძლად არის წასული. ჩვენმა მასპინძელმა გვიამბო, აქ ადრევე ვილაც „ჩინოვნიკები“

მოვიდნენ და ამ ტბის სიღრმე გაზომესო, ზოგ ალაგას 60 სა-
ყენი სიღრმე აღმოჩნდაო.

გაგონილი გვექონდა, ტაბიწყურის ტბა თამარ მეფემ მდ.
ქციადან აღინაო, ჩვენმა მასპინძელმა-კი დაგვარწმუნა, რომ
ვახტანგ მეფის ნახელოვნარიაო.

უზარ-მაზარ მთის გადაღმიდგან მდ. ქციას წყალი არხით
წამოუღიათ და ამ მთათა შუა ვაკე, ჩავარდნილ ალაგას ტბა
შექმნილა, რომელიც ქვენევის ტბას ბევრად ჰგავს და მთელ
ჯავახეთს დაჰყურებს. მდ. ქცია ტბის გარე მორტყმულ მთა-
თა ქედის უკან მომდინარეობს და წალკისკენ მიდის. ვინც ამ
ტბასა და მდ. ქციას შუა ჰდებარე ბუმბერაზ მთებს ჰნახავს და
მანძილსაც ივიარაუდებს, მხოლოდ მას შეუძლიან წარმოდგენა
იქონიოს, რა უნარის პატრონებიც ყოფილან ჩვენი მეფენი.

ტბას თვითონაც აქვს ანკარა წყარონი და მეტადრე შავ-
ნაბადა მთის კალთიდან ცივ-ცივი ნაკადულები საამოდ გამო-
ჩუხჩუხებენ. ამიტომაც ხალხი ზამთარ-ზაფხულ ტბის გემრიელ
წყალს ხმარობს სასმელად.

ქცია მდინარიდამაც, უეჭველია, წყალი უდენიათ, რად-
გან არხი, ნარუალი დღესაც ეტყობა, მაგრამ მე მგონი, უფ-
რო-კი იმ აზრით, რომ ქციას გემრიელი კალმახი ამ ტბაშიაც
მოშენებულიყო. ჩემმა ღმერთმა ძნელია კალმახის მომრავლე-
ბა, ალაგი-კი მოეწონოს და ყოველ წლივ თითო კალმახი 25
ათასამდე კვერცხს (ქვირითს) ამზადებს!..

მაშ ჰქონიათ ჩვენს წინაპრებს პირის პატივი და გასტრო-
ნომიური გემოვნება!..

როგორც სჩანს დიდებული მეფის დავით აღმაშენებელის
ეპიტაფიიდან, ჩვენს მეფეთ დიდათ ჰყვარებიათ და სასახელო-
დაც მიაჩნდათ თევზთა მომრავლება:

„როს ნაჭარმაგვეს მეფენი შეიღნი მე ჰურად დამესხნეს,

თურქნი, სპარსნი და არაბნი სამზღვართა გარე გამეხსნეს,
თეკონი ამერთა წყაღთაგან იმერთა წყაღთა შთამეხსნეს.
აწე ამათსა მოქმედსა გუფზედან ხელნი დამეხსნეს“.

IV.

ჩვენი მასპინძელი—სომეხი, მისი ძმა ქართველი. ქალი თუ
რჯული?—სომხის ქალები მტკიცენი არიან თავის რჯულსა და
ეროვნებაზე. —ტიბიკონს განა შეუძლიან ეროვნება შესცვა-
ლოს?—თარაქამაც ფრანტუზია?!—პაშ, რუსები და ქართველე-
ბი ბერძნები ვყოფილვართ!—აბაშელი ყოფილა ქართველი.—
ეროვნობის დაცვისთვის ბრძოლა.—ბატკანი და ხბო თავის
დედებს ეძებენ.—Простой народъ о национальности су-
дить по религии.—დამახინჯებული დედა-აზრი. — გუგუ-
ლი და ტყის ჩიტები.—აი ჩვენთვის მაგალითი.—კრუ-
ხი და იხვის ქუჭულები.—გადაგვარება მოდათ იყო.—
როგორ დაკარგა საქართველომ ეს ზემო ქართლი?—
ცხელ-ცხელი კალმახი.—ცარიელა კუჭით მალლა ფარ-
დებში ვერ ახვალ.

ლექსი სანდაძე, ჩვენი მასპინძელი, იქამდე საინტე-
რესო კაცი აღმოჩნდა, რომ არ შემოიძლია მკითხველ-
საც არ გავაცნო. ეს ალექსი—სომეხია და მისი ძმა,
მოსე, —ქართველი. (ზემო ჩართულ სურათზე ალექ-
სი სანდაძე ბუხრის ქუდით სდგას).

— „პაპა ჩვენი ქართველი იყო—ავგიხსნა ალექ-
სიმ, და ძალიან მიღებული კაციც ყოფილა ცხონებული ოს-
მალების აქ ბატონობის დროს. ოსმალოს მთავრობისაგან ბევრ-
ჯელ იყო თურმე გაგზავნილი საქართველოს მეფეებთან. მერე
პაპა ჩვენი რომ დაქვრივებულა, ახალციხეში ერთი სომხის ქა-
ლი შეჰყვარებია. ქალს თუმცა საქრმო მოსწონებია, მაგრამ
თავის რჯულისათვის არ უღალატია, პირობად ის დაუდგია,
თუ შეიღებს სომხად მონათლამ, შევიერთამ, თუ არა და არაო.

ცხონებულიც დათანხმებულია, — მამა ჩვენი სომხად მოუნათ-
ლავთ.

„თავის ახალგაზდობის შეცდომა პაპა ჩვენს გულში ბო-
ლმად ჩაჰყოლია, და, ღრმა მოხუცებულობის ღრვას თურმე
ეთხოვა თავის შვილისთვის, მამიჩემისათვის: „არ მინდა, შვილო,
რომ ჩემი სახსენებელი გაწყდეს, და ჩემი სანთელი გაქრესო,
შენი სიყრმის შვილი მე მაჩუქე ქართველად მოენათლო და
გაეზარდო“. მამაჩემსაც ერთი ვაჟი შვილი ცხონებულისათვის
დაუთმია, ჩემი ძმა მოსე, და ეხლა ჩვენ სომხები ვართ და მო-
სე — ქართველი“.

— „მართალი ხარ ალექსი“, — უპასუხა ჩვენმა თანამგზავრ-
მა ბ. თმოგველმა: — „სომხის ქალებს მე კარგად ვიცნობ, ეგენი
ძრიელ მტკიცენი არიან თავის ეროვნებაზე და რჯულზე და
რაც უნდა სასწაბიელო შემთხვევა მიეცეთ ცხოვრებაში, თავის
ხალხს, ეროვნებას მის დღეში არ უღალატებენ. ვიცი, რომ
ეგენი ყოველთვის მზად არიან მტლედ დაედვან თავის სამ-
შობლოს, მაგრამ ვხეც-კი უნდა გიოხრა, ჩემო ალექსი, რომ
თუმცა ეხლა შენ ქრისტეს სარწმუნოება სომეხ-გრაგორიანთა
ტიბიკონზე გიჭირავს, მაგრამ მაინც ქართველი ხარ და არა
სომეხი, ქართველის სისხლი გიცემს მაგ გულში.“

ქრისტიანენი ხომ ყველანი ერთს ქეშმარიტს ღმერთს ვა-
ლიარებთ და ერთ სწავლა-მოძღვრებას ვასრულებთ ქრისტე
მაცხოვრისაგან დაწესებულს და, მაშასადამე, მარტო ტიბიკონ-
მა და რწმენის ფორმამ, განა შეიძლება შესცვალოს ადამიანის
სისხლი და ხორცი, მისი ბუნება, ეროვნება, მოდგმა, სახე
(ტიპი), ზნე-ხასიათის თავისებურება, ენა და ჩვეულება!?

მაგალითად, აი მე ეხლა გვარ-ტომობით, ეროვნობით
ხომ ქართველი ვარ, ხომ ქართველის სისხლი მიდგია“?..

— დიად, ქართველი ბძანდები და...

— მოიცა, მოიცა ალექსი. ხომ ქართველი ვარ ბუნებით,

მაგრამ სარწმუნოებით-კი ქრისტეს აღმსარებელი ვარ ბერძნის კონდაკზე და ამისათვის მართლ-მადიდებელს მეძახიან.

— ჰო და ქართველი ბძანდებით.

— კარგი და პატიოსანი. მე რო ეხლა ქრისტიანული წესი, ვსთქვად, კათოლიკე დოღმატით და მათ ტიბიკონზე ვასრულო, მაშინ ვინ ვიქნები?

— ფრანგი...

— რას ამბობ კაცო! როგორ თუ ფრანგი? სიტყვა ფრანგი ხალხის სახელია და არა სარწმუნოებისა. ფრანგებს ხომ ფრანკუზებს ეძახიან. ხომ გაგიგონია საფრანგეთი ანუ ფრანგისტანი (თათრულად)?

— ჰაი, ჰაი, რომ გამიგონია!..

— ჰო და ფრანგისტანი ქვეყანაა და ფრანგები ან ფრანკუზები ხალხია, მისი მკვიდრია.

„მაშ საკმაო ყოფილა კაცმა კათოლიკე სარწმუნოება მიიღოს და ის არის და ის, თუ გინდ თარაქამა იყოს, თუ გინდ ლეკი-ჩერქეზი, მაშინათვე ფრანკუზად, ფრანგად იქცევა?! თუ არა და, შე დალოცვილო, არაბი, ლეკი, ოსმალო, ყიზილბაში, ქურთი და არ ვიცი კიდევ რამდენი სხვა, ეს ამოდენი მიღეთის ხალხი ყველანი მაჰმადის რჯულს აღიარებენ, მაგრამ ჯიში, გვარ-ტომობა, ხალხოსნობა-კი სხვა-და-სხვა აქვთ. ჰერი ა! რა ქვეყანაში იტყვიოთ და რა ხალხში გინდათ, რომ მისიონერები კათოლიკე სარწმუნოებას არ ავრცელებდნენ, მაშ აისორები, ჩინელები, შავკანიანი ზანგნი, ინდოელები, არაბნი ყველანი ფრანკუზები დახდებიან!..

„თუ-კი არიან სომეხი კათოლიკენი, სომეხი ლოტრანგი და სხვა, რატომ არ უნდა იყოს სომეხი მართლ-მადიდებელი, ქართველი გრიგორიანი, ქართველი კათოლიკე, ქართველი მაჰმადიანი და სხვ... ჯიში, მოდგმა, ჭიკრი, ენა, ჩვეულება სხვა არი და სარწმუნოება სხვაა.

„ქართველებმა, რუსებმა და თითქმის მთელ სლავიანთა რასამ, რომელნიც წინად კერპთ მსახურნი იყვნენ, ყველამ ბერძენთაგან იცნეს ჭეშმარიტი ღმერთი; ბერძენთაგან მიიღეს ქრისტეს-მაცხოვრის სწავლა-მოძღვრება და ერთსა და იმავე მართლ-მადიდებელ ეკლესიის ტიბიკონით ასრულებენ სარწმუნოებრივ წეს-რიგს. მაშ საცა სამართალია ჩვენ ქართველნი-კი აღარა ვართ და რუსები რუსები-კი აღარ არიან, არამედ ბერძნები ვყოფილვართ.

„დიად, როგორ არა! აბა ერთი, თუ თავი მოგძულება აფრიკაში მცხოვრებ შავკანიან აბაშელს უჩუროხულე, რადგან მართლ-მადიდებელი ქრისტიანე ხარ, მაშ ქართველი ან რუსი ყოფილხარ-თქო...

რუსნი, ბალგარნი, სერბნი და სხ. ხომ ყველანი მართლ-მადიდებელნი არიან, ხომ ყველანი სლავიანთა მოდგმათ ეკუთვნიან, მაგრამ სარწმუნოებას ვინ უყურებს, ყველანი სულიმის ბრძოლაში არიან, მტკიცედ დაიცვან თავიანთ ეროვნული ვინაობა, ნაციონალური თავისებურება, ზნე-ხასიათი, საკუთარი ენა და ჩვეულება.

„არა, ერთი ეს მიბძანეთ, ვინ გასცვლით თქვენს მშობელ დედას დედინაცვალზე?!

ეჰ! რას ამოვ, ალექსი, როცა ხბორები დაერევიან ხოლმე ძროხების ნახირს, ვის გინახავთ, რომ დაბმული ხბო განურჩევლად მივარდეს რომელიმე ძროხას და თავის მშობელი დედა არ მონახოს, თუმცა-კი ბევრჯელ სხვა ძროხის ჯიქანი (კური) უფრო გატენილია რძით.

აბა ცხვარი ხომ სულელია, უტვინოა და გინახამთ როდისმე, რომ მთელ ფარა ცხვარში გარეულ ბატკნობამ, თავის დედა არ მონახოს და სხვის ძუძუს დაუწყოს წოვნა?..

— რაქნად, ბატონო, რა რჯულზედაც მამა მდგარა, ჩვენც იმ რჯულზე უნდა გავიაროთ.

— მერე ვინ გეუბნება, კაცო, უეჭველად რჯული გამოიცვალეო? რატომ იმას-კი არ ამხელ: რა ეროვნებისაც პაპაჩვენი იყო, ჩვენც იმის ხორც-სისხლნი ვართ, იმ ეროვნებას ვეკუთვნითო? რა ვუყოთ რომ პაპაჩვენი სამი თითით იწერდა და ჩვენ ახლა ხუთი თითით ვიწერთ პირჯვარსაო...

— Ну довольно... Охота тебѣ... Вѣдь все равно ничѣмъ не убѣдишь. Онѣ-же не настолько развиты, чтобы могъ отличить народность отъ вѣроисповѣданія—простої народъ о національности судить по религiи. თმოგველს ჩამოართვა სიტყვა ბ-ნმა ვარძიელმა და განაგრძო:

— საკვირველია ღმერთმანი, რად არი მდაბიო ხალხი ასეთის დამახინჯებულის აზრისა, რად ურყევს რჯულსა და ეროვნებას ერთმანეთში? რად უყურებს ასე ადვილად ადამიანის ბუნების გადაგვარებას! ამ შემთხვევაში პირუტყვები ბევრად მაღლა სდგანან პირმეტყველებზე.

აი რამდენიმე მაგალითი კიდევ ავიღოთ თვით ბუნებიდან და ვნახოთ მოდგმისა და გვარის ანუ, უკედ ვსთქვათ, მგზავსის შესახებ ბუნებას რა კანონი დაუწესებია და რა წესს იცავს.

გუგულისთვის ბუნებას გუგულობა დაუწესებია, კაჭკაჭისთვის კაჭკაჭობა, თუმცა-კი ორივენი ფრინველებად გაუჩენია. გუგული, მოგვეხსენებათ, მის ღღეში ბუდეს არ იშენებს და თავის კვერცხს ათას ნაირ ხერხით და მოტყუებით ტყის პატარა ფრინველთა ბუდეებში სდებს—იმათ კვერცხებს ერთს თავისასაც მიუმატებს ხოლმე და გამოჩეკა-გამოზდასაც ამ გაბრიყვებულ პატარა ფრინველის თავში საცემად ხდის. მაგრამ-კი არავის გვინახავს, რომ გუგულის კვერცხიდან გამოჩეკილი ბახალა იმ თავის ამხანაგებს დამსგავსებოდეს, რომლებთანაც ერთსა და იმავე ბუდეში და ერთსა და იმავე დედა-ჩიტის მზრუნველობაში იკვებებოდა-იზრდებოდა. გუგულის ბღარტი და-

ჩრიხვდება თუ არა, ამოფრინდება დედინაცვლის ბუდიდან და მაშინათვე თავისებურად გუ-გუ-გუ-გუს გაჰყვირის ჭალა-ტყე-ებში. დაბრიყვებული ჩიტის ბლარტები კიდევ თავიანთებურად, მამა-პაპის ჰანგზე გალობ-ჭიკჭიკობას იწყებენ და დიდად უხარიათ, რომ ის არა მკითხე, მუქთა ხორა სტუმარი თავიდან მოშორდათ.

ავილოთ თუნდ შინაურ ფრინველთა მაგალითიც. ვინ არ იცის, რომ ქათმისაგან გამოჩეკილი იხვის ჭუჭულები თავის ენას, ზნე-ჩვეულებას და ხასიათის თავისებურობას არა ჰკარგავენ. მთელს ეზოში თუნდ ერთი იხვიც არ მოიბოვებოდეს, რომლისაგანაც შეეძლოთ მაგალითის აღება, მაინც ჭუჭულები წყალს ეძებენ საჭყუპალოდ და ქათამი-კრუხი-კი კუტ-კუტით ხმელეთისკენ უძახის და საშინლად სწუხს - ვაიმე! მიშველეთ, ხალხნო, წყალში წიწილები მეხრჩობიანო!

კრუხის კუტ-კუტს, მის მზრუნველობა-გაფრთხილებას მხოლოდ მისი საკუთარი წიწილები უგონებენ, ემორჩილებიან, რადგან კრუხის ენა ესმით და დაშინებულნი გარს ეხვევიან — ჭუჭულების მაგალითს არ მისდევენ. ამ დროს იხვი-ჭუჭულები-კი წყალში ნაევარდობენ, ჭყუპალობენ, ყურყუმელოაობენ და დასცინიან კრუხს: „რას კივი, ჰეი! რამ გამოგაჩერჩეტა შენ, ჩვენო დედინაცვალოო? ღმერთმა ბანდიანი თითები იმიტომ მოგვცა, რომ წყალში ვიცურაოთო!..“

ეჰ! რომელი ერთი ვსთქვათ... ამისთანა მაგალითები ყოველ ცხოველთა შორის მრავალზე უმრავლესია...

ბუნებაში აი ასეა გაძლიერებული პრინციპი პიროვნების შენახვისა და ამისთანა სასტიკი კანონებით განაგებს ბუნება მსგავსის დაცვის შესახებ. ასე მტკიცეა მემკვიდრეობითი, ჩამომავლობითი ძალა და თუ რომ სახე მსგავსისა თანდითანობით უმჯობესდება-ვითარდება და თუ რომ ოდესმე იცვლება, იცვლება შეუმჩნევლად, მიკროსკოპიულად და ისიც მხოლოდ

ათი ათასი და მილიონ წლოებით, ბუნებითი შერჩევის და არსებობისთვის ბრძოლის გამო.

ადამიანიც იმავე ბუნების შვილია და იმავე ბუნების გადუვალ კანონს ემორჩილება, მაშასადამე, ყოვლად შემცდარია ის აზრი, მითომ ადამიანის გადაგვარება მაგრე ადვილი იყოს. ასეთი დამახინჯებული აზრი, მხოლოდ ნაყოფია ჩვენი გადაჭარბებითი სურვილისა.

საკვირველია, ღმერთმანი, ადამიანი თითქოს ყველა ცხოველზედ მაღლად სდგას და მაშ რაღა დაემართა, რომ ასე ამახინჯებს ბუნების დედა-აზრს; ასე ადვილად რად უყურებს გადაგვარებას. ალექსის პაპა ხო პირველი მაგალითი არ იყო. აბა როგორ არა სთქვას კაცმა, რაიმე გარემოებს გამოცვლით რად მიისწრაფოდნენ ჯავახელი ქართველები მოეკლათ თავისი ბუნება! რად დაჰკარგეს თავისი ეროვნება, ენა და ზნე-ხასიათის თავისებურობა?

ეჰ! მახლას... ალბად გადაგვარება მაშინაც მოდოდ იყო შემოსული, ანუ სარფად ხედავდა აქაური ქართველობა თავიანთ წმიდათა-წმიდათი ევაჭრად და აკი მიჰყიდეს კიდევ ოსმალებს, სომხებს და ფრანგებს, რომელთაგანაც მეტს გამოარჩენას, მეტს ჯილდოს და მფარველობას გამოელოდნენ!..“

ბ. ვარძიელის სიტყვამ ყველანი გულის ხმას ჩაგვაგდო. მართლაც-და აბა გადაათვალიერეთ ჩვენი წარსულის ისტორია. რა იქნა, როგორ დაჰკარგა საქართველომ ეს ზემო ქართლი, მესხეთ - ჯავახეთიდან მოყოლებული ჰასანყალა - ტრაპიზონამდე?..

პოლიტიკური გარემოება შეიცვლებოდა თუ არა, თითონვე ქართველობა სამარცხვინოდ ცდილობდნენ და ერთმანეთს ეცილებოდნენ გადაგვარების სურვილში. ქართველებივე, განსაკუთრებით მაღალი წოდება, დღეში ათ-ჯერ ფაშასთან გარბოდნენ საზიზღარ ბიზილით თავიანთ მოძმეზე და თი-

თონვე ეხმარებოდნენ ფაშას ქართველი ხალხის გადარჯულების, გადაგვარების საქმეში. ნაცვლად ამისა ფაშა, რასაკვირველია, აძლევდა ამ პირთ, სამშობლოს მოღალატე ქართველებს, სახელმწიფო სამსახურს, ადგილ-მამულებს, სანჯახობას, ალაღარობას და სხვა უპირატესობას.

ახლა მეტყვეთ ოსმალთა დესპოტიზმს და მათ ძალმომრეობას ვერ გაუძღვს და მაშ რა ექნათო? მერწმუნეთ, უკეთუ ქართველობას შეგნებული ჰქონოდა ერთობის პრინციპი და თუ რომ ციხე შიგნიდან არ გატეხილიყო, ერთობის ძალას ვერა რა დაარღვევდა, ვერა რა დასძლევდა!

და თუ გინდ, იქამდე საქმე გაჰიჭრა კიდევ, ნუ თუ არ შეეძლოთ ერთგულნი ქვეშევრდომნიც ყოფილიყვნენ ოსმალისი და იმავე დროს თავისი ეროვნება, სარწმუნოება, დედა-ენა და ზნე-ხასიათის თავისებურობაც მტკიცეთ დაეცვათ!..

— ჩვეულება რჯულთ უმტკიცესი არისო, — დაიწყო ისევ თმოგველმა — მართლაც და მოდი ახლა შენ კურდღელს ბუნება მოუკალ, ციყვად გადააქციე ჭ ციყვს ბუნება მოუკალ, კურდღლად გადააქციე! განა რომ ყოვლად ძლიერ ევალიუციის კანონსაც-კი ვერ ძალუძს კურდღელი ხის ტოტებზე ახტუნოს და ციყვი კიდევ მინდორზე თავ-გადაგლეჯილი არბენინოს! თუმცა-კი ეს ორი ცხოველი ერთსა და იმავე მღირღნავთა მოდგმას ეკუთვნიან.

ეჰ! რას ბძანებთ ერთი... ყველა უბედურება, ჩემო ბატონო, ქართველებს გვემართება. ქათმის თქმისა არ იყოს: „ცხვარი დაკლეს ზედ წამაკლეს, ხარი დაკლეს ზედ წამაკლესო“... მაგალითად, აი შენ, ჩემო აღექსი, ხომ სომხსად სთელი შენს თავს, აქა და მამაჩემი სომხის ტერტერას მოუნათლიაო?

— „მაშ, რაეცი, ვინ ვიქნები...“

— შენი ძმა მოსე?

— ის ქართველია...

— იმიტომ რომ მართლ-მადიდებელ მღვდელს მოუნათ-
ლაეს... არა?

— ასე გახლავთ და ჩვენ ხომ კანონს ვერ შევცვლით.

— საქმეც ეგ არი, ჩემო ალექსი, რომ ბუნების კანონი ყველას არ გესმით... აბა ახლა ჰკითხე ნამდვილ სომეხს, რომელსაც მიუღია ან კათოლიკობა, ან პროტესტანტობა, ან მაჰმადიანობა და სხვა... ჰკითხეთ ამ გვარ სომეხს ვინა ხარ-თქო, ან რომელი ერის ინტერესებს ემსახურები-თქო? პასუხათ აი რას მიიღებთ: „მე ვარ სისხლით და ხორციით, ეროვნებით და ენით სომეხი, სომხად შობილი ხოლო სარწმუნოებით ქრისტეს მორწმუნე-კი ვიყო და რომელ ტიბიკონის წესზედაც გინდა ვლოცულობდე ეგ სულ ერთია...“

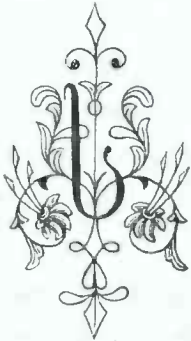
ტიბიკონი ჩემს ეროვნებას, ჩემს სომხობას როგორ დამაკარგვინებსო“.....

ამ დროს ცხელ-ცხელი ახალი კალმანი შემოგვიტანეს, წითელ ხალებით დაწინწკლული და ეს დაღლილ-დამშეული ხალხი ყველანი ჭამად გარდავიქეცით, განურჩევლად ეროვნებისა და სარწმუნოებისა...

რას იზამთ, მახლას! ცარიელა კუჭით, მოგეხსენებათ, მაღალ ფარდებში ვერ ახვალ და ვერც ფონს გახვალ, რაგინდსიმართლესაც ლაღადებდე...

თ ა გ ი V.

ალექსი სანდაძე სომეხი და მისი აღებ-მიცემობა.—მოსე. სანდაძე ქართველი და მისი სილატაკე.—ტბაზე ნავთ სეირნობა.—გარეული იხვეები ტბის კუნძულზე და ადამიანის მსუნგობა.—მეთევზესთან ბაასი გარიანის ცხოვრებიდან.—გვეჯერა ადამიანის სიკვდილი?—თავგანწირული მეუღლური სიყვარული გარიანთა შორის.—არ ჰგვანებიან ადამიანებს.—ტბის საშინელი სიღრმე და ტყუილი შიში.—ივანე როსტომაშვილის ჯავახეთში არქეოლოგიური შრომა ჩვენდა სამაგალითოდ.—ბორჯომის მოაგარაკენი ამ ტბაზე.—ზავგუსტოესნი სტუმრები სანდ:ძესთან და მათი საჩუქრები.

აფლავის ქვებზე ჩამოვსხედით ტბის პირას ეკლესიასთან და ისევ აქაური ამბების გამოკითხვა ვარჩიეთ.

აღმოჩნდა, რომ ჩვენ მასპინძელს, ალექსი სანდაძეს, მთელი ეს არე-მარე ტბისა, რომელიც ბორჯომის (დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის) მამულს ეკუთვნის, იჯარით აქვს აღებული; წელიწადში 12—13 ათას მანეთამდე იხდის იჯარას და სამი ათასამდე დესეტინა საძოვარი და სათიბი ალაგი უჭირავს. ტბაც ალექსი სანდაძეს აქვს იჯარით აღებული წელიწადში 1500 მანეთად. როგორც თითონ აგვიხსნა და სხვებმაც დაგვარწმუნეს, ალექსი სანდაძეს წელიწადში სამი ათას თუმნამდე აღებ-მიცემობა აქვს.

საძოვრებს ქიზიყელ მეცხვარეებს აძლევს, სათიბებს ახალ ქალაქის მაზრის სოფლებს ურიგებს, სამი ათასამდე საკუთარი ცხვარი ჰყავს და ჩოდრობს კიდევ: იაფად ნაყიდ საქონელს ასუქებს ამ იალაღებზე და მერე ჰგზავნის გასასყიდათ თბილისსა და ქუთაისისაკენ. სამუშაო საქონელსაც მთელ მაზრის გლეხობას ურიგებს იმ პირობით, რომ მთელი ზაფხული ამუშაონ,

მერე ზამთარში დაასვენონ, გაასუქონ, ყასპებს მიჰყიდონ და იმ ფულით ისევ სანდაძისაგან იაილაზე ნასუქი ხარები იყიდონ. ხენა-თესვას ძრიელ ცოტათი ეწყობა, რადგან ადგილის მდებარეობა და მთის ჰავა-ამინდი ხელს არ უწყობს, რის გამოც პურს მომეტებული ნაწილი ჰყიდულობს. ქართლ-კახეთისკენაც მოყვარები ჰყავს და ვენახები აქვს დაგირავებული, საიდგანაც სარგებლობს და ღვინო სახლში უკლებად აქვს. ტბაში, მაისიდგან დაწყებული, დიდძალ კალმახს იჭერს და ჰგზავნის ბორჯომს, აბასთუმანს, ახალციხეს და ახალქალაქს; ფუთს 4 მან. ჰყიდის ზამთარ-ზაფხულ. ზამთარშიაც რკინის კავებით იჭერენ და აქედგან პირდაპირ ჰგზავნის თბილისს დიდძალ კალმახს ჩავრადრებით. გზა ამ ტბიდგან ერთი საციციანო მთებზე ჩადის პირდაპირ ქარელში და მეორეც წალკისკენ გადადის; ეს მეორე გზა თითქმის საურმე გზაა.

მთელს ამ მაზრაში და წალკაში ალექსი სანდაძეს დიდი ნდობა და პატივისცემა აქვს ხალხისაგან დამსახურებული, რადგან ყველას სინიღისიანად და პირიანად ეპყრობა.

ალექსი სანდაძეს ერთი ძმაც ჰყავს, სოლომანი, ესეც „სომეხია“ და მხნეობით, მოხერხებით, არ ჩამორჩება ალექსის და აღებ-მიცემობითაც თითქმის მეტოქობას უწევს. მაგალითად, წელს ტბა სოლომონს აუღია იჯარით და სხვ. ამ გვარი.

ახლა, რაც შეეხება მოსე სანდაძეს, ქართველს, ამისი ოჯახი ვერ არის ისეთი შეძლებული, როგორც ალექსისა; ქონებრივად დაქვეითებულია, არც აღებ-მიცემობას ეტანება; მაგრამ გამრჯე კაცს ამობენ, თუმცა 68 წლისა არისო. ძმები ცალ-ცალკე ცხოვრობენ და შვილი შვილებით არიან სავსენი.

ალექსის ოჯახშიაც მომეტებულად ქართულად ლაპარაკობენ, რადგან ეს სანდაძენი ბარალეთიდან არიან აქ გადმოსახლებულნი.

სანდაძეთა გარდა ბარალეთიდან ოცამდე კომლი სომ-

ხობაა აქ ამოსული, რომელთა დედა-ენა ქართულია. ესენი ქართველი სომხები არიან საქართველოს აქ ბატონობის დრო-იდან დარჩენილი. ერთს ამ გვარ სომეხს, წითელ საყდრელს, ვკითხე: რა ენაზედ ლაპარაკობთ შინაურობაში-თქო?

— ჩვენ, ბატონო, უფროსები ქართულს ვლაპარაკობთ და ახლმოდნის ბიჭობა-კი ეხლა და ეხლა უფრო სომხურს ეტა-ნება, რადგან ჩვენ სოფელში 30 კომლზე მეტი აზრუმიდან გადმოსახლებული სომხობა ცხოვრობს.

- შენი სახელი?

— პეტრე ასლანოვი, შენი ჭირიმე...

— მერე რა, მადლიერი არა ხართ, რომ ეხლა თქვენი შვილები თავის დედა-ენას სწავლობენ? ეს კარგად იცოდე, ჩემო პეტრე, რომ, რა კაცსაც თავისი ეროვნება დაკარგული აქვს და თავის დედა-ენაზე არ ლაპარაკობს, ის კაცი მტრისა-თვისაც საზიზღარია და მოკეთისათვისაც. ერთი მითხარ, თქვენ-მა კატამ რო ძალღივით ყფა დაიწყოს და ძალღმა კიდევ კა-ტასავით კნავილი, მეორედ მოსვლა მოხდება თუ არა?

— ჰაი, ჰაი, ბატონო, რომ ანჩიქრისტე მოვა!

— ჰო და ადამიანიც მაგრეა...

მთელ სოფელ წითელ საყდარში მარტო მოსე სანდაძეს ოჯახია მართლ-მადიდებელი, რომლისათვისაც მღვდელი ბარა-ლეთიდან ამოდის. აქვე უცხოვრიათ რამდენიმე კომლს ქარ-თველობას ფოცხვერაშვილებს, რომელნიც ბორჯომის ზეო-ბისკენ გადასახლებულან.

ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა საინტერესო კითხვა აღძრა; გამოიცანით ამ ორთა ძმათა სანდაძეთა შორის ვინ უფრო ყო-ფილა მომზადებული ცხოვრების მეჯლისზედ საბრძოლველად, „სომეხი“, თუ ქართველიო? ჩვენ ამის გამოცნობა არ იყო რომ გავგიჟირდა. ერთის შეხედვით არა რომ ეწინააღმდეგება ბ. ვარძიელის ბაასს!? მართლაც და ისე გამოდის, რომ საკმა-

ოა კაცმა სომხის ეკლესიის ტიბიკონზე გაიაროს, სომხის ტერტერამ მონათლოს და ის არის და ის, მაშინათვე მდიდარიც გახდები, აღებ-მიცემობის უნაც მოგეცემა და ფულის ყადრიც გეცოდინება. ვიდრე ჩვენ თეორიებს წარმოვადგენდით, ჩემმა მობაასე გლეხმა, პეტრემ, გამოცანა მარტივად აგვიხსნა: „აღექსის ყისმათი იყო და ეგ გამდიდრდაო... უწინ აქაურობას ფასი სად ჰქონდა! ტბა მაშინ თუმნად იყო იჯარით და ახლა ას თუმნადაც არ იძლევიანო. თორემ მთელი სოფელი სომხობა არა ვართ, რაღა გასომხებული ქართველი გამდიდრდა და არა ნამდვილი სომეხი? ეჰ! ვისაც ღმერთი მისცემს, მისცემს, ვენაცვალე იმის მადლს“.

ტბის ნაპირზედ ორი კარგი მკვიდრი ნავი ება. ჩვენ გულმა ველარ გაგვიძლო, მასპინძელს ვსთხოვეთ ტბაზედ გასვირნება. ორმა მეთევზემ ღონიერი მკლავებით მოუხვა საჭეებს და ამ ზღვის ოდენა ტბაში არხეინად შეგვაცურა. ტბის წყალი ისეთი ანკარაა, რომ რამდენიმე საჟენის სიღრმეზე ძირის ფერადი კენჭები საამოდ მოსჩანან, თითქოს წყალთა ნიშნებს (აღებს) თავისი ნაზი თითებით განგებ მოუქარგავთო. აკი იმიტომაც სავსეა ტბა გემრიელის კალმახით! საკვირველია, რომ კალმახის მეტი აქ სხვა არა თევზი არა გვარობს.

ეკლესიის გასწვრივ, ტბის თითქმის შუა გულში კუნძულია და თუმცა ქალებს, პირველი აღტაცების შემდეგ შიშმა -მოუარა, მაგრამ ჩვენი ნავი მაინც კუნძულს მიაღდა. აქ გარშემო ძლიერ ბლომად დაფრინავდნენ გარეული იხვები. გაზაფხულობით თურმე სავსეა ეს კუნძული იხვთა ბუდეებით, ბევრ კვერცხებსაც აგროვებენ მეთევზენი და ერბო-კვერცხით იგჭირილევენ პირს, ზაფხულში კიდევ იხვის ქუჭულებს იჭერენ ჩასახობათ. ბუნების მცხოვრებთა გამრავლების თანასწორობაში ასეთი თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ადამიანის ღორმუცელო-

ბას. ისიც საკვირველია, რომ იხვის მეტი ამ ტბაზე არა ფრინველი თურმე არ იცის და იშვიათად, მხოლოდ თეთრი ფრინველი, ცელ-ნამგალა, გვიხვდებოდა. აქ არც გარიანია (გაგარი), არც ბატი, როგორც სხვა ტბებზე იცის.

ვისაც თვალი უდევნებია ამ იხვთა ცხოვრებისათვის, ბევრს საინტერესო ამბებს მოგვითხრობენ. ჩვენ ქართველებში კარგი მონადირე შეიძლება ძრიელ ბევრიც იყოს, მაგრამ იმ გვარაკი, რომელიც ერთსა და იმავე დროს ცხოველთა და ფრინველთა ცხოვრებას თვალ-ყურს ადევნებდეს ზე აგვიწერდეს, ამისთანა მონადირენი ჩვენში სულაც არ მეგულებიან. ამიტომ ისევ რუსის მწერალს დაუგდოთ ყური. აი როგორ აგვიწერს იხვთა ცხოვრებას ცნობილი რუსის მწერალი აქსაკოვი, რომელიც თითონვე გატაცებული მონადირე იყო და განგებ თვალ-ყურსაც ადევნებდა ფრინველთა ცხოვრებას.

„მეტად საგულისხმოა, მამალ იხვს რა რიგ თავგანწირულად უყვარს თავისი მეუღლე! იმავე დროს-კი საშინლად ემტერება თავისავე დედალი იხვის ბუდეს, მის კვერცხებს და ქუქულებს. თუ რომ მიაგნო და იპოვნა მისი ბუდე, წამსვე მიანგრ-მოანგრევეს და ბუდეში რასაც იპოვის — კვერცხები იქნება თუ გამოჩეკილი ქუქულები — ყველაფერს ანადგურებს: კვერცხებს სვამს, ამოსრუტამს ხოლმე ან ნისკარტით დაღეწამს და პაწაწა ქუქულებს-კი ყველას ახრჩობს.

ხომ ასე უსამართლოდ, მტრულად ეპყრობა მამალი იხვი ჩამომავლობას, მაგრამ დედალი-კი ისე გაგიჟებით უყვარს, რომ მის ღლეში არ მოშორდება; ერთი წამი რა არი, ერთს წამსაც ვერ სძლებს თუ მეუღლეს არ ეკურკურება, თავს არ ევლებს. რაც უნდა გაჭირვება შეემთხვეს, პირველი არ აფრინდება ადგილიდგან, ვიდრე დედალი არ დაიძრას. ხშირად მოხდება, რომ დედალი სადმე პატარა გუბეში ჭკუპალობს, მამალი იხვი-კი განუშორებლად დარაჯივით ზის იქვე ნაპირას ან ქვაზე ან

ჩირგვზე. ამ დროს მონადირე უახლოვდება მათ თოფის სროლაზე, მაგრამ დედალი ვერ ჰხედამს, ან ვერაფერს ამცნევს, მამალი-კი ტრიალ-ფთხრიალს იწყებს, ყვირის, თითქოს ნიშნეულად ხმას აძლევსო, რადგან ნამდვილად ჰხედამს მათკენ მომავალ მტერს, მაგრამ შენც არ მომიკვდე, დედალი აინუნშიაც არ იგდებს, აგერ აშკარად ჰხედამს მამალი, რომ მონადირემ მას თოფი დაუმოხნა, ნიშანში ამოიღო, მაგრამ დედალზე ადრე მაინც არ აფრინდება—სიკვდილს რჩეულობს და თავისი საყვარელი მეუღლის მოშორებას-კი არა. აგერ ივრიალა დაუნდობელი მტრის თოფმა და ერთგული მეუღლე იქვე გაგორდა. დედალი იხვი თოფის ხმაზე წამსვე თავს უშველის ხოლმე და ცალი თვალით მაინც არც-კი დაჰხედამს მის სხვერპლს, მისთვის მოკლულს მეუღლეს.

სულ სხვა სურათია თუ რომ მონადირემ დედალი იხვი მოჰკლა. მაშინ მამლის ცოდვით ქვეყანა იწვის—ჯერ თავს დასტრიალებს მონადირეს, გულ-საკლავად დაჰკივის და მერე რამდენიმე დღე განუწყვეტლად დასტირის იმ ადგილს სადაც საყვარელი მეუღლე მოუკლეს.

ახლა წარმოიდგინეთ იხვის დედაშვილური სიყვარული, რამდენი სიფრთხილე და ხერხი ჰმართებს დედალ იხვს, რომ თავისთვის ბუდე მოაწყოს და მეუღლის მალულად კვერცხები დასდოს, ჭუჭულოები გამოჩეკოს!

ჯერ სადმე იმისთანა მიფარებულ ადგილას იმზადებს ბუდეს, საიდგანაც გაჭირვების დროს გაქცევა-დამალვაც შეეძლოს; ამისთანა სახერხო ადგილად-კი უფრო გუბის ანუ ტბის ნაპირებს რჩეულობს. აგერ დაუდვა დრო დედალ იხვს კვერცხის დებისა, და ახლა-კი სულ იმის ცდაშია რაიმე ეშმაკობით გაეპაროს თავის მეტად განუშორებელ მეუღლეს. აქვე ტბის ნაპირს დაჯდება, თავს ფრთის ქვეშ ამოიდებს... მითომ

მძინამსო. მამალ იხვს მართალი ჰგონია თავის მეუღლის ძილი და თითონ-კი ნამდვილ ძილს მიეცემა ხოლმე.

ამ დროს დედალი იხვი ფრთის ქვეშ-ქვეშ მომძინარებული ცალის თვალით უცქერის მამალს და რაკი დარწმუნდება სძინავსო, წამსვე მიიმალება ქილ-ბალახებში. ათ ან ოც საევენზე მეტს ქურდულად გაძვრება-გამოდვრება ქილსა და ლერწმებში, მერე რომ უფრო უკეთ არიოს გზა და კვალი, ცოტათი მაღლა ამოფრინდება, ჰაერში რამდენჯერმე იმრგვლივ შემოუვლის და სრულებით სხვა მხრით ისევ დაეშვება ბალახებში და თავის მზა ბუდისკენ ფარულად მიძვრება. კვერცხს დასდებს თუ არა, ფრთხილად წააყრის ზედ ბალახსა და ბუმბულებს. ახლა ისევ სხვა გზით, სრულებით სხვა მხრით ისევ ბალახ-ბალახ გაძვრება, ამოფრინდება, რამდენჯერმე შემოუვლის იმ ადგილის ახლოს სადაც მისი მამალი ზის, დაეშვება ისევ დედამიწაზე და სრულებით სხვა მხრიდან მოველინება თავის ერთგულს მეუღლეს. იშვიათია, რომ მამალი იხვი მთელ ამდენ ხანს გაბმულს ძილში იყოს. ზოგჯერ დედალი მთელ საათს იგვიანებს და ამ დროს გამოღვიძებული მამალი იხვი მოუსვენრად უძახის და დაედებს თავის გაპარულ მეუღლეს, გაფაციცებით ათვალთვრებს ყველგან და აჩქარებული დაცურაობს, უვლის ტბის ნაპირებს და დაედებს თავის დედალს, მაგრამ არც ისე ძრიელ შორს მიდის, იმედს არ ჰკარგავს, ჩქარ-ჩქარა უკანვე იხედება, ხომ არ მოდის, ხომ არ მოცურაობს ჩემი საყვარელი მეუღლეო.

ზოგჯერ დედალ იხვს სხვა ეშმაკობაც სჭირია. როცა დაჰხედამს, რომ მამალს ძილი არ მოსდისო, მივა და მოვალერსება, დაუწყობს ნისკარტით ფხანვას მამლის კისერს და ზურგს, მოუხილავს ბუმბულებს და ამასობაში მიაძინებს. ზოგჯერ-კი ფხიზელ მამალსაც გაეპარება ხოლმე. რომ დაატყობს მამალი ძრიელ მადიანად მიირთმევს საუზმესაო, ან თუ მამალი სხვა რასმეზე გაერთო, დედალი წამსვე გაჰქრება, ბალახებში მიიმა-

ლება და გასწევს თავის ბუდისკენ კვერცხის დასადებად. მაგრამ მამლის ასე მოტყუება ყოველთვის, რასაკვირველია, რომ ძნელია, საწყალ დედას ზოგჯერ ძვირად დაუჯდება ხოლმე ბუდის და კვერცხების სიყვარული. თუ მამალი მიუხვდა ეშმაკობას, განრისხებული გამოეკიდება დედალს, ჩასქიდებს ნისკარტს კისერში, გამოათრევს ტბაზე და აქ იმდენს მიარტყამს, ვიდრე ჩვენ მივეშველებით—საწყალ დედალს ნაწიწკნი ბუმბულები პანტასავით სცვივა.

ასე თუ ისე დედალი იხვი მაინც ახერხებს და მამლის მალულად თორმეტამდე კვერცხს სდებს. ახლა-კი სრულებით დაემალება მამალს და კვერცხებზე ჯდება კრუხად. თითქმის მთელი დღე ზის კვერცხებზე და მხოლოდ დღეში ერთხელ გადმოდის ცოტა ხნობით, რომ იქვე ახლო-მახლო მალულად, ხელად შეჭამოს, შესვას რამე.

მთელი სამი კვირა უნდება კვერცხების გამოჩეკამდე და ამიტომაც კრუხი ძრიელ გამხდარია. ბოლოს გამოიჩეკებიან იხვის ჭუჭულები მონაცრო ყვითელი ფერისა და ორიოდ კვერცხიც უეჭველად ლაყე გამოდის, რადგან იხვი კრუხი თანაბრად ვერ ათბობს ყველა კვერცხებს.

გამოიჩეკებიან თუ არა, ჭუჭულები აღარ რჩებიან ბუდეში. რამდენივე საათის შემდეგ დედას მიჰყავს და იქვე ტბის ანუ გუბის ნაპირთან სადმე ჭილიან, ჩალიან მყუდრო ადგილებში დაცურაობენ. რა ალაგასაც წყალში ჭუჭულებს ცურვა უჭირდებათ, დედა ფრთხილად, ნაზად ჩაავლებს ნისკარტს და პირით გადაჰყავს. ეს ბევრ მონადირეს უნახავს და მეც ჩემი თვალით ვნახეო, ამბობს აქსაკოვი.

რა განუსაზღვრელი დედა-შვილური სიყვარული აქვს დედალ იხვს, შემდეგ მაგალითებიდგან შევიტყობთ: როდესაც ძალიან ანუ კაცი ბუდიდგან ააფრთხობს, დედალი იხვი აფრინდება თუ არა, მაშინათვე თავს მოიმიზეზებს, ისე ფრინავს თი-

თქოს ფრენა არ იცისო, ანუ თოფ ნაკრავია და ფრთებში დაქრილიაო, ასე რომ ვინც უნდა იყოს, იფიქრებს ადვილი დასაჭერიო და მაშინათვე გამოუდგება. დედა იხვსაც ეგ უნდა. ძრიელ იშვიათია, რომ მონადირე ძალი არ მოსტყუდეს. ამასობაში იხვი ძალს ტყუებ-ტყუებით მთელ ვერსს მეტ მანძილს ატარებს და მით თავის ბუდეს გადაარჩენს განსაცდელი-სგან. მაგრამ გამოცდილი მონადირე-კი მალე მიუხვდება ხოლმე იხვს ეშმაკობას და თუმცა იმავე დროს დარწმუნებულია, რომ დედა იხვს მთელი ბუდე კვერცხები, ვინ იცის ღღე-ღღე-ზე გამოსაჩეკი, ოხრად დარჩება, მაინც მონადირეს ავიწყდება ცოდო-მადლი და საწყალ თავ-განწირულ დედას თოფით უღებს ბოლოს.

უფრო ხშირად-კი დედალი იხვი თავის ქუჭულებს შესწირავს ხოლმე სიცოცხლეს. ახლად გამოჩეკილი ქუჭულები დედას დაჰყავს და არხეინად დაცურაობენ ტბაზე, მყუდრო ადგილს, მაგრამ ნაპირს-კი მაგრე რიგად ძრიელ არ შორდებიან, რომ ვინიცობაა მტრისაგან თავი შეაფერონ ჩალა-ბულაში. დაინახვენ თუ არა მტერს (მონადირეს), წამსვე საცოდავად შესწივლებენ ქუჭულები და შურდულის ქვასავით გაექანებიან ბალახებისაკენ და აქ იმალებიან. დედა იხვი-კი ტბაზე რჩება, ზარდაცემული ყვირის, სცემს ფრთებს და აქყაპუნებს წყალს. მერე აფრინდება და მონადირეს ხან წინ ელობება, ხან თავს დასტრიალებს. ამ გვარად მონადირე უნებლიედ მთელ თავის ყურადღებას დედა იხვს აქცევს და იხვი-კი ამ დროს სულ იმის ცდაშია, მონადირე სხვა მხარეს გაიტყუოს, ქუჭულებს მოარიდოს. ადამიანიც, ხომ მოგეხსენებათ, შეუწყნარებელია, უმიზნებს თოფს და, შეილებისთვის თავ-დადებული დედა, გულში ტყვია ნაკრავი, მკვდარი დაეცემა ხოლმე ტბაზე. ცქრიალა ქუჭულები, რაც უნდა პატარები დაობლდნენ, მაინც ახერხებენ თავისი თავის გამოზღა-გამოკვებას. ზოგ-

ჯერაც სხვა დედა-იხვის ჭუჭულებს შეეკედლებიან და ორი ბუღობა ერთად დაცურაობენ. მე მინახავსო, სწერს აქსაკოვი. ზოგჯერ ერთი კრუხი დედა-იხვი ოცზე მეტს, სხვა-და-სხვა სიდიდის ჭუჭულებს, მიუძღოდნო.

კუნძულზე სეირნობის დროს ერთი მეთევზე შემეხებასა:

— „ბატონო, ი გარიანი რო ბძანეთ, ზოგჯერ ტბაზე გადმოივლიან ხოლმე, მაგრამ ჩვენი კაცი იმათ ხელს სულ არ ახლებს.

— რატომ?

— იმიტო, ბატონო, რომ გარიანის მოკვლა დიდი ცოდნა—იმას ჩვენი კაცი თოფს არ ესვრის. მოხდება-კი ხოლმე, როგორ არ მოხდება, ზოგი კაცი ან თავხედობით, ან უცოდინარობით მოჰკლამს გარიანს, მაგრამ მოკლულის მეუღლის ცოდვით, მთელი სოფელი იწვის—ჯერ მთელი ორი დღე იმ ადგილს დასტრიალებს, სადაც მოუკლეს მეუღლე; ისეთი გულამოსკენით ყვირის, ადამიანი გეგონება, ხან-კი ეძახის, არა სჯერა, რომ მკვდარია, თუმცა-კი მოკლული გარიანის ბუმბულები იქვე ტბაზე ცურაობენ.

— ეგ რა უყოთ, ყველა ცხოველი და ადამიანიც მაგრეა. შენ არავინ მოგკლამია შენი ახლო ნათესავი ან ნაცნობი? თუ გინდ შენი ხელითვე დამარხო, აბა კარგა მოიგონე, ჩაუფიქრდი, გჯერა ადამიანის სიკვდილი? გჯერა, რომ ის შენი ნათესავი ანუ ნაცნობი ახლა მკვდარია?

— ეი... აი დიდება შენდა, ღმერთო! ე მწიგნობრობა რა კარგი რამ ყოფილა! ჩვენ აბა მაგის პასუხი ჭკვაში საიდგან მოგვივა და ის-კი უნდა მოგახსენო, რომ შარშან ერთი საყვარელი დაი მომიკვდა, მაგრამ მე დღესაც ისე მგონია, საცა წავალ, იმისი სული ჩემთან დაიარებაო. სიზმარში ხომ ხშირად ვხედავ. ჩვენი მოხუცნი ამბობენ—წირვას თხოულობსო. მოგეხსენებათ, შენი ჭირიმე—„სანთელ-საკმელი თა-

ვის გზას არ დაჰკარგავსო“—ნათქვამია და ჩვენც ახლა წლის წირვას ვაპირებთ... მაგრამ, ბატონო, ი გარიანის ამბავი არ გამათავებინეთ...

— როგორ არა... მე ველი. აბა სთქვი, რა უნდა გეთქვა?

— მე ის უნდა მეთქვა, შენი ჰირიმე, რომ გარიანის-თანა ცოლ-ქმრული სიყვარული ადამიანებში არც მინახამს და არც გამიგონია. მთელი ორი-სამი დღე დაცალეებული გარიანი არც სჭამს, არც სვამს, ბოლოს იმედს რომ გადიწყვეტს, ავა სადმე ფრიალო კლდეზე, თავს ფრთის ქვეშ ამოიდებს და ციკაბ კლდეზე ქვასავით დაეშვება, დაგორდება და თავს იკლამს. აი, ასეთი მეუღლური ერთგულებაა ამ ფრინველთა შორის და აბა, ღმერთი არ არი? კაცმა როგორ უნდა გაიმეტოს მოსაკლავად გარიანი...

— შენი სახელი?

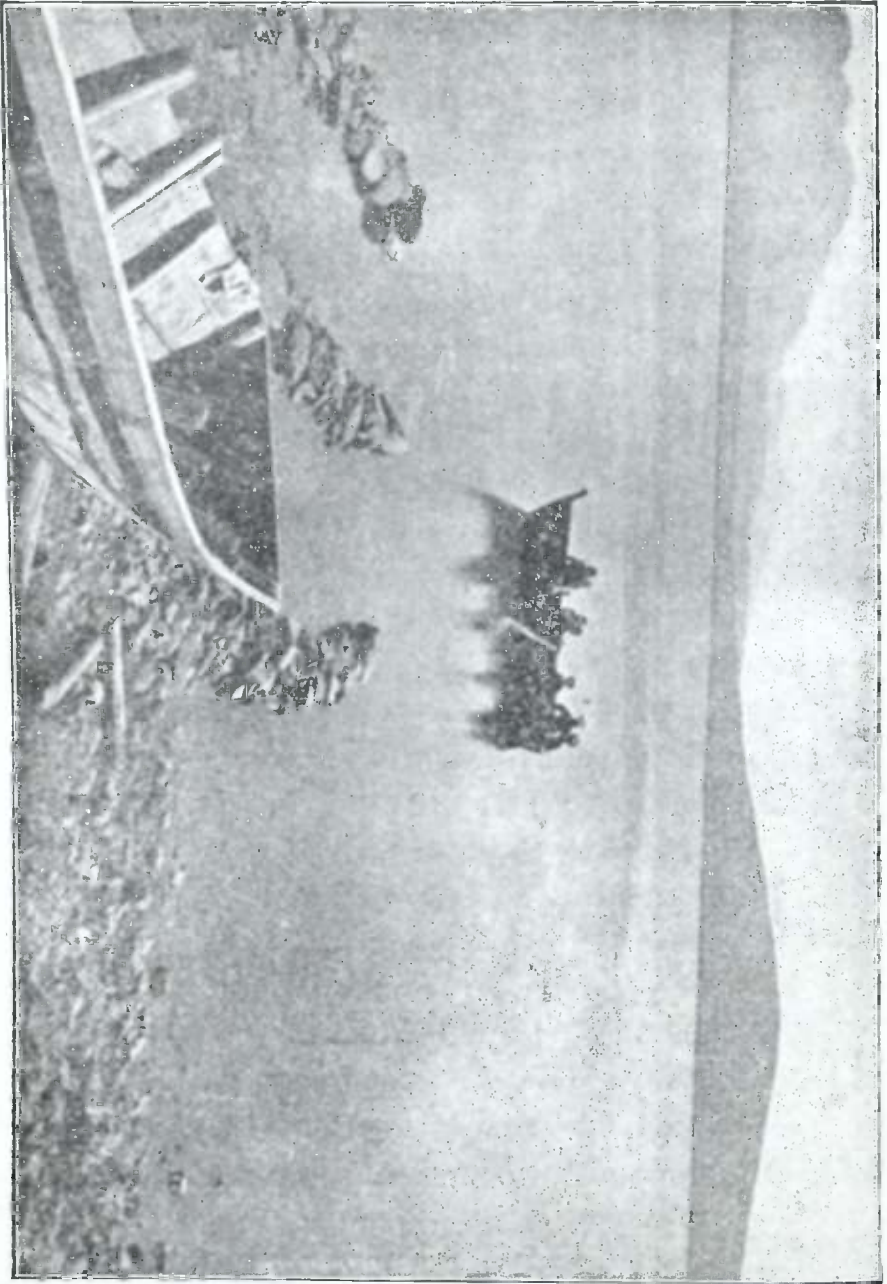
— დემეტრე, შენი ჰირიმე.

— მართალი ხარ, ჩემო დემეტრე. მაგისტანა მეუღლეობა, როგორც მაგ ფრინველთა შორის ყოფილა, ადამიანებში ძრიელ იშვიათია...

— იშვიათი როგორ არ არი, შენი ჰირიმე! თქვენში რა წესია, რა მოგახსენოთ და ჩვენში ჯავახეთში-კი ადრია, რომ ქმრის სიცოცხლის დროს მანდილოსანი მაგრე რიგად უცხო კაცს სახეს არ უჩვენებს; მაგრამ როცა ქმარი მოუკვდება, მას შემდეგ მთელი სახე ახდილი აქვს, მითომ რა არი, ხალხმა დაინახოს და ვისაც ეჭაშნიკება მუშტრის თვალით გაშინჯოს...

კუნძულზედ ნასიამოვნები ჩავსხედით ნავში და ისევ მასპინძლის სახლისაკენ გავეშურეთ.

შუა ტბაში რომ მოვკურავდით მაშინ გავგახსენდა ტბის სიღრმე... მაშინ ვიგრძენით, რომ ჩვენი სული მენავეთა ხელშია, რომელიც ერთგულად უსვამდნენ საჭეებს.

— შენ, ეი დემეტრე!..

— რაო, ბატონო...

— ე მუყაითად იყავი, თორე, ღმერთმა-კი დაგვიფაროს და ე ნავი რომ გადაგვიბრუნდეს, მშვიდობით, ცოლო და შვილო!.. 60—80 საჟენის სიღრმიდგან ვინლა ამოგვიყვანს?

— არა, შენი ჭირიმე, რაც კაცს არ უწერია, არ გადახდება. ნუ გეშინიანთ, ბატონო... პირველი ხომ არ არი... ხემწიფის შვილები გვიცურებია ამ ტბაზე...

შიშით რა იქნება— „შიში ვერ გიხსნის სიკვდილსა, ცუდია დაღრეჯილობა“, — ჩვენი ბერიკაცი იტყვის ხოლმე.

შიში ტყუილი გამოდგა, მშვიდობიანად მივატურეთ ჩვენი ნავი ისევ მასპინძლის კარებთან და დიდი მადლობა გადაუხადეთ სიამოვნებისათვის.

ბ. ივ. როსტომაშვილმა ჩვენი ტბაზე ნავით სეირნობა ფოტოგრაფიულად გადილო, რომლითაც შეიძლება წარმოდგენა იქონიოთ ამ ტბის და მისი არე-მარის სურათისა (იხ. გვ. 68), აგრეთვე გადილო წითელ საყდრის ეკლესია და თითონ სოფელიც.

სამწუხაროდ, სხვა მაზრებში აღარავინ მიჰბაძა ივანე როსტომაშვილის მაგალითს, რომელმაც მთელი ჯავახეთის არქეოლოგიური ნაშთნი ზედ-წარწერებითურთ ფოტოგრაფიულად და ხელით გადილო და აღწერა. დარწმუნებული ვარ, არც ერთი სხვა მაზრა საქართველოში ასე სავსებით არ არის აწერილი და გადაღებული, როგორც ჯავახეთია, რისთვისაც დიდი მადლობის ღირსია სამშობლოსათვის დაუღალავი მოღვაწე ივანე როსტომაშვილი.

ყველა ჩვენგანს ამდენად რომ შეგნებული ჰქონდეს თავისი ზნეობრივი წმიდა მოვალეობა სამშობლოსადმი, მაშინ რაღა გაუჭირდება ჩვენს მომავალს თაობას!

ტბის მშვენიერ სურათს ალტაცებულნი გავცქეროდით. ჩვენმა მასპინძელმა გვიანბო:

— ბორჯომიდან აქ ხშირად მოდიან მოაგარაკენი, განგებ ამ ტბაზე სასეიროდ. თვით დიდი მთავარნიც ხშირად გასულან იმ კუნძულამდე; ხემწიფის შვილმაც (აწ ტახტის მემკვიდრე) ორჯელ ისეირნა და კუნძულზედაც ინადირა.

სანდაძემ ოქროს საათი გვაჩვენა:

— ეს ოქროს საათი ხემწიფის შვილმა მე მაჩუქა და ჩემს შვილებს კიდევ ყველას ვერცხლის საათები დაურიგა. სტუმრად ჩემს სახლში ბრძანდებოდა.

ნამესტნიკმაც (დიდი მთ. მიხ. ნიკ.) მედალით დამაჯილდოვა და ერთი თოფი პიბოდისა მიბოძა. ამ მხარეში განსაკუთრებით მე და ჩემს შვილებს გვაქვს ნამესტნიკისაგან ნება დართული პიბოდის და ბერდანკის თოფები ვიქონიოთ.

ეს, ხომ მოგეხსენებათ, მთა ალაგია და ბევრჯელაც გვესტუმრებიან ავაზაკები, თარაქამა ყაჩაღები, მაგრამ ვერას გვაკლებენ.

თ ა ვ ი VI.

ზამთრის სურათი გაყინულ ტბაზე.—დედა-შვილის ბაასი გაყინულ ტბაში თევზთა ცხოვრებაზე.—თმოგველის შენიშვნა ბუნების უცოდინარობაზე.—მეთევზის მარტივი ახსნა.—ორ არშინ ქვევით რატო ტბა არ იყინება?—„გიმნაზისტის“ სისუსტე საკამათო საგანში.—ჩვენ ქალ-ვაჟთ რად არ უყვართ გიმნაზიის დასრულება.—მარტო გიმნაზია ოჯახისთვის ქალს ვერ მოამზადებს.—ცხოვრებაში გამოსადეგ ქალებს უფრო პოლონელი და ნემცები ზდიან.—ქათამაშვილის მოყვანილი მაგალითი.—ოჯახი და ჰარამ-ხანა?—ყოველი ბუნების სხეული სითბოსაგან განიერდება, სიცივისაგან იკუმშება.—რა ცუდი დღე დაგვადგებოდა, უკეთუ წყალი ამ კანონს დამორჩილებოდა.—„რაც გინდ ყინამდეს ზამთარი“ თევზთა ქეიფს ვერ დაუშლის.—წყალი-სითხე, წყალი ყინული.—წყალი ორთქლი.—ქექა-ქუხილით ყუმბარები დახეთქილი.

ომ ტბის ყურებით ვეღარ ვძღვებოდით, მასპინძელმა ღიმილით გვითხრა:

— „ჰმ! ნეტა ზოგი ზამთარშიაც გიჩვენათ ჩვენი ყოფა. აქაურობა 8—9 თვე უგზო უკლოდ შეკრულია თოვლისაგან. მაგრამ ჩვენს ბედზე ტბა ისე ძრიელ იყინება, რომ ზამთრობით ჩვენი გზა მხოლოდ ეს ტბა არის და ზედ მთელ ზამთარს ხე-ტყეს ზიდავენ ბორჯომის ტყიდან სომხები და დუხაბორები. მადლობა ღმერთს, ჯერ აქ არავითარი უბედურება არ მომხდარა, რადგან ტბა ძლიერ ღრმად იყინება“.

— „უი! გენაცვალე დედა... საწყალი თევზები, მაშ ზამთარში ხო სულ დაიყინებიან?“—მიმართა პატარა ქალმა თავის დედას, ჩვენს თანამგზავს.

— არა, შვილო, რად დაიყინებიან, აკი ზამთარშიაც მოაქვსთ ხოლმე კალმახი!

— მაშ თუ-კი ჩვენ გვცდია ზამთარში? ხელ-ფეხი გვაძრება?

— ბატონო თეკლე, გთხოვთ აუხსნათ თქვენს ქალს, რა მიზეზით არ იყინებიან წყალში თევზები—ჩაერია ბაასში ბ-ნი თმოგველი.

— მე რა ვიცი რატომ არ იყინებიან... აგერ, შვილო, მეთევზეებს ჰკითხე და ისინი ავიხსნიან.

— გახსოვთ ჩვენი არა ერთი კამათი, ბ-ნო თეკლე. თქვენ იმ აზრისა ხართ, რომ ოჯახისთვის შინაურულად გაზდილი ქალი სჯობიაო; ბევრი სწავლა რა საჭიროა ქალისათვისაო, წერა-კითხვა-კი იცოდეს და მეტს რას აქნევს, ოჯახისთვის ისიც კმარაო. აი ეხლა გაქვსთ თვალ-წინ მაგალითი. ბაეშვის გონება საზრდოს თხოულობს, მაგის ცნობის მოყვარეობა უეჭველად უნდა დააკმაყოფილოთ, მაგრამ თუ-კი ბუნებას არ იცნობთ, რა პასუხი უნდა მისცეთ? მერე განა მარტო მაგას დაგეკითხებათ?—თქვენი ქალი ეხლა 12—13 წლისაა და მაგას ეხლა ყველაფერი სურს გაიგოს.

— ბატონო! მაგისთვის რად „სპორობთ“, ჩვენი ჭკუით, იმიტომ არ იყინებიან ამ ტბაში თევზები, რომ ტბა ორ არშინ ქვევით აღარ იყინება. თუ-კი თქვენ თქვენს ოთახებში არ იყინებით, თევზების სამყოფელი ადგილიც ეს ტბა არი. ასე დაუწესებია ღმერთს, ვენაცვალე იმის მადლს—დააბოლოვა მე-თევზე დემეტრემ.

— მართალი ხარ, ჩემო დემეტრე, მაგრამ მარტო ეგ პასუხი არ გვაკმაყოფილებს. ჩვენ მიზეზი გვინდა შევიტყუოთ, ორ არშინ ქვევით რატომ არ იყინება ტბა,--უპასუხა თმოგველმა და ახლა მეორე ქალს დაეკითხა:

— ქალო, კატო, შენ ხო „გიმნაზისტკა“ ხარ, აგვიხსენ საგანი ჩვენის ბაასისა.

— *Оставьте, пожалуйста!*.. ჩვენთვის ეგ არ უსწავლეთ-ბიათ.

— „ჰო და აბა მიტომ მომიხსენებია თქვენთვის, რო გიმნაზიას გათავება უნდა. ჩვენი ქართველი ქალ-ვაჟნი რის ვაი-ვაგლახით მესუთემდე-კი მიატანთ ხოლმე და მერე მორჩა და გათავდა—ე რუსული ხო ვისწავლეთო (მოდნისთვის) და დანარჩენზე თავი რაღასთვის ვიტეხოთო. ამ აზრს თავადი უმატებს: მე ისეც „კნიაზი“ ვარ და რომელი „ლიმნაზია“ მომცემს კნიაზობასაო—დეე უბრალო კაცის შვილებმა იტეხოთ თავი, რო ხარისხი რამ მოიპოონო. ჰო და იმას მოგახსენებდით, ქალო, კატო, თქვენ რო მესუთიდან არ გამოსულიყავით და ფიზიკა გესწავლათ სულაც არ გეუცხოებოდათ ჩვენი საკამათო საგანი“.

— „უი! ნეტავი არ მინდა, მიუგო ქ-ბა თეკლემ—მე რო ი თქვენი ფიზიკიანი ქალები მინახავს, ერთი იმისთანა შეგხვდეთო ცოლად, ი ოჯახს რო ყირამალა გადაგიბრუნებსთ, მაშინ მომიგონებთ, მართალი ვიყავ თუ არა. ძველად ქართველ ქალს ფიზიკას-კი არ ასწავლიდნენ, ასწავლიდნენ ქმარ-შვილის სიყვარულს, ოჯახის მოვლას, ერთგულებას და „რაც ვის რა ბედმან მისცეს, დასჯერდეს და მას უბნობდესო“. ქართველი ქალი ყოველთვის მორჩილი იყო თავისი ბედისა და რაც უნდა მძიმე ყოფილიყო მეუღლეობის უღელი, მის დღეში არ გაუტეხდა სახელს თავის თავს და თავის ოჯახს, თავის ქმარ-შვილს“.

ჩემის აზრით, თუმცა ბ. თმოგველი არც გასამტყუნარია, აბა სწავლა ვის მოსჭარბებია, რომ ჩვენისთანა დაქვეითებულ ხალხს სწავლა მოსჭარბდეს, მაგრამ ისიც-კი მართალია, რომ მარტო გიმნაზიები ოჯახისთვის გამოსადეგ ქალს ვერ მოგვიმ-

ზადებენ. ოჯახისთვის ქალი, ოჯახმავე უნდა აღზარდოს, მოამზადოს. მეორეც ესა, თუ ქალს ბუნებითვე დაყოლილი არა აქვს ოჯახის მოვლის ნიჭი, აქ ან სწავლა რა შუაშია, ან უსწავლელობა. ქარაფშუტა ტიკინა ქალებს, რომელთაც თავის სიცოცხლის მიზნად, მხოლოდ მოდაზე ჩაცმა-დახურვა და ტანცი-მანცი მიაჩნიათ, სწავლა-დასრულებულებშიაც შეხედებით და უსწავლელთა შორისაც. აგრეთვე ქმარ-შვილის მოყვარულ, ოჯახისთვის თავდადებულ მოყაირათე ქალს უსწავლელებშიაც იპოვით და ნასწავლებშიაც. მკითხველი დამეთანხმება, რომ ცხოვრებაში გამოსადეგ ქალებს უფრო პოლონიელი და ნემცები ზრდიან. ეს ხალხი გარდა გიმნაზიურ სწავლისა, ოჯახში და პროფესიანალურ სკოლებში ასწავლიან ყოველივე იმას, რაც მომავალში საჭიროა მათთვის ოჯახის მოვლისთვის და ცხოვრებაში გამოსვლისთვის. ამიტომაც რაც უნდა დიდებულ მაგნატის და მდიდრის ქალიც იყოს უეჭველად ასწავლიან ოჯახის მოვლას, კრა-კერვას და მზარეულობას, რისთვისაც მოზარდ ქალებს, თუ რამდენიმეა ოჯახში, თითო კვირის ჯერი აქვთ და ამ ერთ კვირას მთელი ოჯახის მოვლა, თადარიგი მორიგ ქალს ეკითხება.

ამ აზრს დაემოწმა ბ. ქათამაშვილი, რომელმაც გვიამბო: — „ერთი კაი ნაცნობი ქართველი ინტელიგენტი მყავს, რომელმაც ვარშავაში ყოფნის დროს ეხლახან პოლონიელი ქალი შეირთო. ქალი გამოჩენილი გვარისაა, სწავლა დამთავრებული და კონსერვატორია გათავებული, ყველა ამას დაუმატეთ 15 ათასი მანეთიც ქრთამი. ახლა გაკვირვებულს ვართ. ეს ქალი პატარა, 10—12, წლის ბიჭით იოლას მიდის და მთელი დღე ფეხზე ტრიალებს — მზარეულიც ის არის, მოახლევ და მოსამსახურეც... გაკვირვებულს ვართ. ჩვენი ქალი, — ცოდო გამჟღავნებული სჯობს, — ჩვენი ქალი ვერ იზამს ამას და აბა როგორ ვსთქვა ტყუილი. ახლა უყურეთ ამ პოლონელ ქალს,

როცა სადარბაზოდ ან სასეირნოდ გამოდის, იმაზედ, გრანდამას ჩვენს ქალაქში ვერც-კი შეხვდებით. აი ქალი ამას ქვია... დაილოცოს იმის აღმზრდელი...

„ჩვენ დედებს-კი საკვებურად ის მიაჩნიათ: „ისე გამიზღია, ვენაცვალე ჩემს ლოლას, რომ ხელი არათფერზე გაუსვრია—სამზარეულოში ფეხი არც-კი შეუღდამსო“. „მახლას! რას იზამ... მერე-კი ვჩივით, ყმაწვილებს ვამტყუნებთ, ოჯახზე გული რადა აქვსთ აცრუებული, რატომ ცოლს არ ირთავენ, ოჯახობას არ ეკიდებიანო. არა, ერთი მიბძანეთ, მუქთა ხორა ცოლი ვის რა ჭირად უნდა!—„მაქამეთ, მასვით, მოდაზე ჩამაცვით, მასეირეთ, გამართეთ“... ე... მერე... გარჯა?... „დიახ, როგორ არა, უკაცრაოდ! მე შენი „კუხარკა“ როდი ვარ“. აი ჩვეულებრივი პასუხი ზოგიერთა ქალისა—ოჯახის დედა ბოძისა...

„უკაცრავად-კი გახლავართ, და ამისთანა ქალების ალაგი, პატროსანი ოჯახი-კი არა, ჰარამხანაა!“

— „ბატონო... ე სიტყვა ბანზე-კი ნუ აადგეთ, ერთი, თქვენებურად აგვიხსენით, მაშ რა მიზეზია, რომ ზამთრობით ტბაში თევზი არ იყინება—მიმართა ცნობის მოყვარე მეთევზე დემეტრემ ჩვენს აყლაყულდა თანამგზავრს.

— „საქმე ხო ცოდნა არ არი, ჩემო დემეტრე, საქმე ის არის, რომ მე შეიძლება ვერც-კი მოვახერხო ქართული ენით გასაგებად ავხსნა...“

— ე, შე დალოცვილო, და მა რილას ქართველი ხარ, თუ-კი ქალთულიც არ იცი. მა რილასთვის გაწუა ქართველმა დედამ ი ტკბილი ძუძუ, —მიუჯო დემეტრემ.

— ისევ შენ გვიამბე—სთხოვა აყლაყულამ თავის ამხანაგს ბ. ვარძიელს და ესეც არ დაჰზარდა:

— „დიდის სიამოვნებით, მაგრამ ჩემის აზრით მეთევზემ, თავის გამოცდილებით, საკმაოდ ახსნა. მაგაზედ მეტად-კი ან

რა საჭიროა, რომ ეგ საგანი ყველამ უეჭველად მეცნიერულად იცოდეს — ცხოვრებაში რა გამოსადეგია. თუმცა-კი ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენი დროის საუკეთესო მეცნიერთა აზრით, ვინც ბუნებას არ იცნობს და ბუნების მეცნიერება არ შეუსწავლია, იმას არავითარი უფლება არა აქვს თავის თავს განათლებული კაცი უწოდოს. მართლაც და ბუნების უცოდინარი განათლებული კაცი ემსგავსება ჩვენს შინაურ უმეცარ ექიმებს, რომელთაც ადამიანის არც ანატომია იციან, არც ფიზიოლოგია და მკურნალობას-კი ჩემულობენ“.

ბოლოს ბ. ვ. პირდაპირ გადავიდა სამეცნიერო საგანზე:

— „რალა თქმა უნდა, დიალაც საინტერესოა ვიცოდეთ, ასე საშინლად რო იყინება ზამთრობით ეს ტბა, რატომ კალმახნი-კი არ იყინებიან. მაგრამ წინაღვე ბოდიშს ვიხდი; თუ ადვილ გასაგებ ენით ვერ აგიხსნათ...“

„საქმე იმაში მდგომარეობს, ბატონებო, რო ბუნებას ჭკუას ვერ ვასწავლით, თავის ოჯახში ყველასათვის სარისტა, წესი და რიგი მიუცია. ყველგან და ყველაფერში შესანიშნავად აქვს დაცული ოჯახის ყაირათი და თადარიგი.“

აქ დემეტრემ ერთი ორი ამოიკვნესა...

ხოლო ბ. ვ. განაგრძო:

— „ბუნებას ბევრი დაურღვეველი, გადაუვალი კანონები აქვს, რომელნიც განაგებენ მთელ მსოფლიოს. ამათ შორის ერთი კანონია, რომლის ძალითაც ყოველივე სხეული ბუნებისა სითბოსაგან განიერდება, თართოვდება და სიცივისაგან იკუმშება, პატარავდება.“

— Примѣръ! — წამოიძახა აყლაყულამ.

— „მაგალითად, გენახებად უთოოდ, როცა მჭედელს უნდა, რომ ურმის თვალს რკინის სალტე გადაუჭიროს, მაშინ მჭედელი ძალზე გახურებულ რკინის სალტეს ჩააცვავს ხოლმე ურმის თვალს და იმ წამსვე ცივ წყალში აციებს“...

— მართალი ბძანებაა, შენი ქირიმე—წარმოსთქვა დემეტრემ—როცა მქედელი რკინის სალტეს აკეთებს, განგებ აკლებს ზომას, ასე რო ცივი სალტე ურმის თვალს სრულებით ვერ ჩეცმის და იმიტო აცხელებს სალტეს, რომ გაგანიერდეს და ადვილად ჩეცვას ურმის თვალს. მერე რაკი გაცივდება სალტე თავის ზომისა დადგება, ურმის თვალს მოეჭირება.

— ვიწრო ფეხთსაცმელი, შეიძლება იმდენად არ გაწუხებდეს—მოიყვანა მაგალითი აყლაყულამ, — მაგრამ აბანოში ბანების შემდეგ რამდენს ვეწვალეებით ხოლმე, ვიდრე ვიწრო ფეხთსაცმელს ჩავიცვამდეთ.

— „მაშასადამე—განაგრძო ბ. ვ.— რაც მეტად ცხელდება რაიმე სხეული, იმდენად მისი მთელი გარსი (объемъ) უფრო, მატულობს, მეტს ადგილს იჭერს და მქიდროება (сжатіе), აგრეთვე სიმკვრივე (плотность) სხეულს აკლდება, თანაც წყალში სუმბუქდება.

პირ-იქით, როცა სხეული ცივდება და რამდენადაც ძრიელ ცივდება, გარსში კლებულობს, მქიდროვდება, იკუმშება, მკვრივდება და მძიმდება.

„წყალი რო ამ კანონის ძალას ემორჩილებოდეს, მაშინ, თქენი მტერი! ზამთარში ტბა-მდინარენი და ზღვა-ოკეანენი სუ მთლად გაიყინებოდნენ, ზედა პირიდგან ძირის ძირამდე ყინულის ლოდად გარდაიქცეოდნენ.

მაგალითად, ზედა პირი ტბისა გაიყინებოდა თუ არა დაიძრებოდა, ახლა ყინულ ზეით მოქცეული წყალი გაიყინებოდა, დამძიმდებოდა, კვლავ დაიძირებოდა და კიდევ და კიდევ რაღა თქმა უნდა, რომ ყინულში ყოველივე სიცოცხლე მოიხსობოდა, წყალთა ცხოველნი მთელ ქვეყანაზე გაწყდებოდნენ. ეს-კი წარმოსადგენადაც ძნელია, რადგან დასაბამიდგანვე სიცოცხლე ჯერ წყალში გაჩნდა და მერე ხმელეთს მოეფინა“.

— „კაი საქმეც დაგვეპართებოდა, თქვენმა მზემ, რო წყალ-

თა ცხოველნი გაწყდნენ, — ჩაერია ლაპარაკში ჩვენი აყლაყულა. — რას ბძანებთ, რამდენი მილიონი ხალხი დარჩებოდა მშიერნი. არამცთუ წყალთა ნაპირების მცხოვრებთა, არამედ მთელი სახელმწიფოთა კეთილ დღეობა და ხალხთა სიმდიდრე წყალთა ცხოველების ნადირობაზეა დამოკიდებული“.

— „ისიც-კი უნდა წარმოვიდგინოთ, — დაიწყო ისევ ბ. ვ. — ტბა-მდინარენი და ზღვა-ოკიანენი მთლად რო იყინებოდნენ, ამ სისქე ყინულის ან-კი რა გაახლობდა!? თორმეტი მზე, მგონი თორმეტი ზაფხული რო ცდილიყო ვერას დააკლებდა. „კიდევ ამიტოა, ბუნება ბრძნულად მოიქცა და გზა აუხვია თავისავე კანონს, რადგან მისი ოჯახისთვის გამოუსადეგარი და გამანადგურებელი იქნებოდა.

„ბუნებამ წყალს და მხოლოდ წყალს, სულ სხვა, განსაკუთრებითი თვისება მიანიჭა. ეს შესანიშნავი განსხვავებითი თვისება-კი იმაში მდგომარებს, რომ როცა ზამთრის პირას სიცივე ჩამოვარდება და ჰაერის სითბო 4⁰ გრადუსამდე ჩამოვა, ამ დროს წყალი იკუმშება, მომატებულად მჭიდროვდება, გარსში კლებულობს და შედარებითი წონაშიაც (УДЕЛЬНЫЙ ВЕСЪ) მატულობს. 4⁰ სითბოს წყალი რაკი გადასცილდება, სითბო დადგება თუ სიცივე, ეგ სულ ერთია, მაინც განაგრძობს, ფართოვდება.

„როგორც საზოგადოთ, ისე ამ ჩვენი ტბის წყალი, როცა ზამთრის პირას 4⁰ სითბოსი გახდება, ძირის სართული წყალზე უფრო ძძიმე შეიქმნება და ამიტოა ტბა ჩასძირამს ამ დამძიმებულ ზედა პირა წყალს; ხოლო მის მაგიერ ძირიდგან სუბუქი წყალი ზევით ამოვა, აქ ისევ 4⁰ სითბოს შეიძენს, დამძიმება და ისევ ქვევით ჩავა, ჩაიძირება. ამ გვარად წყლის ნაკადულნი განუწყვეტლად აღი-ჩაღიან, ვიდრე მთლად ტბა ერთნაირ ტემპერატურისა, 4⁰ სითბოსი, შეიქმნება.

„მერე ზამთრის სიცივე-ყინვები რო დაიჭერს, ტბის ზე-

და პირი მეთად გაცივდება, წყალი იყინება, ე. ი. წყალი 4⁰ სითბოს ქვევით ჩამოდის, 0⁰ იყინება და შეკუმშვის მაგიერ, რაც სხვა სხეულს უეჭველად დაემართებოდა, წყალი-ყინული განიერდება და შედარებითი წონაშიაც კლებულობს, სუმბუქდება.

ამიტომაც ყინული წყალზე გაცივებით სუმბუქია და ტბაზე ჩატეხის დროს ატივტივებული დაცურაობს.

„მდინარენი-კი სხვათა შორის, მთლად იმიტო არ იყინებიან, რომ განუწყვეტელ მოძრაობაში არიან და საცა მოძრაობაა იქ უეჭველად სითბოც იბადება. მეტადრე ჩვენი გიჟი მდინარენი, გააფთრებული ქვიდგან ქვაზე რო დახტიან, ძნელად იყინებიან და მხოლოდ იმ ალაგას, საცა მდორედ მომდინარებენ.

„მაგრამ ზღვა-ოკეანენი და ტბა-მდინარენი მაინც ძრიელ ღრმად გაიყინებოდნენ, თუ რომ ბუნებაში არ არსებობდეს ყოვლად ძლიერი დაბრკოლება—ფარული-საითბო (скрытая теплота).

მაგალითად, ერთ გირვანქა წყალს 79 ერთეული სითბომბადი (теплородъ) უნდა წავერთვათ, რომ 0⁰ ყინულად გარდაიქცეს. ამას-კი ვერ შესძლებენ თვით ჩრდილოეთის ხანგრძლივი და საშინელი ყინვა-სიცივები.

„ამასთანავე, თითონ ზედა პირი ტბისა, რაკი გაიყინება, როდი-და უშვებს სიცივეს ღრმად ტბაში. მაგალითად, შემოდგომის ნათესი ზამთარში იმიტო არ იყინება, რომ თოვლის ქვეშ თბილად ინახება, თოვლის ქობა არ უშვებს მიწაში სიცივეს და უთოვლო ზამთარი თუ შეხვდა, მაშინ ყანები ძრება-ილუპება...

„არც ზაფხულის სიცხე ჩადის წყალში ღრმად, რადგან წყალი ცუდი გამტარებელია (плохой проводникъ) სითბოსი. ამიტომაც არი, რო ღრმა ტბის გულში, წყალი ზაფხულ-ზამთარ

გამუდმებითი ოთხი გრადუსი სიბოლსია და ცხოველთა ცხოვრება წყალში ყოველ დროს ერთნაირ ტემპერატურაში (4⁰) სწარმოობს“...

— ი შენი დედამა ცხონდა, ბატონო, ეგ-კი მართალი ბძანებაა, ჩაერია ლაპარაკში მეთევზე დემეტრე—ზამთარში რო თევზზე მინადირია, ამოიღებ თუ არა წყლიდან სათხვევლს, დიდ ყინვაში უეცრივ გაითოშება ხოლმე და წყალში რო ჩავაგდებ, ისევ ღხვება-რბილდება. მაშ სჩანს, ბატონო, წყალი ჰაერზე უფრო თბილი ყოფილა. ჰო და რალა თქმა უნდა „რაც გინდ ყინამდეს ზამთარი“ თევზთა ქეიფს ვერ დაუშლის!

— „ჰაი, ჰაი! რო იქეიფებენ!? არა ხნავენ, არა თესვენ, ბატონს ხარჯს არ აძლევენ და მოვახშეს ქედს არ უხრიან—თავისუფლად, უზრუნველად ცხოვრობენ. მათ კარს წვიმისა და მზის მეტი არაფერი მიადგება. ჰაერი იმდენად არის წყალში განზავებული, რომ რამდენიც სჭირია თევზს, სისხლის დასაწმენდათ, ლაყუჩებით სუნთქავს—წყალს პირში იგუბებს ხოლმე და ლაყუჩებით სცლის*):

„მოუნდა თევზს ცურვა? ვინაა დამშლელი—ტანის მოყვანილობა, ბოლო, ბუშტი და ფრთები საგანგებოდ ცურვისთვის აქვს მოწყობილი—გაარტყამს პრტყელ ბოლოს მარჯვნივ, გაარტყამს მარცხნივ—წინ გასრიალდება, ფრთებს საჭესაგებ მოუსვამს და საითაც უნდა იქით მიტრიალ-მოტრიალდება; გაჰბერავს ჰაერით საცურავ ბუშტს—დასუმბუქდება, ატივტივდება, ზევით ახტება; დაჰფუკამს ბუშტს—დამძიმდება, ქვევით ჩავა, ჩასრიალდება და არის განუწყვეტელ სიამოვნებაში. მოსშივა და, ჩემმა ღმერთმა, ვერ იშოვის საზრდოს—მხედველო-

*) ნადუდ გაციებულ წყალში ცოცხალი თევზი რამდენიმე წუთში კვდება, რადგან წყალი როცა დუღს ჰაერს ჰკარგავს.

ბა საკვირვლად კარგი აქვს და აგერ ტბა სავსეა წვრილმან ცხოველებით და ჭიქყინებით: ინაუარდე, ინადირე, ინადიმე— ბუნების სუფრა უხვია.

დაუდგება თევზს დრო და ბუნებას მოვალეობას გადუხდის—თავის მსგავსის შესანახად, შთამოების გასამრავლებლად ათი ათასობით, ასი ათასობით და მილიონობით კვერცხს (ქვირითს) სდებს და აღარაფერს ზრუნავს, თითონვე გამოიჩეკებიან, კვერცხის ყვითელი საზრდო ჰყოფნით და მერე-კი დეე თითონ ისაზრდოონ—წყალში საკვებავი მზა-მზარეულია, მხოლოდ ყბა გააღე და იცურავე. წყალში იმდენად გაჭირვებული არ არი ბრძოლა არსებობისთვის“.

— „ი... ი თქვენი ღმერთის ჭირიმე, თქვენი ღმერთისა!“ — წამოიძახა დემეტრემ და ჩვენც ყველანი დიდად ნასიამოვნები დავრჩით და გულითადი მადლობა გადაუხადეთ ორივე ლექტორთ.

გამოვემშვიდობეთ ჩვენს პურად მასპინძელს ალექსი სანდაძეს და მისი მადრიელნი გზას შინათკენ გაუდექით. მთელი 7—10 ვერსი გზა სულ ტბის ნაპირას მოსდევს. გზად მომავალთ ლექციის შთაბეჭდილება გამოგვყვა და ტბის მცქერელნი ისევ წყალზე და მის თვისებაზე ვბაასობდით. მართლაც და წყალი საზოგადოთ ძრიელ საინტერესო სხეულია და ბევრი შესანიშნავი თვისებაც სჭირს, როგორც ფიზიკური, ისე ქიმიური. აი, თუ არ გამიწყრებით წყლის ორიოდე ფიზიკურ თვისებას კიდევ მოგახსენებთ:

წყალს ყველანი ვიცნობთ, თხელი სხეულია, რომელიც ძრიელ გავრცელებულა დედამიწის ზურგზე—მოგეხსენებათ, როსამი წილი ხმელეთისა წყალს უჭირავს. მაგრამ სხვაფრივაც ძრიელ არის გავრცელებული, თუმცა-კი ისე აშკარად არა სჩანს. შავალითად, ჰაერში, ორთქლად ნაქცევი, აღორთქელილი და-ცურაობს და მერე სიცივე რო დაჰკრავს, შეკუმშული ქვეყა-

ნადვე გვევლინება ვითარ თოვლი, წვიმა, სეტყვა, თრთვილი, ჯანლი და სხვ. როცა ჰაერი ($40^{\circ}/_{\circ}$) ორმოც პროცენტზე ნაკლებ შეიცავს აღორთქლილ წყალს, ამ გვარი ჰაერი სასუნ-თქველად აღარ ვარგია—ხმელია და სულს ხუთამს. ხოლო ის ჰაერი, რომელშიაც $80^{\circ}/_{\circ}$ მეტი ურევია აღორთქლილი წყალი, ნოტიოდ ითვლება.

ამასთანავე, ყველა მცენარეთა და ცხოველთა სხეული ქარბად შეიცავენ წყალს. მაგალითად, ხის ნაჭერი ჯერ ნედლი აწონეთ, მერე ფურნეში გაახმეთ, მაშინ შეიტყობთ რამდენსაც დაიკლებს. ვსთქვათ რომელიმე ცხოველი, და თუ გინდ აღამიანიც, იწონს 150 გირვანქას, ფურნეში რა გავანზოდ ერთი ფუთი ძლივს-ლა დარჩება, ესე იგი, 110 გირვანქა ორთქლად დაიკარგება, რადგან წყალი იყო. ამ გვარად, როცა ხორცს უიღულობთ იცოდეთ, რომ ფულს წყალშიაც აძლევთ, რადგან ორ გირვანქა ხორცზე გირვანქა ნახევარი წყალი მოდის და ნახევარი გირვანქა მაგარი სხეული. ბოსტნეულობა და ყველა გვარი მწვანილიც ხო ბლომად შეიცავენ წყალს. მაგალითად: ისპანახი შეიცავს $88^{\circ}/_{\circ}$ წყალს, ახალი კართოფილი $75^{\circ}/_{\circ}$, კიტრი $95^{\circ}/_{\circ}$, ახალი კომბოსტოს თავი $85^{\circ}/_{\circ}$ და სხვ...

წყალი სამ გვარ მდგომარეობაშია ცნობილი. პირველი, რომ სითხეა, თხელი სხეულია; მეორედ, რაკი სითბო 4° ზევით დაადგება, მაშინ წყალი გარსში მატულობს, ფართოვდება, მერე 100° -ც. სიცხეში დულს და ორთქლად, გაზად გარდაიქცევა; მესამედ, ვიცით, რა რაკი 4° სითბოს ქვევით და ქვევით დაიწევს და სიცივე დაადგება 0° , იყინება და მერმედ დიდი სიცივისაგან ქვასავით მაგარ უინჯად გარდაიქცევა და იმავე დროს გარსში მატულობს და სუმბუქდება.

რომ წყალი გაყინვის დროს განიერდება და საშინლად ფართოვდება ეს ადვილი დასამტკიცებელია. ჩაასხით წყალი ბოთლში პირთამდე და გარეთ სიცივეში დადგით როცა ჰყი-

ნავდეს. თუ ბოთლი უძრავად იდგება, შეიძლება თითქმის—12° სიცივეშიაც არ გაიყინოს, მაგრამ საკმაოა ცოტათი შენაძრით, ან ყინულის ნაჭერი ბოთლის პირთან წყალს მიაკაროთ, ამ დროს წყალი ყინულად გარდაიქცევა, გაგანიერდება, გაფართოვდება და ბოთლში ტევა რო აღარ ექნება, ბოთლს საშინელის ძალით დახეთქამს, ლუკმა-ლუკმა აქცევს. ან-კი რასაქიროა ამის ცდა, ჩვენში ყველა დედაკაცმა იცის, რო ზამთარში სამსე კოკას გარეთ არ დასდგამს—„წყალი არ გაიყინოს და ე კოკა-კი არ გასქდესო“...

კოკა ან ბოთლი რა ბძანებაა. წყალი გაყინვის დროს ისეთის საშინელის ძალით განიერდება ხოლმე, რომ ბოთლის მაგივრად გინდ სქელი რკინის ჭურჭელი იხმაროთ, მაინც ვერ გაუძლებს და ჭექა-ქუხილით დაიმსხვრევა. ბევრჯელ სცადეს (იულიამი), განგებ თუჯის ყუმბარაში (ზარბაზნის ტყვია) პირთამდე ჩაახხეს წყალი, დაუცეს რკინის საცობი ჭახრაკიანი და ზემოდგანაც საცობზე დააწყეს მძიმე ტვირთი, მაგრამ აი შენც არ მომიკვდე! რაკი ყუმბარაში წყალი ყინულად გარდაიქცა, მსწრაფლვე საცობი (პრობკა) ამოისროლა და საშინელის ხმაურობით ყუმბარა ნაჭერ-ნაჭერ დაამსხვრია—გეგონებოდათ ზარბაზანი გავარდაო.

ნაწილი მესამე.

ერთი კუთხე ჯავახეთისა.

ნაწილი მესამე.

მართი კუთხე ჯავახეთისა.

თ ა ვ ა I.

დასავლეთის ცეცხლი.—ზაქროს პრაქტიკული ჭკუა.—სამხარი ყველას გვიამა.—საყველაწმინდოს შემდეგ მოგზაურთა გუნდი შუაზე გაიყო.—დედამიწამ ახლა მეორე გვერდი უცხუნა მზეს.—ზაქარომ აგვიხსნა მზის და დედამიწის ვითარება.—მზე და ზღვის ხელმწიფის ქალი.—ხუმრისს მივედით.—ღირსეული შვილი თავისი ერისა.—კოთელიელის ჩივილი მამულის უქონლობაზე.—„სხვანი ასე ირჯებიან, შენც აღვიძებდე ჭკვასაო“.—ლეგენდა ხუმრისზე—„თინათინის“ და „ავთანდილის“ მიჯნურობა.—ჩვენი მასპინძელი მაჰმადიანი—სულიეიმანი და მისი ბებია—ქრისტიანი.—იგივე სულიეიმანი ეკლესიის მნათედ.—გლეხი კაცის ცხოვრების სახსარი მამულია.—მიწა მიწის მუშაკს უნდა ეკუთვნოდესო.—მერენიელი სომხები ხუმრისში და აზავრეთელი სომხები მოდევიაში.—ქართველების ცდა ფუჭი გამოდგა.—„წისქვილის დამკარგავი სარეკელს ეძებდაო“.

დასავლეთს ცეცხლი მოეკიდა, ღრუბელთა გროვა ფერად-ფერადად იწოდა—მზე ჩასვენებას აპირებდა, პატარა ყური-ლა უჩანდა. არე-მარემ ფერი იცვალა, ალაგ-ალაგ დიდ-დიდად დაიჩრდილა, ალაგ-ალაგ ჯერ შუქი იდგა. აგრილდა.

სოფელ მოლითთან უკანასკნელად გამოვეთხოვეთ სატრფიალო ტბას. კარგა მანძილი

რო გავიარეთ, ჩვენმა ზაქარომ განგვიცხადა: „ბატონო, ეხურჯინმა მთელი დღეა წელი მოსწყვიტა ცხენს და ეს საგზალი შინვე ხო არ უნდა მივიტანათო“. მოგვეწონა ზაქაროს პრაქტიკული ჭკუა. ავარჩიეთ დაჩრდილული მწვანე ადგილი და თივის ბულულთან ხელად სუფრა გავშალეთ. სწორე მოგახსენოთ სამხარი ყველას ძრიელ გვიამა, ასე გემრიელად, ასე მაღიანად მგონი მის დღეში პური არ გვეჭამოს. დიახ, ასეთი გავლენა აქვს სუფთა ჰაერზე მოძრაობას! საყველაწმინდოს შემდეგ ერთმანეთს გამოვეშვიდობეთ და მოგზაურთა გუნდი შუაზე გაიყო—ნახევარი შინ წავიდა, ქალების ურემს გაჰყვა და ჩვენ-კი მარცხნივ გავწიეთ: ხუმრისისაკენ.

მზე სრულებით ჩავიდა, ჩაიმალა, მაგრამ მისი ცეცხლები სხივები ცაში ღრუბლებს ჰფერავენ და სიმსახის მთის ქედზედ ნასროლი, გაფანტული, დაქანცულნი სთვლემამდნენ, ბინდი სინათლეს შეებრძოლა. დედამიწამ ახლა მეორე გვერდი მიუცხუნა მზეს—ჩვენ გვიბნელდება, სხვებს უნათდებათ.

ზაქარომ დაგვაჯერა: „მაგრე-კი არა, დედამიწა ზღვაზე სდგასო და ორი ვეშაპი თევზი იმაგრებენო; ახლა მზე იმ ზღვაში ჩავიდა, იქ იბანებს, ამაღამ დაისვენებს და ცისკრისას ისევ აღმოსავლეთიდან მოგვევლინება ახალის ძრიელებითაო“.

— „მაგრე-კი არა, ზაქარო, ის რაღათ დაგავიწყდა, მზე—ჭაბუკია, ი ზღვის ხელმწიფის ქალთან ამაღამ დაიძინებს და დილაზე ისევ ჩვენ დედამიწას ემსახურებაო“—უხუმრა ჩვენმა თანამგზავრმა.

— „არა, ბატონო, ეგ არ ვიცი და ის-კი გამიგონია, რომ მზე ცისკრის ვარსკვლავს ეარშიყებაო, მაგრამ სხივებს ესერის თუ არა, კეკლუცი ვარსკვლავი სადღაც გაქრება ხოლმე“.

— „გინდა, ზაქარო, გიპოვო ეგ კეკლუცი ვარსკვლავი?“

— „რა ბძანებაა, ბატონო, სად იპოვით“.

— „დაჰკვირვებინარ როდისმე: მზე ჩავა თუ არა, დასავ-

ლეთზე ზოგჯერ მთვარე და ერთი ბრჭყვიალა ვარსკვლავი წყვილად გამოჩნდებიან ხოლმე?“

— „როგორ არა, მინახამს, ბატონო, აი ძალზე რა ბრჭყვიალებს, „ყველა ბუზი-ბზუისო, ფუტკართან ყველა ტყუისო“. ე ხო ყველა ვარსკვლავი ანათებს, მაგრამ მაგ ვარსკვლავთან ყველა ტყუიან—მთვარესაც-კი უჯიბრდება ხოლმე. მაგას, ბატონო, ხო მწუხრის ვარსკვლავს უძახიან“.

— „ჰო და ეგ მწუხრის ვარსკვლავი იგოვე. ცისკრის ვარსკვლავია, თუ იქ მზეს დაემალა, ხელიდან გაუსხლტა, ახლა რაკი მზე თავიდან გაიცილა მთელი მწუხრი მთვარესთან არ-შიყობს, ეალერსება, ცისა და ქვეყნის საქმეებზე ჭორიკანაობს“.

გზამ ისევ ტბას დაგვაახლოა—ტბის პირ-პირ მივდიოდით. კარგა ბინდი შეიქმნა, როცა შამბნარიანი შეღმართი შევიარეთ და სოფ. ხუმრისს მივედით, რომელიც უფრო ნასოფლარსა ჰგავს. რუს-ოსმალოს უკანასკნელ ომამდე აქ და სოფ. მოდევიაში ბერძნები ესახლნენ და ომის შემდეგ ყარსისკენ ითხოვეს, გადასახლდნენ.

ცოტა არ იყო გაგვიკვირდა, რომ ჯერ აქ, ამ ნასოფლარში სხვა ტომის ხალხი არ დაუსახლებიათ. ჭეშმარიტად რო ღირსეული შვილი იყო თავისი ერისა სახელმწიფო ქონებათა აწ განსვენებული გამგე, დიდ-კაცობაშიაც-კი არ ივიწყებდა თავის მოძმეთ და იგინი, როგორც რუსულ განეთებიდგანაც ვიცით, ორი ათასამდე ახლად დასახლა თბილისის გუბერნიაში. ამ საგანმა კამათობა გამოიწვია. აქვე ხუმრისში შემთხვევით შეგვესწრნენ ჩვენი კარგი ნაცნობნი ერთი ბარალელი და ერთიც კოთელიელი. ¹⁾ ამათ შემოგვიჩვილეს:

*¹⁾ ამ ორიოდე წლის წინად 5.—6 სული ქურთი მოინათლა და ახლა ბარალელი და კოთელიელი ამ ქურთების აქ დასახლების საქმეზედ ამოსულიყვნენ.

— „ვერ წარმოიდგენთ, რა შევიწროებაში არიან მამულის უქონლობით ამ ხუმრისის ახლო მდებარე ქართველთა სოფლები, მეტადრე კოთელია, ჭიხარულა და სხვ... მაგრამ განსვენებული გამგეს დროს არამც თუ დასახლების ნებას ვერ მივიღებდით, სახელმწიფო სათიბ-საძოვრების შოვნაშიაც-კი მისგან უპირატესობა სხვა რჯულის ხალხს ჰქონდა მინიჭებული“...

— „მე აქ გასაკვირველად არათფერი მიმაჩნია, ასეთი წესია ცხოვრების მეჯლისზე...“

„გაჭკაჭმა უთხრა ევასაო,
ჩაკარდი გულის ხმასაო,
სხვანი ასე ირჯებან,
შენც აღვიძებდე ჭკვასაო“.

სოფ. ხუმრისი იმავე ტაბიწყურის ტბის აღმოსავლეთ ნაპირზე მდებარეობს. ნახევარი ტბისა ბორჯომის მამულს ეკუთვნის და ნახევარიც სახაზინოა, ჯავახეთშია. ამიტომაც სოფ. წითელ საყდარი ბორჯომისაა, გორის მაზრაზეა მიწერილი, და ხუმრისი-კი ჯავახეთში ითვლება და ახალქალაქის მაზრისაა.

— „აი გიამბობთ რად დარქმევია ამ სოფელს ხუმრისი“, — დაიწყო კოთელიელმა ა. ბ. და განაგრძო: — „აი ეს სოფლები ხო ერთმანეთს გაჰყურებენ... ხუმრისელი ავთანდილი, წითელ საყდრელ თინათინის ეშხით იწოდა, მაგრამ ტბის სივრცე-სიღრმე ხელს უშლიდა. მოგეხსენებათ, თუ კაცმა მოინდომა, შეუძლებელი არათფერია. სიყვარულით გამქვალულმა ბიჭმა ბოლოს ისეთი ცურვა ისწავლა, რომ მთელი ტბა და მისი სიღრმე სახუმაროდ მიაჩნდა; რომ დაღამდებოდა, ტბის იქითა ნაპირას გოგო დაიჭერდა ანთებულ მკვარს და ამ ნიშანზე აქედან ეცემოდა ბიჭი ტბას და 3—4 ვერსის მანძილზე ცურვა-ცურვით ხელად გოგოსთან გაჩნდებოდა. დიდხანს სტკებოდნენ ქალ-ვაჟი სიყვარულის ცეცხლის შრეტით, მაგ-

რამ ამათაც ჩაჰშხამდათ ნეტარება—თაფლი ძიმწარედ გადაექცათ, მოგეხსენებათ ანდაზა: „რასაც კაცი თავის თავს უზამს, მტერი ვერ უზამსო“. ერთხელ გოგომ უხუმრა თავის მიჯნურს: „მე რო მკვარი არ აგინთო, შენ ვერც-კი მომაგნებო“. ბიქს ცოტა არ იყო ეწყინა.

— „მე ხუთ ვერს ტბას მკერდით ვაპობ და ეს რეებს მეუბნებაო!?“ — ქალმა განაგრძო: „ი მტყუანს ძირძიდა, რო ყველაფერი ჩემი უნარიო“...

გაიარა კარგა დრომ და აკი უხუმრა გოგომ! ერთ ღამეს, კუმეტ ბნელაში, ი დალახვრილმა, ჯერ აანთო მკვარი და მერე, როცა ივარაუდა, ახლა-კი შუა ტბამდე იქნებოა, გოგომ მკვარი გააქრო. ბიქმა, გზა-კვალ დაბნეულმა, უნიშნოდ, წყვილიდ ბნელაში ცურვით ნაპირს ველარ მიაგნო, იტრიალა, იტრიალა და მკლავებ მოდუნებული ტბის უფსკრულში შთაინთქა. ეს ამბავი გოგომ შეიტყო თუ არა—დაუდგა თვალი—გაგიჟდა მწუხარებისაგან და ისიც ტბაში გადავარდა, რომ საფლავიც ერთი ჰქონოდათ და მეგობარნი სულნი საიქიოსაც ერთად შემტკბარიყვნენ. ხალხმა სთქვა: „ეს ვერაფერი ხუმრისი (ხუმრობა) იყოო?!...“

ესევე ლეგენდა მე გამიგონია ფაჩვანის ტბაზე (უდიდესი ტბაა ჯაუახეთში)—ფარვანელი გოგო მკვარს უნათებდაო და გამოლმიდგან, ქოროღლის მთის ნაპირებიდგან ბიქი ჰკეპლას ფაჩვანსაკებ ამ შუქზე ტბაში ცურვით გადიოდაო. ბოლოს ესეც გოგოს მუხანათობით ტბაში დაიღუპა და მას აქეთაა ტბას ფაჩვანა ეწოდაო.

იმ ღამეს ხუმრისში გაგვიმასპინძლდა ქართველი მაჰმადიანი სულეიმანა, რომელიც აქ ძველის ძველადვე, მამა-პაპითვე მკვიდრობს, ბინადრობს თავისი სამიოდე კომლი მეზობლით. ის ბერძნები რო ყოფილან, ისინი პასკევიჩის დროს (1828—30) იყვნენ ოსმალეთიდან გადმოსახლებული და მერე ისევ

ყარსისკენ გადასახლდნენ. ხოლო ხუმრისში ძველად ქართველთა სიცოცხლე სდულდა და ახლა-კი მოწმად საქართველოს აქ მეფობისა სულეიმან-ლა დაგვრჩენია, რომელსაც ამ ათიოდე წლის წინედ თავის ბებია ქრისტიანულის წესით დაუმარხავს.

აქვე არის თლილი ქვით ნაშენი ეკლესია წმიდა გიორგის სახელობაზე. მლოცველები, მეტადრე ზაფხულობით, იაილებიდან მეცხვარე მწყემსნი ბევრნი მოდიან—თუშები, ქიზიყელები და სხვ... ეკლესიის მნათედ თკითონ სულებიანა არის, გასაღებიც მას ახარა და სანთლებსაც სულებიანა ჰყიდის.

ჩვენი მასპინძელი ქართულის პურადლობით დაგვიხვდა. ვახშამზე ლაპარაკი ისევ მწვადე საგანზედ, მამულის თაობაზედ, ჩამოვარდა. მოგეხსენებათ, გლეხ-კაცისათვის პირველი საგანი და სახსარი ცხოვრებისა მამულია, მიწაა და მის თვისება-რადენობაზეა დამოკიდებული არამც თუ მისი ცხოვრება და კეთილ-დღეობა, არამედ მთელი სახელმწიფოსი, მთელი ქვეყნისა.

„მიწას მსოფლად უკვდავი,
უკვდავიც იგი ქრია,
რა ქრსაც უეკარს გუთანი,
სამშობლოს მიწა-წყალა“...

ღიად ამ მიწას გლეხ-კაცი მთელი თავისი სიცოცხლით ეჭიდება, ეჯაჯგურება, შავ მიწას ჩაჰყურებს და მის გულიდგან ელის ხსნას ყოველივე გაჭირებიდგან. მტერსაც მითი უნდა გასცეს პასუხი და მოკეთესაც.

„მიწა ვარ ნიადაგ მენა,
ბეჩავი გლეხად შობილი,
მიწას ჩემი დედ-მამა,
ჩემი და, ჩემი ძმობილი“...

კოცხალია — მიწა ინახავს, მოკვდება და ისევ მიწამ უნდა შეინახოს, მიწადვე უნდა მიიქცეს.

ტყუილად-კი არ ქადაგებენ მეცნიერი ხალხი, რომ მიწა მიწის მუშაკს, მიწის მოქმედს უნდა ეკუთნოდეს, ვინც მიწაში ოფლისა ღვრის, პატრონიც იგი უნდა იყოს, მაგრამ ბევრი წყალი ჩაივლის, ვიდრე ხალხთა შორის ცხოვრება და საციალურ-ეკონომიური დამოკიდებულება ნორმალურად მოეწყობა და ჯაჭი — მსკეტი, ჯაჭ — აღამიანად გარდაიქმნება.

როგორც აღმოჩნდა ვახშამზე ლაპარაკიდგან, სულაც არ დავიწყებიათ არც ხუმრისის და არც მოდევის მამულები.

ოცი კომლი ყოფილა ამორჩეული შორეული სოფლის მერენიელნი სომეხნი ხუმრისში დასახსნლებლად. ამაზე საქმე წარმოობდა კიდევ, მაგრამ მერენიის სოფლის საზოგადოება ერთმანეთში ვერ მორიგებულა — არ დათანხმდა მარტო ოც კომლს ესარგებლა ხუმრისის მამულებით. ბოლოს სასოფლოდ უთხოვიათ და ახლა ხუმრისი თავისი სათიბ-სახნავე-საძოვრებით იჯარით აქვთ მერენიელებს 600 მანეთად წელიწადში.

მოდევის მამულები-კი, რომელიც ჭინარულაზე ახლოა, ქართველთა ნასოფლარია, ეკლესიაც მათი დგას, აზავრეთელ სომეხებისთვის მიუციათ იჯარით 400 მან. წელიწადში.

— „ამ გვარად ქართველები-კი ჩვენი მამა-პაპეულიდამ პირში ჩალა-გამოვლებული დავრჩით“... დაბოლოვება ბასი იმავე კოთელიელმა...

მაგრამ, განა არის რამე აქ საწყენი?.. — ასეთი წესია ცხოვრების მეჯლისზე... „ბავშვი თუ არ იტირებს, დედა ძუძუს არ მისცემს“...

მე ვუსაყვედურე: ქართველებს შნო და უნარი არა გაქვთ, უთაურნი, დაუდევარნი ხართ, ყველაფერს მოხერხება უნდა, ცხოვრება ჭკუის ბრძოლაა, „ერთი ხიდან ჯვარიც გამოიჭრება და წიხაბიც“ — მეთქი.

— „ე, შე, დალოცვილო,— მიპასუხა ბარალელმა მწიგნობარმა:— რატო ათჯერაც არ მიგვიცია თხოვნა: შევიწროებულნი ვართ და ნება მოგვეცით ხუმრისში დავსახლდეთ ოციოდე კომლი ქართველი, მაგრამ რას იზამთ, ორჯელვე უარი მოგვივიდა, მესამედ, აი, ამან, სულეიმანამ და მისმა მეზობლებმა მოწმობა მოგვცეს“ (приемное свидѣтельство)...

— „დაახ, შენი ქირიმე, მართალი მოხსენება გახლავთ“, — დაემოწმა სულეიმანა— ჩვენ ქალაქი მივეცით; რადგან აქ უწინაც ქართველებს უცხოვრია და მათი ეკლესიაც არის, ოღონდ ქართველები გადმოასახლეთ და ჩვენს საკომლოებში მივიღებთო“...

— ეს მოწმობა არხით წარვადგინეთ და შემდეგი „რეზოლიუცია“ გამოვიდა: „преимущество будет дано Мере-нїйцамъ“ — უბირატესობა მერენიელებს მიეცემათო, — დაასრულა ბარალელმა.

სამართალი მოითხოვს ესთქვათ, რომ როგორც აღმოჩნდა, ეხლა ხან ჩემ-მიერ შეკრებილ ცნობებიდგან, მართლაც და მერენიელ სომხებისთანა შევიწროებული სოფელი მთელ მახრაში არ მოიპოვება. გარემოებას ისე მოუტანია, რომ მამულების გაზომის დროს ზოგი საბატონოდ ჩამოუთლიათ, ზოგი სახაზინოდ და თითონ სოფელი-კი უმიწოდ დარჩენილა, რის გამოც საშინლად არიან დაღატაკებული და ყელთამდე ვალებში იხრჩობიან.

მაშ ხანს ჩემი ბარალელი ქართველი იმიტო თუ ცხარობდა, რომ ქართველების ნასოფლარი სომხებს რად უნდა ერგოთო.

მომავლენა შემდეგი ანდაზა: ერთ კაცს წისქვილი ვალში გაუყიდეს და მერე კუნძულებში რაღაცას დაუწყო ძებნა.

ჰკითხეს: „კაცო, აქ რაღას დააფრატუნებო?“

— „დამაცათ ერთი! სარეკელი დამეკარგა და იმას დავეძებო“... ქართველებმა მთელი ჯავახეთი დაკარგეს, სადაც ეხ-

ლა სამოცი ათასი მეტი სომხობა ასახლია და ახლა რაცღა
ნასოფლარისთვის-კი გული ეწვით...

ეჰ! რას იზამთ, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე...

თ ა გ ა II.

ხუმრისიდან თრიალეთისკენ. — იგივე ტბა და ამომავალი
მზე. — რა უბედურებაა ეს მოტიტველებული მთები! — უკვდავე-
ბის წყალი და ჰაერი. — შორს ჩვენგან მიკრობა-ბაცილები. —
მთის ხალხი საკვირვლად არჩენს კრილობას. — რეცეპტი მათი
სასწაულთ-მომქმედი მალამოსი. — ბუნების კალთაზე ოცნებამ
გამიტაცა. — ხელმწიფე ვარ ბუნებისა, თუ იგივე უმნიშვნელო
ჭია? — მუშა ხარების ქარხანასთან შედარება. — მათი კუჭის სა-
კვირველი მოწყობილობა. — ველურ ფილოსოფოსის ბაასი ხა-
რების ბედნიერებაზე. — ლიპპერტის დასკვნა: ხარია გამარჯვე-
ბული თუ ადამიანი? — რითი დაიჭირა კაცმა დღევანდელი სა-
უკეთესო ადგილი ცხოვრების მეჯლისზე? — ბუნება ზოგისთვის
დგდაა, ზოგისთვის დედინაცვალი. — ბუნების მეცნიერების ემ-
ბაზში ნათელ-ღება. — მამულის-შვილობად მხოლოდ გაზეთ-
ში წერა მიაჩნიათ. — გაზეთის გამოჯავრებული ხელს იღებენ
ქართველობაზე. — როგორ იქცევიან ჩვენი მეზობლები სომხე-
ბი? — ისტორიულად ახსნა, რად გვეჯობიან სომხები? — კოთე-

ლიელს მტრად მიაჩნია სომხები. — საქმე, ბატონებო,
საქმე! — მეტი ნაწილი საზოგადო მოღვაწეთა რეკლამისთვის ირჯებიან. — მომავალი თაობა სასტიკი მსა-
ჯულია.

ხუმრისიდან დილა ადრიან გზას გაუუდევით თრია-
ლეთისაკენ. ამომავალი მზის უბიწო სხივები ანკა-
რა ტბაზე ნაფარდობდნენ, ცეკობდნენ, ტბის
ციმციმა ზვირთებში კრთოდნენ ფერად-ფერადად,
იმსხვრეოდნენ. თუმცა დიდი მანძილი არ გამოგვევლო, მაგ-
რამ ტბის და მის არე-მარის დილის სურათმა ანდამატივით მი-

გვიზიდა—დასვენება დავაპირეთ. ამისთანა დიდ ტბებს, როგორც ჯავახეთში, იშვიათად შეხვდებით საქართველოს სხვა მაზრებში.

ტბის ნაპირას, ჩუხჩუხ წყაროსთან, ყვავილებით მოქარგულ მწვანეზე ჩამოვხდით და შიკრიკი მეთევზეებთან ვაფრინეთ. ვიდრე ცოცხალი კალმახი მოგვივიდოდა, მთის წყაროს ცივ-ცივი წყლით პირი ვიბანეთ, გული ვიგრილეთ და ქვის ჩრდილში მწვანეზე წამოვგორდით. მართლა—და რა უბედურებაა ეს მოტიტვლებული მთები! ჩვენი ცოდო ეკითხოს ვინც აქაური ტყეები გაჩეხა და ძირიან ფესვიანად ამოაგდო! აბა, რაა! კაცი ერთ ხეს, ერთ ბუჩქს ვერ იპოვის, რომ პაპანაქებაში მხეს თავი მოარიდოს, ჩრდილს შეეფაროს. აბა ამისთანა ბუნებამ რა კეთილი გავლენა უნდა იქონიოს აქა მცხოვრებთა ხასიათზე, სულიერ მხარეზე!

სამაგიეროდ აქაური ჰაერი და წყალი უკვდავებაა, საუცხოაა, შეუღარებელია. ჩემმა ღმერთმა მიკრობებით მოიწამლები!

შორს ჩვენგან! თვით უკვდავმა მეცნიერმა პასტერმა დაამტკიცა, რომ მჭიდროდ დასახლებულ ქალაქებში ათას ნაირი ბაცილა-მიკრობები უხვად ირევიან, სოფლად ნაკლებია, ხოლო მთა ალაგებში, მაღლობზე, თითქმის არ მოიპოვებიან არავითარი ჩვენი ღროის მიკროსკოპიული მავნენი.

მაშ რაღა გასაკვირველია, რომ მთა ალაგებში ადვილად არჩენენ იმ გვარ ქრილობასაც-კი, რომელიც ბარად სასიკვდილზე ქრილობად ითვლება. მართალია, მდაბიო ხალხის სხეული და მეტადრე მთიულისა, უფრო მთელია, საღი ხორცია; რისთვისაც არ უავდება ქრილობა, მაგრამ იმ გარემოებასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ ბარში ათას გვარი მიკრობები აგეკვიატებიან, მოგიწამლავენ იარას, მთაში-კი სუფთა მჟავადის გამო თავისუფალი ხარ ამ ვაისაგან. თორე დიდ საიდუმ-

ლოს-კი არ შეადგენს მთიულ ექიმთა სასწაულთ-მომქმედი მა-
ლაშო. ღორის მუცლის ქონი (უმარილო, ახალი), ფიჭვის კე-
ვი და თაფლის სანთელი, ყვითელი. უფრო მცოდნე ექიმები-
კი ფიჭვის კევის მაგიერ თირამინდს (*Terebinthina veneta*)
ხმარობენ. ამ საგნებს ნელ ცეცხლზე ტაფაში ადნობენ და შე-
იქმნება მალაშო. ამავდროულად მალაშოს ზოგჯერ ავაჯუასაც (მცენარეა)
უმატებენ, რის-გამოც მალაშო წითელი ფერის გამოდის.

ბუნების კალთებზე გორებამ ბუნებაზედვე ჩამაფიქრა და
ცოტა არ არის ოცნებას მივეცი. წყაროს ჩუხჩუხ-ჩხრიალი
სმენას მიტკობდა; ტბის სივრცე, ცის ლაქვარდი ოცნებას
შორს, შორს იტაცებდა... შენ მაინც მითხარ, წყაროვ, გამი-
ქარვე ექვენეულობა, მართლა ხელმწიფე ვარ ბუნებისა, მისი
მრისხანე მბრძანებელი, თუ იგივე უმნიშვნელო ჭია?

ამ დროს რაღაც ქინქლა-ბუზი ჩამივარდა თვალში, გზ-
მამწვავა, თოფ-ნაკრავივით წამოვხტი. მივირბინე წყაროსთან,
თვალს ბანვა დავუწყე... ეს არი შენი პასუხი, წყაროვ!.. ვაი-
შე, ჩემო ამაყო გონებავ, რა ადვილად დაგემსხვრა ოცნების
ფრთები!..

გახურებულმა მზის სხივებმა კისერი დამწვა და ისევ ქვის
ჩრდილი მომანახვინა.

იქვე ტბის ნაპირად, მწვანე შეღმართზე, მუშა ხარები
მცვრიან ბალახს დამწეულნი აჩქარებით ძოვდნენ და რომელ
ხარსაც მოესწრო თაშვის გავსება, მუცელზე იწვა და ზარმა-
ცად იცოხნებოდა. შემწურდა რომ ამ ხარებს არც მზისა ეში-
ნიანთ და არც ქინქლა-ბუზებისა, თავისთვის არხენად იცოხ-
ნებიან.

წარმომიდგა რომელიმე ქარხანა, სადაც ორთქლის მანქა-
ნა ატრიალებს ყველა ჩარხებს და რამდენსაც მეტს შეუკეთებ
შემას ანუ ქვანახშირს, იმდენად მეტ ორთქლს მოგცემს და
მეტის ძალითაც მოიყვანს მოქრაობაში მთელ ქარხანას. ისე

ეხლა ეს მუშა ხარები არიან: შეიძლება წინაღვე ითქვას, რომ ხარისაგან ამდენ ფუთ შექმულ ბალახს ამდენი ძალა და სითბო აქვსო და ამოდენა ღონით შეიძლება ვამუშაოთ ხარი ამდენ ხანსაო.

ხარის ცოხნამ გამახსენა რა საკვირვლად რთულად მოუწყვია ბუნებას ამ ხარების საქმლის მოსანელებელი იარაღი (კუჭი). როცა ხარი სძოვს, ჩქარობს, რომ ტყუილა დრო არ დაკარგოს და რაც შეიძლება ბლომად მოსძოვოს—ერთი ენას-კი მოუსვამს ხოლმე და ხელდახელ, მსხვილად, ოდნავ დაღეჭილ ბალახს პირდაპირ გზავნის დიდ ფაშეში (პირველი გუჭი). ფაშეში დამბალი ბალახი გუნდებად გადადის მეორე გუჭში (ტოტი); აქ საქმელი ლუკმებად ნაქცევი ბოყინის საშუალებით ისევ საქონლის პირს უბრუნდება. ახლა-კი იწყება დინჯად ცოხვნა და ხელ-მეორედ გულიანად დაღეჭილ საქმელს ხარი ყანყანა-ტოთივე ყლაპავს და გზავნის პირდაპირ მესამე გუჭში, სადაც საქმელი უფრო რბილდება და ცოტა ხნის შემდეგ გადადის მეოთხე, ნამდვილ გუჭში, რომელსაც დვრიტა ჰქვია და რომელშიაც ქიმიურად იხარშება საქმელი. ხოლო, სასმელი წყალი და სხვა რამ თხელი საქმელი პირდაპირ ამ ნამდვილ კუჭში ჩადის. ძუძუთა ხბოს მხოლოდ ეს ერთი კუჭი, დვრიტა, აქვს, ეს ის დვრიტაა, რომელიც იხმარება რძის ასაჭრელად—ყველის გასაკეთებლად.

აი ასეთი რთული და ძრიელი იარაღი აქვს ხარს და ყოველ მცოხნავ ცხოველს საქმლის მოსახარშად, მოსანელებლად.

ცნობილ მეცნიერ მოგზაურს ბეკკერს ჰქონია ბაასი აფრიკაში ველური ხალხის ერთ წინამძღოლთან კომმოროსთან. ამ ველურს კაცს უთქვამს: „ხარი ადამიანზედ ბევრად ბედნიერიოა, რადგან არც ხენა უნდა, არც თესვა, საქმელს-კი ყოველთვის მზა-მზარეულს შოულობს და რასაც შესჭამს, ადვი-

ლად ინელებსო. ადამიანი-კი მხოლოდ დიდის ჯაფით და გაჭირებით შოულობს თავისთვის საჭირო იმ გვარ საზრდო-საკვებას, რომლის მონელებაც ადვილად შეეძლოსო“. ამ შეკანიან ფილოსოფოსის მოსაზრებაზე ლიპპერტი ამბობს: „მართალია კაცი ძრიელ ჩამორჩა მცოხნავ საქონელს, რადგან ამ ცხოველს ადვილად შეუძლია თითქმის ყოველივე მცენარეული საქმელი სასარგებლო საზრდო-საკვებად გარდააქციოსო.

„კაცს აკლია აგრეთვე იმ გვარი ძალა ძარღვ-ყუნთებისა და სიმარდე, როგორც მტაცებელ მხეცთათვის მიუნიჭებია ბუნებას. ამიტომ, კაცს არც მხეცივით შეუძლია მტაცებლობა-ნადირობით თავი ირჩინოს, ისაზრდოვოს და, რაღა თქმა უნდა, რომ კაცი ბუნებრივ იარაღს—ჭანგს, საგლეჯ კბილებს და სხ. მოკლებული, შედარებით ბევრ გვარ გაჭირებას იტანსო“.

ამ მხრივ თუმცა ვერწმუნებით ნილოსის ხეობის ფილოსოფოსის აზრს, მაგრამ არ შეიძლება ისიც არ შეენიშნოთ, რომ მას ნაკლებ სკოდნია ხარის ბუნება. განა ეს ცხოველი-კი, რომლისთვისაც ბუნებას მიუცია ისეთი რთული და სრული იარაღი საქმლის მოსანელებლად, განა ეს-კი ადვილად არ ჩავარდება ხოლმე გაჭირვებაში საქმლის უქონლობის გამო?

იქ, სადაც ვერც ერთმა ცხოველმა ვერ შესძლო არსებობისთვის ბრძოლა, ვერ იცხოვრა და სრულებით ამოწყდა ჩვეულებრივი საქმლის უქონლობის გამო, კაცმა ღირსეულად დაიცვა თავი, ამოწყვეტას გადარჩა და თავისი მსგავსი დაითარა, როგორც გაყინულ ჩრდილოეთში, აგრეთვე ცხელ და მწირ აფრიკის უდაბნოში.

მერე რითი შესძლო კაცმა ასე გამარჯვება? რა იარაღით იბრძოდა და იბრძვის კაცი არსებობისათვის? რითი დაიმკვიდრა ბუნებაში უპირატესობა ყოველთა ცხოველზე? რა საშუალებით დაიმორჩილა, დაიმონავა კაცმა თავისთვის სასარგებ-

ლო ცხოველნი? რითი, რა ძალით დაიმორჩილა კაცმა თვით ბუნება და გამოიყენა თავის საკეთილდღეოდ ბუნების კანონთა ძალნი და საიდუმლონი? რითი დაიჭირა კაცმა დღევანდელი საუკეთესო ადგილი ცხოვრების მეჯლისზე?

ყველა ამ კითხვებს ერთი პასუხი აქვთ—ღვთისაგან მონიჭებულ ჭკუა-გონებით, სულიერის ძალით და სრულ-ყოფილი აგებულობით გახდა კაცი ხელმწიფედ მთლად ბუნებისა და მით ღირსეულად იმართლა თავი შემოქმედის წინაშე, რომელმაც დაჰბადა კაცი სახედ თვისად.

თუმცა კაცი მეფობს ბუნებაში, შემოქმედობის გვირგვინად ითვლება, მაგრამ ბუნება ზოგისთვის დედაა, ზოგისთვის დედინაცვალი. უმთავრესად იმაზედაა დამოკიდებული, სად რა სახის ბუნებაა, რა რიგი ჰაერაა, რა თვისების ნიადაგია და რა გვარ საჰმლით იკვებება ადამიანი. ამ გვარად, კაცის კეთილდღეობას, მეცნიერთა აზრით, დიდი დამოკიდებულება აქვს თვით ბუნებასთან და, ცხოვრების ასპარეზზე, რასაკვირველია, ბურთი იმას გააქვს, ვინც ჭკუა-გონებით განვითარებულია და სულით, ხასიათით ძლიერია. ხოლო, გონიერი სულის ძლიერებით ისაა აღჭურვილი, ვინც ბუნების მეცნიერების ემბაზშია ნათელ-ღებული.

მაშ ბუნების მეცნიერების ცოდნით არ დაიმორჩილა კაცმა ორთქლი, ელექტრონი და....

ეს რაღა სასწაულია!? თავს წამომადგა რაღაც გრძელი ჩრდილი... ავიხედე და, ბიჭოს! თურმე ჩვენი აყლაყულა თანამგზავრი მოაბიჯებს ჩემკენ. მომიახლოვდა თუ არა, რაღაც უცნაური ლაპარაკი დამიწყო...

— „ე ხო შეგატყე, რო შენ სხვა-და-სხვა ცნობებს გაზეთისთვის აგროვებ“...

— ?!... წამოვდექი...

— ჰო და, თუ შავის ნიჭი გაქვს, ღმერთმა ხელი მოგი-

მართოს — მამულისთვის ისა სჯობს, რომ შვილი სჯობდეს მამასა.

თუ არა და აი რა მოგახსენო. თვით ჩემს ნაცნობებში რამდენი მინახავს. დაიწყებს, ბატონო, ქართველობას, იბარებს ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს, ზერა-ქვერად არც-კი გაიცნობს სამშობლო ლიტერატურას, ქართველის სულის ვითარებას, მის წარსულ ისტორიას და აწმყო ცხოვრებას და ახლა-კი სულ იმ ოცნებაშია, აცა, როდის იქნება, მისი გვარიც აღბეჭდილი ნახონ ქართულ გაზეთში — დეე ჭიჭინაზე გასქდნენ ჩიტირე-კიანთ ნიკა და ქარაფშუტანთ „ბარიშნა“ თიკაო. ასე ჰგონიათ, ბატონებო, მამულის-შვილობა მხოლოდ იმაში მდგომარეობს და იმაში გამოიხატება, რომ უეჭველად, გინდა თუ არა, გაქვს ნიჭი თუ არა, უეჭველად გაზეთში გაგზავნო დასაბეჭდათ... ჰო და იმას მოგახსენებდით, — იღებს, ბატონო, კალამს, აწყობს უაზრო ლექსებს (ამ ლექსებმა ხო სწორედ რო საქმე გაგვიჭირეს — რა ვიცი ვინ არ არის ეხლა ჩვენში პოეტი — მეოცე საუკუნის დასაწყისი და ლექსები! აფსუს, დაკარგულო დროვ!)...

ღიად, აწყობს ლექსებს, ან დასწერს კერძო ამბავს კერძო ადამიანზე პირადობით გამოწვეულ რაიმე ბიზლილს. გაზეთი, რასაკვირველია, არაფერს არ უბეჭდავს... ოჰ! თქვენი მტერი. ის არის და ის. მორჩა და გათავდა! იმ დღიდგან, ის აღარც ქართულს გაზეთს იწერს გამოჯავრებული, რატომ, „თხზულება“ არ დამიბეჭდაო და გაზეთისავე გამოჯავრებული სრულებით ხელს იღებს ქართველობაზე და ისევ გადაგვარების გზას დაადგება ხოლმე. მის მერე, რო მოკლა, ზედ გადააკვდე, რომ შეეძლოს კიდევ, არავითარ ქართულ საზოგადო კეთილ საქმისთვის ხელსაც არ გაინძრევს... — ჩვენდა საბედნიეროთ, ბატონო რ., მაგ ჯურა, ქარაფშუტა, უნიადაგო ვაჟბატონები ცოტანი გვყავს! — მიუუგე მე.

— „ქრთამი ჯოჯოხეთს ანათებსო“ — ჩვენ მეზობლებს ფული აქვთ, მე-XIX საუკუნის ძალა ხელში უჭირავთ, ვაჭარი ხალხია. მაგათ დიდი ხანია ასე გადააკეთეს რუსთაველის უკვდავი სიტყვები:

„ათასად გვაჩი დაფასდა,
ოჩი ათასად ზრდილობა,
თუ კაცსა ფული არა აქვს
ტუღია გვაჩი შეილობა“.

უმთავრესი მიზეზი-კი, რასაკვირველია, ისტორიაში უნდა ვეძიოთ. ცხრაასი წელიწადი მეტია (კილიკია არაფერი ჩასათვლილია), რაც სომხებმა პოლიტიკური თვით-არსებობა დაპყარვეს. მას აქეთია მოედნენ ქვეყნის პირს და მთელი თავისი ძალ-ღონე ინდუსტრიას მოახმარეს. ამ დაქსაქსულ ხალხის შემაერთებელი სულიერი ძალა — ქრისტიანობა-ეკლესია-და იყო და არის დღესაც; თვით ჩვენი მეფენიც სომხებს განგებ იწვევდნენ ვაჭრობა-ხელოვნობისათვის, რადგან ჩვენ თავად-აზნაურობას სამარცხვინოდ მიაჩნდა ვაჭრობა და ზიზლით უყურებდა არშინსა და სასწორს. ქართველი გლეხი-კი თუმცა იკადრებდა, მაგრამ იმას მონობაში ამოსდიოდა სული და ვინ მისცემდა მას ამის ნებას, რადგანაც ის ვერ მოშორდებოდა თავის საბატონო ადგილს...

ხოლო, რაც შეეხება ჩვენს ისტორიას, ამ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისამდე პოლიტიკურ თვით-არსებობისათვის მედგრად ვიბრძოდით და მთელი ჩვენი ძალ-ღონე შევადიეთ ოთხსავე კუთხივ შემოსეულთ ქრისტიანეთა მტერს. სადღა იყო მოსვენება, ვიღას ეცალა მოქალაქობრივი განვითარებისთვის, დამშვიდებული ცხოვრებისათვის მაშინ, როდესაც მთელი საქართველო სამარ ასპარეზად იყო გადაქცეული და საუკეთე-

სო შვილები ერთი ასის წინააღმდეგ ბრძოლის ველზე სამშობლოსთვის სწყდებოდნენ.

ამ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, ქრისტეს-მიერ უფროსი ძმის ძლიერ ფრთას თავი შეკაფარეთ თუ არა, ძმას ძმურად ხელი მივეციოთ და კვლავ ერთად ვებრძოდით ჩვენს მოსისხლე მტერთ. ვით ბუნებითვე მეომარი ხალხი, მეტადრე ჩვენი თავად-აზნაურობა, ახალმა სამხედრო დიდებამ და მასთან ჩინ-ორდენ-ჯამაგირ-პენსიებმა საშინლად გაიტაცა.

სომხებმა-კი ამ დროს, როგორც მომზადებულმა, პრაქტიკულ ჭკუის ხალხმა, ახალი მთარველობის ქვეშ, ახალი წყობილებით მზა-მზარეულად ისარგებლეს—სადაც ხმალი და თოფი გზას სჭრიდა, იმათ არშინი და სასწორი შეიტანეს, აღებ-მიცემობა გააძლიერეს და ქონებრივადაც გაძლიერდნენ.

შეიმუსრა სპარსი, ოსმალო, დაღესტანი და ჩვენც დაგვიდგა დრო და ხანა მოქალაქობრივი, ეკონომიური განვითარებისა, მაგრამ ამ ახალი ცხოვრების დროს ქართველების კულტურას ძრიელ აბრკოლებდა ყოველის გამანადგურებელი მონობა, საზიზღარა ბატონ-ყმობა, რომელიც რუსების შემოსვლის დროს უფრო განმტკიცდა.

სომხებს-კი მის დღეში არ სდგმიათ მონობის მძიმე უღელი—არც თავიანთ მეფეების დროს და არც შემდეგ: სომხობაში ბატონ-ყმობა სრულებით არ ყოფილა.

მაშასადამე, ქართველების კულტურული ცხოვრების დასაწყისად ბატონ-ყმობის მოსპობის დღე (1864 წ.) უნდა ჩითვალოს. და აბა ერთი მიბძანეთ, ღმერთი გადღეგრძელებოთ, ეს პატარა ერთი ამ 30—35 წლის განმამავლობაში რომელ ერთს გაეძღოლოდით!..

ან როგორ შეეჭმნით კულტურას, როდესაც ბატონები თავის ბატონობას მაინც არ იშლიდნენ, თანაც სამხედრო ცივილიზაციას გამოუდგნენ და რაც რამ შეძლება ჰქონდათ

ან ზნეობრივი, ან ქონებრივი ზიზილ-პიპილები ძებნაში და ფუფუნება-განცხრომაში ჩაღუპეს...

„თავისუფალი“ ვლენი-კი, ჩემო ბატონო, ვიდრე გონს მოვიდოდა და თავის ახალ მდგომარეობას დაუკვირდა და კულტურის კიბეზე შესდგა ფეხი, უკვე სომეხ ვაჭრის ქსელში გაება და ღღეს-კი ყველანი ერთად, ბატონიც და გლენიც, ერთ ტათაში ვიწვით, ფულის ყმანი ვართ და ცხოვრება-კი რთული გახდა, მოთხოვნილება თანდათან გვემატება“...

— „ეგ ხო მაგრეა, ყველაფერში გეთანხმები, მაგრამ, მაგარი ის არი, რო სომხოზა თითონაც ძრიელ მუყაითი, გამრჯე ხალხია და ცხოვრების ავ-კარგი შეგნებული აქვსთ. ამათ სრული სავსებით გამოიყენეს რუსეთში თავიანთ უფლებანი, ჩვენ-კი აქედ მხარეში ღღეს უპატრონოდ ვართ დარჩენილი და დაჩაგრული...“

ამ ლაპარაკზე შემოგვესწრო კოთელიელი, რომელმაც პატივი გვცა—მთამდე მანძილი გამოგვაცილა.

ჩემი კოთელიელი მეგობარი ძრიელ გაცხარდა:

— „რას ბძანებთ, ბატონებო! მგონი დროა თვალი ავახილოთ და შავი თეთრისაგან გავარჩიოთ—შევიტყოთ ვინაა ჩვენი მტერი და ვინ მოკეთე! ჩემის ფეხით ჩავსულვარ თბილისში და მიძღვეია წლის იჯარა მოდევიაში ასი თუმანი, ოლონდ ჩვენს გაჭირვებულ ქართველ სოფლებს მიეციოთ-მეთქი—არ იფიქროთ, რომ რაიმე ვაჭრობის ინტერესი მქონდა—ახლა-კი ავერ 15 წელიწადია მოდევის მამულები აზავრეთელ სომხებს ნახევარ ფასად, 400 მან., უჭირავთ წელიწადში...“

„თუ აქ განგებ არ იყო საქმე მოხერხებულო და თუ უპირატესობა სხვისა არ არის, მაშ რა მიზეზია, რომ არც ჩემი თხოვნა შეიწყნარეს და ჩვენს მამაპაპეულს მამულს ჩვენ არ გვაძღვევენ?..“

— „აბა, ამაზე არის, აი, ნათქვამი: „აზამბურელი თათა-

რი ღორის თავს შედავებოდაო“—ჩაერია ლაპარაკში ისევ აყლაყულდა თანამგზავრი და განაგრძო: მაშ მართალი ვყოფილვარ თუ არა? სომხები გაზეთებში-კი არ ყვირიან, საქმეს არიგებენ. საქმე, ბატონებო, საქმე! ცოცხალი საქმით, ცოცხალი მაგალითით დაგვიმტკიცეთ მამულის სიყვარული, თორე „სიტყვა უსაქმოდ მკვდარ არს“...

ჩვენში გულწრფელი, საზოგადო მოღვაწე, რომელიც მხოლოდ იღვას ემსახურებოდეს და ეკლიან გზაზე ბრძოლა ლხინად მიაჩნდეს, ამისთანა თავგამოდებული მუშაკნი ღღეს ძრიელ ნაკლებად გვეყვანან—ერთი, ორი, სამი... სუ თითებზედ მოითვლებიან. დანარჩენები-კი თუ შრომობენ, უიდეოთ, მხოლოდ ცრუ-თავმოყვარეობისთვის, რეკლამისთვის გამოდიან საზოგადო ასპარეზზე და უფრო იმიტო, რომ ბრბოს მადლობა დაიმსახურონ და გაზეთშიაც მათი სახელი ქებით მოიხსენიონ... რას იზამთ, ასეა საქმე. აღამიანი სუსტი ქმნილებაა, თუ სულ წითელი კვერცი არ გვიგორე, ხელსაც არ გავეანძრევთ—ჯერ არა ვართ მომწიფებულნი საზოგადო საქმისთვის, არა გვაქვს შეგნებული ჩვენი წმიდა მოვალეობა და საზოგადო საქმის არსებითი მნიშვნელობა.

არა, ერთი მიბძანეთ, ღვთის გულისთვის, რაზე ავიტკიოთ აუტკივარი თავიო—ასე სჯიან მეტი ნაწილი ქართველი ინტილიგენციისა.

რისთვის დავიგლიჯოთ ხელ-ფეხი ეკლიან გზაზე ბრძოლითაო, როდესაც აგერ შარა გზა ვარდით მოფენილი მზა მახლავს და კიდევ მაქვზებენ, მახარებებენ, ოლონდ აქეთკენ ქენ პირიო.

არა, ბატონებო! აღამიანი პირუტყვი როდია, რომ გარდა ფიზიოლოგიური არსებობისა, სხვა არავითარი ზნეობრივი მოვალეობა არ ჰქონდეს. ხოლო ერთი უზენაესი მოვალეობათაგან კაცისთვის არის სამშობლოს სიყვარული და მისი ერთგულება. ჩვენში-კი ღღეს გაწრიოკდა ქართველობა, იშვიეთად-

ლა შევხდებით, რომელსაც შეგნებული ჰქონდეს თავისი მამულის-შვილური მოვალეობა შთამოების წინაშე... დიად, ბატონებო, მომავალი თაობა სასტიკი მსაჯულია და ჩვენ ყველამ პასუხი უნდა ვაგოთ, ანგარიში უნდა მივცეთ ჩვენი საქმეებისა შთამოებას და ისტორიას. ვინც იმ განკითხვის დღეს სამჯაეროდგან პირ-ნათლად გამოვალთ, მეტი ნურც რა გვინდა. ხოლო ვაი იმას, ვისაც შთამოება და ისტორია პირუთვნელი განაჩენით საშვილიშვილოდ წყევა-კრულებას გადასცემს და უკუნითი უკუნისამდე შთამოების სალანძღავი გახდება—ამ ქართველს მეტი ჯოჯოხეთი ნურც უნდა...

მაშ ნეტარ არს კაცი, რომელიც შეძლების დაგვარად პირნათლად შრომობს სამშობლო კულტურის ასაყვავებლად“!..

თ ა ვ ა III.

„აბულო, მთაო მაღალო!“ — გრძნეულთა ლაბარატორია საათ-სათობით მოძრავ მნათობებს გვიგზავნიდა. — რად არის საჭირო ქართველების დასახლება ხუმრისსა და მოდევიაში? — ბარალელის გოდება-ჩივილი. — აზავრეთელი სომხების მედგრობა-გამჭირაობა. — ცხოვრების მეჯლისზე სომხები გვეჯობიან. — სომხების ავტონომია ოსმალეთში. — თეთრ ფართუკიანი სომხის გოგოს ეროვნული თვით-მცნობიერება. — თავის გასამართლებელი მიზეზი ისტორიაში გვაქს. — სომხის იშხანები და მიწის მუშაკნი. — პრინციპი ერთობისა და თანასწორობისა. — სომეხი გლეხ-კაცის თვით-მცნობიერება და მისი უფლებანი. — წარჩინებული მოღვაწენი, პოეტნი და პროფესორნი სომხის გლეხ კაცობიდან. — სომხის დევიზი — „რასაც შეიძენ შენია, რაც არა დაკარგულია“. — ქართველი გლეხკაცის შედარებითი არარაობა. — ეროვნულს პრინციპსაც ჩვენზედ კარგად იცავენ. — ეკონომიური ძალა სომხებს უჭირავთ. — ეგ გვლუპავს, რომ სომხები ჩვენ მტრად მიგვაჩნია. — სომხები მიწის მუშაკნი. — ანტონ ფურცელაძის წერილიდან „მახვილი თუ ინდუსტრია“? — უკანასკნელი დასკვნა ორ მეზობელ ხალხთა შესახებ.

ხალის კალმანით პირჩაგემრიელებულნი, და ტაბიწყურის ნაპირზედ ნასიამოვნები შევსხედით ცხენებზე და მგზავრობა განვაგრძეთ. აგერ აბულის მთაც გამოჩნდა თავ-მოშვლებილი.

„აბულო, მთაო მაღალო,
შეზდილო, შეკაკებულო!“

ამისთანა უზარ-მაზარ მთას უეჭველია შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა ჯავახელებზე და ამიტომაც გამოუთქვამთ ეს ლექ-

სი, რომელიც მართლა რო ზედ გამოქრილია. ათი ათას ფუტ-ზე უმაღლესი მთა ისეა „შეზღობილი, შევაკებული, რომ გაუჭირებლივ ახვალთ ზედ. ხალხს ისე დაუბრიყვებია ეს გოლიათი მთა, რომ გვერდებს, ფერდობებს და კალთებს გუთნით უთხრიან-უჩიჩქნიან, ჯიანჭველასაებ დაჭვევიან.

ვიცოდი, რომ აბულის მთა ჯავახეთისათვის ნამდვილი ბარომეტრია—ამინდის მაჩვენებელი, მაგრამ იმას-კი აბა როგორ წარმოვიდგენდი, რომ ჯავახეთისათვის ყველა მნათობი უეჭველად აბულთან ამოდრიდა. წუხელ გაკვირვებული დავრჩი! გეგონებოდათ აბულს მოჭფარებია. გრძნეულნი და თავის ასტრონომიულ ლაბარატორიიდან საათ-საათობით გვიგზავნიან მოძრავ მნათობებსაო.

ჯერ სომეხი ამოვიდა, მერე საათის ათზე—რომელიღაც ბრჭყვიალა ყვითელი ვარსკვლავი; მეორე საათის დასაწყისზე ხაჩა-ჰაჩა ამოციმციმდა, მესამე საათის ჩარექზე ცისკრის ვარსკვლავი ამოკაშკაშდა, მერე, საათის ოთხზე, პატარა აბულთან ალიონი ცას ცეცხლივით მოეკიდა და ბოლოს, ამდენი მზადების შემდეგ, მეექვსე საათის ჩარექზე, ამოსხივდა თვით მზე, მნათობთა ნათელის მიმნიჭებელი.

კარგა მანძილზე რო გავიარეთ ჩემმა თანამგზავრებმა კოთელიელმა და ბარალელმა მიმითითეს ერთ ნანგრევზე. ამ ადგილებში უწინ ძლიერ შიშინანობა იყო და ამიტომ აქ ტბის ახლო ყაზახები იდგნენო (казачий пост). არც ახლაა მგზავრისათვის ეს გზა უშიშარი—ზამთარში ნამქერი და ზაფხულში ბორჩალოს თარაქამები ნავარდობენო.

— „აი კიდევ ამიტომაა საჭირო ქართველების დასახლება ხუმრისსა და მოდევიაში, რათა ზაფხულობით ავაზაკობა შესწყდეს და ზამთარში კიდევ წალკისკენ გზა არ შეიკრას ამ მთებზეო—უამინდობას ხუმრისში შეიძლება შეაფაროს თავი მგზავრმაო...“

— „ყველა თავისას ჩიოდა, მენახირე ბუზალაკსაო“ — გავგიჟირეთ საქმე თქვენის ხუმრისით და მოდევით!“ — გაჯავრებული კილოთი შესძახა ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა.

— „გვიჟირს, გული გვეწვის, — შეებაასა მწიგნობარი ბარალელი — და ამიტომაც ყველას თავი მოვაბეზრეთ. არა, ერთი მიბძანეთ: „შინ რო ობლებს შიოდეთ, გარედ ტაბლას რა უნდაო?“ ქართველებს რო სული გვეხუთება, მაშ სხვას რად უნდა მიეცეს ჩვენი მამაპაპის სისხლით და ოფლით მორწყული ნასოფლოარები, დედულ-მამული; სხვა რჯულის ხაღბს რად უნდა ჩაუვარდესთ ხელში ჩვენი ეკლესიები, ჩვენი წმიდა სალოცავები ხუმრისისა და მოდევისა, სხვას რად უნდა ვალანძღვინოთ ჩვენი მამაპაპის სასაფლოარები, ვინ არის მოვალე, თუ არ ჩვენ, ჰირის-უფალი გაუხდეთ იმათ ძვლებს! თქვენი არ ვიცი, ბატონებო, ეგ გულზე ჰკიდია, და ჩვენ გლახ-კაც-კი სიკვდილი გვირჩვენია და იმას ჩვენივე თვლით ვერ ვუყურებთ, როცა ბარს დაუგდებენ, ან გუთანს გაატარებენ ჩვენი წინაპრების სასაფლოარზედ...“

ბარალელი რო აღარ წყნარდებოდა მე შევებაასე: „ეძიებდეთ და ჰპოვებდეთ“ — მეთქი...

— „რაქნათ, ე ოხერი, რო არა გვაქვს ქართველებს იმდენი ლიზლობა და მოხერხება!“ ..

აი რა მოგახსენოთ:

„მოდევია რო იჯარით აზავრეთელ სომხებს მისცეს, მთავრობამ ხელ-წერილი ჩამოართვა და სასტიკად აღუკრძალა არამც და არამც არ გაბედოთ და არ დასახლდეთ მოდევიაშიო — მხოლოდ მამულებით ისარგებლეთო...“

„ახლა, როგორ გგონიათ!? დაურიდებლად ასულან მოდევიაში აზავრეთელი სომხები, აუშენებიათ მკვიდრი სახლები 15 კომლს და აგერ 15 წელიწადია არხეინად ცხოვრებენ და სარგებლობენ — თავს მოვიკლავთ და აქედგან ფეხს არ მოვი-

ცვლითო. აბა, ჩვენი ქართველი კაცი გაბედამდა, მოახერხებდა?!
„წრეულს კიდევ გამოეცხადათ მთავრობისაგან, რომ აიყარნენ, დასალონ მოდევია და აბა ვნახამთ...“

ნათქვამია: „ყმაწვილი სტირის, გაუა და სტირისო“...
ეჰ! ჩემო ბარალელო, მერე აქ განა არის რამე დასაძრახი!?
ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე.

„ცოდვა გამჟღავნებული სჯობს“, ჩვენ ვერა ვართ ცხოვრების მეჯლისზედ საბრძოლველად ისე მომზადებული, როგორც ჩვენი მეზობლები სომხები არიან.

ახლა გამახსენდა ჩემი ბაასი ერთს სომხის მღვდელთან. ჩვენი ბაასი შეეხებოდა ეხლანდელ მწვავე ამბავს—სომხების ოსმალეთში ავტონომიას.

ბოლოს უთხარი ჩემი დასკვნა:—ავტონომიისა-კი რა მოგახსენოთ და ადამიანურ უფლებას-კი უეჭველად მიანიჭებენ ოსმალოს სომხებს, რადგან ევროპის ჰუმანიური სახელმწიფონი ამას ითხოვენ, ხონთქარს ძალას დაატანენ-მეთქი...

ამაზედ იცით რა პასუხი მივიღე?..

— „ოღონდ-კი ის უფლება მიეცით ოსმალოს სომხებს, რა უფლებითაც ღდეს აქ რუსეთში ვსარგებლობთ; დაცული, შეუხებელი იყოს მათი სიცოცხლე და ქონება, და ჯერ-ჯერობით ეგეც კმარა,—გარწმუნებთ რომ 20—30 წლის განმავლობაში მთელ იქაურ მამულებს და ვაჭრობა-ხელოსნობას ხელში ჩავიგდებთო...“

ტერტერას სიტყვებს მგონი განმარტება აღარ სჭირია—
ცოცხალი მაგალითები ყველას თვალწინ გვაქვს...

მერე რაო, განა ეს დაეძრახვით?!

ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე...

ჩვენ რომ გამოუფხიზლებლად სუ ვლოთობდეთ და „არ-

ხეინად“ გვეძინოს, ხვალისთვის არას ვფიქრობდეთ, საშვილი-
შვილოს არას ვზრუნავდეთ, სხვისა ნეტა რა ბრალია?!

შენ რო გულაბის ქვეშ იწვე და ზარმაცად შეჰყურებდე:
ახ ნეტა აის ქარვის ფერი, მწიფე გულაბი პირში ჩამიფარდე-
ბოდესო... მე რო ვიშრომიო, ის გულაბი შენ თვალწინ მოგ-
წყვიტო და შევექცე, განა არ შემერგება, უსინიდისობად ჩა-
მომერთმევა?

ღიად, ცხოვრების მეჯლისზე ვინც პირღია დარჩება, იმას
პირიდგან ლუკმა გამოეცლება!

ერთს ჩემს ნაცნობს, თეთრ-ფართუკიანი სომხის გოგო შე-
ეკამათა: „სომხის ერისთანა კარგი, ყოჩალი ერი მთელ ქვეყანა-
ზე არ არისო“. ჰკითხეს: „მერე, პატარა ქალო, შენ რა იციო?“
და აი მისი პასუხი:

— „ვარჯაბეტმა (მასწავლებელმა) სკოლაში გაკვეთილის
დროს აგვიხსნა, რო „ჰაიოც ასკი ბეს ლავ ევ ყოჩალ ჰასკ
აშხარ ბოლოროვინ ჩკა“...“

აი ასე ზრდიან თავიანთ მოზარდ თაობას, ასე აყვარებენ
სკოლის სკამიდგანვე სამშობლოს და ასე უღვიძებენ სიყრმიდ-
განვე ეროვნულ გრძნობას, თვით-ცნობიერებას. ახლა შენ გე-
კითხები, მკითხველო: ბევრი გვყავს ქართველებს ამ გვარი
მასწავლებელი?... მაშ მოდი და ნუ იტყვი: ჭეშმარიტად რო
ბედნიერი ერია სომხობა და მომავალიც ამათია ცხოვრების
მეჯლისზე.

რომ ჩვენ ძრიელ ჩამოვრჩით სომხებს ყველაფერში, ამას
არავითარი ეჭვი არა აქვს, ხოლო ქართველებისთვის თავ გა-
სამართლებელი მიზეზნი, ვიმეორებ, ისევ ისტორიაში და სა-
ციალურ წეს-წყობილებაში უნდა ვეძიოთ.

როგორც ზემოთაც მოგახსენეთ, სომხობაში მის დღეში
არ ყოფილა სამარცხენო მონობა—ბატონ-ყმობა და თუ ჰყავ-
დათ იშხანები (თავადნი), რომელნიც მიწას ჰფლობდნენ, ამათ-

თან იმ გვარივე დამოკიდებულება ჰქონდათ, როგორც დღეს ჩვენშიაც სუფევს ნაბატონარს და ნაყმევს შორის. ამ იშხანებს მხოლოდ გადაჭრილ ღალას, მეთედს, აძლევდნენ და ის იყო და ის, სხვა არავითარი უფლება იშხანს სომეხ გლეხზედ, მის პიროვნებაზედ არა ჰქონდათ-რა...

ამ გვარად პრინციპი კრთობისა და თანასწორობისა ამ ხალხს იმ თავითვე შესისხლხორცებული აქვთ. სომეხი გლეხ-კაცი იმ თავითვე თავის თავს ადამიანად გრძნობდა, საზოგადო ქირსა და ლხინში ხმა ჰქონდა და მეტადრე ეკლესიის საქმეში სრული მოქალაქობრივი უფლება ჰქონდა მინიჭებული, რადგან მნათე-ღიაკენიღგან მოყოლებული, ვიდრე პატრიარხ-ქათალი-კოსამდე ხალხის არჩევით იყო და არის დღესაც.

ამ გვარად თვით-ცნობიერება სომეხ გლეხ-კაცში იქამდე იყო გაღვიძებული, რომ, რა წამს დასავლეთ ევროპის განათლების თითო ოროლა სხივმა კავკასიასაც უწია, იმ წამსვე სომეხი გლეხ-კაცი მზად დაუხვდა, აღტაცებით მიეგება და ამ მდგომარე საუკუნის მეორეოცე (40—50) წლიდგანვე სომეხ გლეხ-კაცის შვილები გაბედულად გამოდიან სალიტერატურო საპუბლიცისტო ასპარეზზე.

ღიახ, იმ დროს, როდესაც ქართველი გლეხ-კაცი ჯერ მონობის უღელ ქვეშ ტანჯვით კვნესოდა, უენო ცხოველს ედარებოდა, იმ დროს სომხის გლეხ-კაცის შვილები უკვე წარჩინებულ მოღვაწეებად გამოდიან.

მარტო ერთმა ერევნის გუბერნიამ აი რამდენი ნიჭიერი გლეხ-კაცი მისცა სომხის საზოგადოებას:

ა) ს.ფ. აშტარაკიძეან:

1) კათალიკოზი ნესესი, რომელიც სამშობლოს მფარველად, მის ინტერესთათვის მებრძოლად ითვლება და საუკეთესო კაცად სომხის ბოლონდელ ისტორიაში;

- 2) რომანების მწერალი ჰერს პროშინცი;
- 3) პოეტი სუმბათ შას-აზისი.

ბ) სოფ. ქანაქერიდან:

4) სასტურ აზიანცი, რომელიც სომხის ახალ ლიტერატურის მამად ითვლება, რადგან ამან პირველმა გაბედა და დასწერა ახალ სომხურ ენაზე შესანიშნავი წიგნი— „სომხეთის უძღურობანი“.

ბორჩალოს მაზრის სოფ. ბოლნისიდან გამოვიდა ერთი ნიჭიერი გლეხ-კაცი:

5) ჯაზაროს ალაიანი, გამოჩენილი პედაგოგი და შესანიშნავი მწერალი.

სპარსეთის სომეხ გლეხებში სალმასტის მაზრიდან გამოვიდნენ:

6) პროფესორი კმინი.

7) პროფესორი ნაზარიანი სტეფანოს, პირველი მოთავე ახალი ლიტერატურისა და რედაქტორი ლიბერალ ჟურნალი-სა „წიდილოეთის მნათობი“-სა.

8) რაფუი, გამოჩენილი რომანისტი.

თბილისმა მხოლოდ ერთი ნიჭიერი ხალხის შვილი მისცა 9) სუხდუკიანი — ცნობილი დრამატურგი.

ყველა აქ ჩამოთვლილი შესანიშნავი პირნი სამშობლოსთვის მედგრად მოღვაწენი, რომელთაც სომხური ლიტერატურა დღევანდელ ხარისხამდე ასწიეს, ესენი ყველანი ხალხიდან გამოვიდნენ, გლეხ-კაცის შვილები იყვნენ.

სომხის მაღალ წოდებიდან-კი მხოლოდ ერთი გამოვიდა, ცნობილი რედაქტორი „მშაკისა“ ბ. არწრუნი და ამით მგონი გათავდა კიდევ — სომხის მაღალ წოდებას არა მოუცია-რა.

ახლა რაც შეეხება ეკონომიურ მხარეს, სომეხი იმ პრინციპით იზრდებოდა, მოღვაწეობდა, რომ რამდენადაც მეტს გაიზრ-

ჯები, მეტ ენერგიას გამოიჩინ ო ყაირათს გასწევ, იმდენად ქონებრივად, მატერიალურად გაძლიერდები, ცხოვრების მეჯლისზე კარგი ლუკმა გერგებაო—რასაც შეიძენ შენი და შესიოჯახის საკუთრება არისო. ამ გვარად სომეხს დევიზად გაუხდა: რასაც შეიძენ შენა, რაც არა დაკარგულა. ასე მიმდინარეობდა სომეხთა ეროვნული ეკონომიური ცხოვრება მთელი ათასიწელი და ასე მიმდინარეობს დღესაც, როდესაც ამ პრინციპმა პირველი ადგილი დაიჭირა.

ავიღოთ ახლა ქართველების წარსული ეკონომიური, სოციალური მდგომარეობა.

ვიდრე საქართველოში ბატონ-ყმობა სუფევდა, აბა რა საფიქრებელი იყო ქართველი ხალხის ეკონომიური განვითარება, აღებ-მიცემობა, მრეწველობა-ხელოსნობა!

არა, შენი ჭირიმე, რა გული უნდა მქონდეს შრომისა, რისთვის უნდა გავიტეხო ძილი და შევავლიო ძალ-ღონე, როდესაც ნამდვილად ვიცი, რომ რასაც შევიძენ, ხვალ მუქთა ხორა ბატონი მოვა და ყველაფერს წამართმევს! ხოლო, რაც შეეხება ქართულ ლიტერატურას, აბა თქვენგან არ მიკვირს! ჩვენი გლეხ-კაცი არამცთუ ასპარეზზე გამოსულიყო და სათავეში დასდგომოდა საქმეს, არც-კი იცოდა ლიტერატურა ხეს ესხა, თუ თავრიზიდან მოდიოდა.

მე თითონ მახსოვს ბატონ-ყმობა, რაც უნდა შეძლებული გლეხი ყოფილიყო, ბატონის შიშით ქალამნებზე თასმების ვაკეთებასაც-კი ვერ ჰხედავდა, ბაწრის ან ლაზლის ძაფით იმაგრებდა—ბატონმა რომ თასმები მინახოს, კოდის პურს მომიმატებსო... მაშასადამე, რაღა ხალისი უნდა ჰქონოდა ან ხელობა ესწავლა ქართველ გლეხს, ან მეტი ენერგია და გამჭრიახობა გამოეჩინა შრომაში და საქმეში.

შემოვიდნენ რუსები და აბა თითონ რა კულტურა ჰქონდათ ამ საუკუნის დასაწყისში, რომ ჩვენთვის რა ესწავლები-

ნათ? რუსეთშიაც იგივე ბატონ-ყმობა მძვინვარებდა და ეს პრინციპი ჩვენშიაც უფრო განამტკიცეს. რუსების თავად-აზნაურთა იდეალი—სამხედრო დიდება, ომი, ლხინი, ფლანგვა იყო და ჩვენ კეთილშობილთაც ეს უნდოდათ, წაქეზება არ დასჭირდათ, მზად დაუხედნენ—ომი, ლხინი, ფლანგვა ჩვენ თავად-აზნაურობას დევიზად გადაექცათ.

ვაჭრობა-მრეწველობა-მეურნეობა ეხლა ხან ჩავარდა პატივში, თორე უწინ ინდუსტრიას ვინ აქცევდა ყურადღებას.

ასე და ამ გვარად, გარემოებამ ისე მოიტანა, რომ დღეს სომხობა გვეჯობნის ყველაფერში. ეროვნულ პრინციპსაც ჩვენზედ წმიდად იცავენ და შეძლებითაც ჩვენზედ ძრიელნი არიან და ძლიერდებიან.

ახლა ერთი მიბძანეთ, ღმერთი გადღეგრძელებდეთ, ამისთვის რა უფლება გვაქვს სომხებს უსაყვედუროდ, მტრად უყუროთ, სომეხი აქ რა შუაშია? ჩვენ ხო ინდუსტრიისთვის არ ვიყავით მომზადებული და სულ ერთი არ არის: არუთინა და ვართანას მაგიერ, არონ და ხაიმა ურია იქნებოდა, დჯომბული ინგლისელი, კარლ ივანიჩი ნემეცი და მუსიო ჟანი ფრანგი იქნებოდნენ და კიდევ სხვა ათასი მოჰკიდებდა ხელს საქართველოში ვაჭრობა-ხელოსნობას და იქნება უარესი დღეც გვენახა მათს ხელში.

თუ არა და რათა გვეგონია, რომ სომეხი უექველად ვაჭარი და ხელოსანი უნდა იყოს!? ჩვენ იქამდე შემცდარი შეხედულობა გვაქვს შედგენილი ამ ხალხზე, რომ საკმაოა წარმოდგენათ სიტყვა „სომეხი“, რომ მაშინათვე თვალ-წინ წარმოგვიდგეს სრული თავისი საზიზღრობით მცარცვავე ჩარჩი, მოვანზე—ობობა ვაჭარი! არა, ბატონებო, მიბრძანდით და თქვენი თვალთ ნახეთ:

კავკასიაში მთელი მაზრებია სომეხ გლეხ-კაცებით დასახლებული. აიღეთ, მაგალითად, მაზრები: ახალ - ზაიაწყთისა

(99⁰/₀), გუმბრისა (98⁰/₀), ახალ-ქალაქისა (97⁰/₀), კშიაძინისა (97⁰/₀), შუშისა (94⁰/₀) და სხვ... როგორც ხედავთ ⁰/₀, ჩამოთვლილ მაზრებში ცხოვრობენ მხოლოდ სომეხნი გლეხ-კაცი, რომელნიც საშინელი შრომის მოყვარენი არიან, ცხოვრების მეჯლისზე მედგრად იბრძვიან და პატიოსან ოფლით ცხოვრობენ — მიწად-მოქმედებენ: ხნავენ, თესავენ, მებალობენ, მევენახობენ, საქონლის მოშენებას ეწყობიან, ქირაზე დადიან და სხვ. და სხვ. გასაკვირველ შრომასთან საშინელი მოყაირათე ხალხია — ცხოვრებაში მოთხოვნილება ძრიელ შემცირებული აქვს და თუ ჩვენ ქართველ გლეხ-კაცს ყელში რო წაუჭირო, ერთი ბისტი არა აქვს თვალზე მიიკრას, სომეხი გლეხ-კაცი სახლში და ჯიბეში ფულს გამოუღვევლად ინახამს — შავი დღისთვის ზურგი გამაგრებული აქვს.

თუ სადამდე მიდის ამ ხალხის შრომის მოყვარება, მშვიდობიანი მოქალაქობრივი ცხოვრების სიყვარული, ეს იქიდგანაც ცხადად სჩანს, რომ ახალ-ქალაქის საპატიმროში მთელი ორი წელიწადი მხოლოდ სამი ტუხალი იჯდა და ისიც მგონი თათრები იყვნენ. დიახ, ახალ-ქალაქის მაზრამ, სადაც 70 ათასი სული სომხობა ცხოვრობს, მთელ ორ წელიწადს არც ერთი დამნაშავე არ მისცა! ან-კი სად სცალია სომეხ გლეხ-კაცს ქურდობა-ავაზაკობისათვის, როდესაც მედგრად შრომა და საშინელი ყაირათი გაღმერთებული აქვს.

ხოლო, რაც შეეხება ჩარჩ-მცარცვაობას, ეს პატიოსანი ხალხი, შრომის შეილი ისევე იჩაგრებიან ზოგი ერთა სომეხ მოვახშეთაგან, როგორც ჩვენი ქართველი გლეხ-კაცი. არ-კი გეგონოთ, რომ თავიანთებს ინდობდნენ!..

ვინ არ ვიცით, რომ მხეცური მტაცებლობა, ჩარჩობა, უსინიდისო მოვახშეობა სხვა არის და პატიოსანი ვაჭრობა, აღებ-მიცემობა და მრეწველობა-ხელოსნობა სხვაა.

ვინ არ ვიცით, რომ ქართველებს დიდი ხანია ქალაქები

ხელიდგან გამოგვეცალა და მთელი ქართლისა და კახეთის ვა-
ქრობა და ხელოვნობა, ე. ი. საუკეთესო ეკონომიური დარ-
გები სომხებს უჭირავთ. მაგრამ აბა ამ საგანს კრიტიკულად
შეხვდით. ერთ კითხვას მოგცემთ: შეგვეძლო ქართველებს ქა-
ლაქების აშენება? ანა. რატომ არა და იმიტომ არა, რომ ქარ-
თველობა იმ თავითვე მეურნე ხალხია, მიწაზეა მიკერებული
და მიწაზედვე სოფელში უნდა ეცხოვრა, ნება არა ჰქონდა
მოშორებოდა. გარდა ამისა ყველგან და ყოველთვის ქალაქე-
ბი მაშინ აშენებულან, როცა მიწა აღარ ჰყოფნიდათ და სა-
ქალაქო ინდუსტრიას ჰკიდებდნენ ხელს. ჩვენ საქალაქო ინ-
დუსტრიის გარემოება არ გვექონია და ამიტომაც ქალაქები
მაშინ აშენებულან, როცა მიწა აღარ ჰყოფნიდათ და საქალა-
ქო ინდუსტრიას ჰკიდებდნენ ხელს. ჩვენ საქალაქო ინდუსტრი-
ის გარემოება არ გვექონია და ამიტომაც ქალაქები ლიხს აქეთ
საქართველოში სომხებმა დაიჭირეს.

ვინ არ ვიცით, რომ მეტადრე ჩვენს „დედა ქალაქში“ —
(უი! მებნძვ დასცემია ჩვენისთანა შვილებს) — თბილისში ისე
ფეხს ვერ გადასდგამ, რომ თუ-კი რამ სავაჭრო გაქვს და ვა-
ქრობა-ხელობის სახელი ჰქვიან, სომეხს არ შეხვდე! საუკეთესო
მამულები სოფლებში? ეს ხო ყველამ ვიცით როგორ ნელ-
ნელა გადადიოდნენ და აწუც გადადიან სომეხთა საკუთრებაში..

მერე რაო, განა ეს დაეძრახვით?!

„ხმალი მაგათაო!.. უკვე მესმის, მაგრამ უკაცრავად, ჩემო
ბატონო! კიდევ ეგ გვლუპავს, რომ სომხები ჩვენ მტრად მიგ-
ვაჩნია და სხვა რამის შნო რომ ღმერთს ჩვენთვის არ მოუცია,
სულ ხმალზე გვიკიდია ხელი. ეს იმას ამტკიცებს, რომ ჩვენ

¹⁾ თუ ლიხს იქით სომხებმა ფეხი ვერ მოიკიდეს ამის მრავალი ის-
ტორიული მიზეზებია.

არა ვართ ჩვეული ქკუა გავძრად და საგანს ღრმად დავაკვირდეთ.

სიტყვამ მოიტანა და რაკი მწვავე საგანს შევეხეთ—ქართველთა და სომეხთა ურთი-ერთ განწყობილებას, იმ განწყობილება-დამოკიდებულებას, რომელიც დიდი ხანია გამწვავებულია და ამ ბოლოს დროს დღიურ ვარმად შეიქმნა—საქიროდ და სასარგებლოდ მიგვაჩნია აქვე მოვიყვანოთ ჩვენი ცნობილი მწერლის ბ. ან. ფურცელაძის აზრი.

მკითხველს ეხსომება, რომ ქუთაისში მომხდარი ჩხუბი ქართველთა და ებრაელთა შორის, ბ. ან. ფურცელაძემ სამწუხარო მოვლენად აღიარა გაზ. „ივერიაში“ დასტამბულ მეთაურ წერილით. ამ წერილის წინააღმდეგ ბ-მა ი—მ ღია წერილით გასცა პასუხი (იხილ. „ივერია“ 95 წლ. № 255), რომელშიაც ავტორი ებრაელთაგან სომხებზე გადავიდა და სჩიოდა, რომ ამ შემოხიზნულ ხალხისაგანაც მოთმინების ფილა აიესოვო და ნულა გავიკვირდებათ თუ რომ ამათანაც როდისმე დიდი უსიამოვნება მოგვიხდესო.

ბ. ან. ფურცელაძემ ამის პასუხად დასწერა ფრიალ საგულისხმო წერილი „მახვილი თუ ინდუსტრია“ (იხ. „ივერია“ № 262 და 263—95 წლ.) აი აქვე ამოვწერ მეტად საინტერესო ფაქტებს, საიდგანაც აშკარად დავინახამთ ჩვენ ვართ ჩვენივე თავის მტერი თუ სხვა:

— „ბ-ნი ი ეხება დიდს, მწვავეს საგანს—მოგვითხრობს ბ. ან. ფურცელაძე—და მის წერილიდგან გამოდის ის აზრი, რომ სახსარი ჩვენის ხსნისა და ხალხთა შევიწროებისა იმ ხალხის უსამართლოებისაგან, რომელნიც ძველადვე შემოხიზნიან საქართველოს, არის ის, რასაც მიჰმართეს ქუთათელი შესახებ ებრაელებისა. თუ ამ ხალხის დაწინაურებელთა პირთა არ შეასმინეს თავის ხალხს,

რომ ჩვენს უსიამოვნებაზე ხელი აიღონ, — საწყაო აიესო და სხვა ღონე აღარ დაგვრჩენიაო...

„საკვირველია, თითქო ჩვენი საქრისტიანო სწავლა სულ სახარებაზე არის აგებული და რატომ ასე მულამ ავიწყდება ყველა ქრისტიანს სახარების სიტყვანი...“

„ჩავუთქრდეთ, პატივცემულო ი, საქმესა და ავწონოთ: განა მწერლობის მხრივ საჭიროა კიდევ წაქეზება ამ საქმეში? განა უვიც ხალხს კიდევ უნდა ამაში წასისინება? მუშტსა და მახვილს დიდხანია იქნევს კაცობრიობა და რა ბოლო მოჰყვა ამას?“

— ისა, რომ კაცი დღესაც ვერ გამოსულა მხეცის ბუნებიდგან, თუმცა სწავლაც, განათლებაც ბევრად წინ წავიდა.

და რომ კაცს ის ძალა და სახსარი, რაც მოანდომა სისხლის ღვრას, მოეხმარებინა ბუნებასთან ბრძოლაზე, თავის გონებრივსა, ქონებრივსა და ზნეობრივს განვითარებაზე, დღეს კაცობრიობა მხეცის ბუნებით-კი აღარ იქნებოდა, ანგელოზთა ბუნებით და ჯოჯოხეთის წამების მაგიერად სამოთხის განცხრომილებაში.

„მიჩვენეთ ხალხი, რომელსაც თავის სახსრად მარტო მახვილზედა ჰქონდეს დამყარებული და თავისი ბოლო მახვილზედვე არ გაეთავებინოს.“

„ძლიერი და ხანგრძლივი ბედნიერი ყოფილა მხოლოდ ის ხალხი, რომელიც მახვილისაგან უფრო ინდუსტრიას მოსჭიდებია.“

„ამ გვარი ხალხი ყოფილა გონებითაც, ქონებითაც, სახელმწიფო წეს-წყობილებითაც, განათლებითაც დაწინაურებული.“

„ჩვენ-კი განა ან ისტორიულმა მაგალითებმა, ან ჩვენმა სხვა რიგად მოწყობილმა გარემოებამ დაგვაყენა ამ“

აზრზე, რომ მუშტის და მახვილის წილ მივმართოთ ინდუსტრიას?

— „არა! ჩვენის აზრით გამოდის: ჩვენ ინდუსტრიით გვებრძვიან, ჩვენ-კი მუშტითა და მახვილით გავცეთ პასუხიო. ეს ხომ ველურის ხალხის წესია და არა იმ ხალხისა, რომელსაც ჰსურს ისარგებლოს ცივილიზაციის ყოველი ნაყოფითა!.. ბრძანებთ: საწყაო აივსოო და მაშ რა ვქნათო!

„რა საწყაო? ის რომ ჩვენა ვჭამთ და სხვები ინახვენ?!

ესჭამთ არამც თუ ღღევანდელს ღღეს, ვჭამთ ხვალინდელ ღღესაც, ვსჭამთ ჩვენთა შვილთა სისხლსა და ხორცსა, ვსჭამთ მათს სიცოცხლეს.

„მაშინ, როდესაც ეს ჩვენი შემოხიზნული ხალხნი, რომელთაც, თქვენი აზრით, ჩვენი მოთმინების საწყაო აავსეს, სცდილობენ სარჩოს შეძენას, ხვალინდელი ღღის გამაგრებას, სცდილობდნენ ალებ-მიმცემლობა, მრეწველობა, სწავლა-განათლება, ყოველივე ინდუსტრიული ძალა ხელში ჩაეგდოთ, ჩვენ ამ დროს რას ვშვრებოდით?!.. ვქეიფობდით და მთელი სამშობლოს ბედი, მთელი მამა-პაპათა ნაღვაწი, მამა-პაპათაგან სისხლით და მწარე ოფლით შეძენილი და დაცული მამული ჩავაყარეთ ჩვენს სვავს მუცელს, და ჩვენივე ხალხი, თავისივე ქვეყანაში, რომლისაც ყოველი ნაბიჯი გავსილია მათი მამა-პაპათა მის დასაცველად ჩაყრილი ძვლებით, მორწყულია მათი მამა-პაპათა სისხლით, გაუშვით ბოგანოთ უცხო ტომთა ხელში.

„რატომ არ აივსო ჩვენი მოთმინების საწყაო, ბ-ნო ი, როდესაც კახეთის თვალი, არამც თუ საქართველოსი, იქნება თვით მთელი ქვეყნის საუკეთესო მამულეები კახე-

თისა წავიდა ჩვენი ხელიდამ ჩვენი სისუნაგით, ჩვენი ქარაფშუტობით, ჩვენი... ჩვენი ათასი საზიზღრობით?!

„რატომ არ აივსო ჩვენი მოთმინების საწყაო, როდესაც საქართველოს საზრდოს სალარო, მთელი ბორჩალოს მაზრა ჩვენი თავქარიანობით, გაქსულობით, ჩვენი სისუნაგით გადავიდა ჩვენი ხელიდგან უცხოთა ხელში და გაივსო ეს ქვეყანა უცხო ტომით, უცხო თესლითა?!

„რატომ არ აივსო ჩვენი მოთმინების საწყაო, როდესაც გული და ღვიძლი საქართველოსი, დედა ბოძი და ბურჯი ჩვენი ქვეყნისა, ტფილისი, ძველადვე მთელს აზიასში პირველ ქალაქად განთქმული თავისი სიმაგრით და სიმდიდრით, რომელიც მთლად ერთიანად ეკუთვნოდა სამდენსაძე ქართველთ თავად-აზნაურთა გვარს— შთავენთქით და ჩავაყარეთ ჩვენს გაუმადლარს მუცელს, შევაქამეთ კამელიონებს, შევექამეთ ათინის ლამეებში, ღვინისა და ბანქოში?!

„რატომ არ აივსო და არ ივსება მოთმინების საწყაო, როდესაც ბორჩალოს ქართველობა, ქართველთავე დიდებულმა თავადმა, მისი თქმით, ქართველთავე საბედნიეროდ, — განდევნა თავისი მამულებიდამ, ამოჰხადა სულელები მძიმე გადასახადებით, მიანწვეინა ამოწყვეტამდის, ჩათესლა მათს ალაფას უცხო თესლი, მისცა ამათ არამც თუ თავისი ქონება და თავისი თავიც შესაქმელად?! გესმით, ქართველი დიდებული ქართველთავე ჰმუსრავს... ქართველთავე საბედნიეროდ?! აივსო განა ამით ჩვენი საწყაო?!...

„გადით მრავლისაგან მრავალს ჩვენს საბატონო სოფლებში და ჰნახავთ, რა ხდება ქართველთაგანვე ჩვენი ქართველი ხალხის თავს. მთელი სოფლები რელიტებიანსწყადებიან სახლეულობით. ერთი სოფელი, სადაც ამ ოცდაათი, ორმოცის წლის წინად ესახლა რვაასი კომლი

და თვითო კომლში შუათანა რიცხვით ითვლებოდა თხუთმეტ სულამდის, ეხლა აღარ არის ოთხასი კომლი, ისიც შუათანა რიცხვით კომლში არ არის ხუთს სულზე მეტი. იკვლიეთ, ეძიეთ: რამ გაავლო იმათ მუსრი, და მიიღებთ პასუხს: მებატონეთა უჯათმა, აუარებელმა გარდასახადმა, შეუსვენებელმა ჯაფამ, უძილობამ, უსახლობამ, დღე და ღამ ცარიელს ნოტიოზედ გდებამ. დღიურს სახნავზე იხდის აქ და ბევრგან სხვაგან მიწის მუშა ორს წილს; თვითონ უნდა მოჰხნას, დაჰფარცხოს, თავისი თესლით დასთესოს, მორწყოს, გამარგლოს, მომკას, მოიტანოს, გაღეწოს და ორი წილი კარზედ მებატონეს მიართვას, ერთი წილი გაუშვას ცოლ-შვილის შესანახავად და ათასი გარდასახადის გასაძლოლად. საწვავი შეშის გარდასახადს აძლევს უღელ ხარზე თხუთმეტ მანეთს, აძლევს საძოვარს, სარწყავი წყლის გარდასახადს და სხვ. და სხვ. ცხადია ამ გვარს მდგომარეობაში მყოფს ხალხს ადვილად ერევა ყოველივე ავადმყოფობა და თვით უბრალო სურდოც-კი ექცევათ ამათ სასიკვდილო სენად და ევლებათ შეუწყალებლად მუსრი.

„გკითხავთ თქვენ: რომელი ლანგ-თემური, რომელი შაჰ-აბაზი, რომელი ყრუ მურვანი-ლა უშვრებოდა ჩვენს ხალხს უარესს? ისინი თუ ჰხოცდნენ, ჰყლეტავდნენ, ჰყლეტავდნენ, ჰხოცავდნენ უცებ, საჩქაროდ. აქ ჰმუსრავენ ცოტ-ცოტად, წვეთ-წვეთად, ხანგრძლივი წამებით.

„განა აივსო აქ ჩვენი საწყაო და ან ხმა-კი ამოვიღეთ სადმე ამაზე, ამ უჯათზედ, ამ წარმართობაზედ?!

და სხვა, და სხვა, და სხვა.

„შევსჯამეთ მამულები, დავკარგეთ მიწა-წყალი და უღებთ ბოლოს ახლა ჩვენს მრჩენელს და შემნახველ ხალხსაც.

„განა ან-კი შევნიშნეთ ეს ჩვენივე ხელით ჩვენი ხალ-

ხისა და შვილების ყელების დაქრა?!

„ქართული ანდაზა არის: გიჟის სარჩოს, ჭკვიანი იხმარებდაო.

„როგორ გგონიათ, განა ისრეთი მდიდარია ქვეყანა, რომ ვინმე თავის სარჩოს ოხრათა ჰყრიდეს და არავის უჭირდეს ამ სარჩოს აკრეფა?..

„მითხარით, ვისა და რას გინდა დააბრალოთ ეს ჩვენი ასე ოხრად უმიწა-წყლოდ დარჩენა? განა ამაში ჩვენზე მეტი დანაშაული და ბრალი მიუძღვის ვისმე!? გადავლეთ თვალი, როგორ და რაში გადავავეთ ჩვენი სარჩო-საცხოვრებელი, ჩვენი სულს იქით. თქვენ მგონი ქართლში ბრძანებულხართ და გაგონილი გექნებათ, რომ ერთი დიდი სათავადისშვილად მამული წავიდა ქართველების ხელადგან ერთი კნეინის ერთს საკაბეში.

„მიბძანდით თბილისის ფრანკუზების მალაზიებში და წაიკითხეთ მათს წიგნებში მარტიროლოგი ჩვენი კნეინების ნისიებისა: წყვილი ჩუქჩი სამი თუმანი, ერთი ბაღის კრუჟაკები რცდა ათი თუმანი, კიზიტის საკაბე არმოცა თუმანი, ფერჩატკები 25 მანეთი და სხვა და სხვა... და ამ გვარს კრუჟაკებსა და ჩულქ ფერჩატკებში, სხვათა შორის, მიღის ჩვენი ხელიდამ ერთი უდიდეს და უკეთეს მამულთაგანი კახეთში, წავიდა ჩვენი ხელიდამ ქარვასლები, საუკეთესო მამულები ბორჩალოში, ტფილისის მაზრაში და მრავალს სხვა ადგილებში.

„ერთი ჩვენი სახელოვანი პოეტი, რომელიც გულის მოსაკლავი ლექსებით აძლევდა შეჩვენებას ჩვენს ამ გვარს მამულების ფლანგვას, ამავე დროს თვითვე ჰფლანგავდა თავის მამულებს და ჩაუგდო ისინი ხელთ უცხო თესლთ, უცხო ტომის ხალხთ...

„აბა მოსძებნეთ და ჰნახავთ ჩვენში მასაც, რაც სხვა-

გან ითვლება ანახრონიზმად. ჰნახავთ ჩვენს დიდებულს მებატონეთა შორის, რომ ძაღლებზე ჰნარჯავდნენ ასსა და ათას თუმნობით წელიწადში და ამავე დროს რომ უთხრათ: რუსეთსა და საზღვარ გარეთ ჩვენი მოსწავლე ყმაწვილობა, ჩვენი ქვეყნის მომავალი ნუგეში სიმშლით იმუსრება-თქო, გროშს ვერ ამოაღებინებ ჯიბიდან.

„ღიახ, არამც თუ კამელიებს, არამც თუ ბლოტებს, ჰერვიეს, ფაგებს, ეფშტეინებს და სხვა ამ გვარებს ვაჭმევდით ჩვენს სარჩოს; არამც თუ ღვინოსა, ათინის ღამეებსა, ციგანკებს, აკტრისებს, ვოლტიჟორკებს და ქალღლის თამაშობაში ვსჯამდით ჩვენი საშვილიშვილო მომავალს ბედს, ჩვენ ვგლეჯამთ სიმშლიისა და გაჭირვებისაგან მიხწეულს გლეხს თავის ოფლს და ვაყრით ძაღლებს პირში, ვაჭმევთ იმათ ჩვენს საცხოვრებელს და ამავე დროს გავიძახით: შემოხიზნულთ შეგვჭამეს, საწყაო ჩვენი მოთმინებისა გაავსესო... განა გამოჩნდა ჩვენში ერთიც არის მთქმელი, რომ ძაღლებზე ჩვენი მომავალი ბედის გადამგებს არა აქვს ადგილი ჩვენს საზოგადოებაში?!

„მაშინ, როდესაც ჩვენი გასათხოვარი ქალები ატარებდნენ დროს „Я ВЪ ВАСЪ ВЛЮБЛЕНА“-ს თამაშობაში, უკეთეს საქმედ მიაჩნდათ „Я ОТЪ НЕГО БЕЗЪ УМА“-ს ძახილი და ქართულს წითელ კვერცხათაც ვერ აღაპარაკებდი, — ამ დროს გასათხოვარნი ქაღნი ჩვენი შემოხიზნული ხალხისა დადიოდნენ, კიდითი-კიდიტ სუნით ეძებდნენ თავისის მოდგმის ყოველს ქვეყნის კუთხეს გაფანტულს და გადაგვარებულს ხალხს, უღვიძებდნენ თავისი ძველი სამშობლოს სიყვარულს, აგონებდნენ თავისს ვინაობას, შეასწავლეს საუკუნეთაგან დაკარგული ძველი სამშობლო ენა, გამოაღებინეს მილიონობით ფული თავისს საზოგა-

ლო საქმისთვის. „მაშინ როდესაც ამ შემოხიზნული ხალხის მუშანიც-კი სიკვდილის ჟამს სწირავდნენ ათასობით და შეძლებაზედ კიდევ მეტს თავის საზოგადო საქმეებს, — მიჩვენეთ ერთი ქართველი მდიდარი, გროში, გროში რა არის, გროში შეეწიროს სიკვდილის ჟამს ჩვენი საზოგადო საქმისათვის...“

„ათასი საქმე, ათასი თავში საცემი წინ გვიდევს: ვკარგავთ ენას, ვკარგავთ ხალხოსნობას, ვკარგავთ ათი და ასი ათასობით ჩვენს ძმებს, კათოლიკთა და მაჰმადიანთა ქართველებს; სწავლა ქართული აღარ სად არის და სხვ. და სხვ. განა იესება აქ ჩვენი საწყაო და ვიზრუნეთ რამე ამისთვის?!“

„შეხედეთ ამ შემოხიზნულ ხალხს, რაოდენი კალმითა და საქმით საზოგადო საქმის მშრომელი ჰყავთ ყოველს ქვეყნის კუთხეს, სადაც-კი საქირთა, რომ გაიყვანონ თავისი სიტყვა, აჩვენონ თვისი საქმე. მიჩვენეთ ერთი ქართველი კაცი, რომელიც უცხო ქვეყანაში იღვწოდეს ჩვენი საქმისათვის. იქაც-კი, სადაც ჩვენი კაცნი კითხულიყვნენ, ერთს საუკეთესო სამეცნიერო წიგნში ჩვენა ვართ გამოყვანილნი, როგორც გამოუფხიზლებელნი ლოთნი, ლოთობისაგან სახე დასიებულნი და საზიზღრად სახეში სიწითლე ჩამკვდერნი; ვართ გამოყვანილნი, როგორც მხეცნი, ველურნი ადამიანნი, რომელნიც ცოცხალ პირუტყვს ვაძრობთ ტყავს, რომ გავაკეთოთ ტიკები და რუმბები.“

და სხვ. და სხვ. ამ გვარები“

ბ-ნ ან. ფურცელაძეს ბევრი ამ გვარი სამწუხარო ფაქტე-

ბი მოჰყავს, რომელიც ამტკიცებს ჩვენს არარაობას... ბოლოს ის დასკვნა გამოჰყავს, რომ ინდუსტრიას უნდა მოვკიდოთ ხელი და ჩვენი ხსნა მაშია და არა მახვილშიო. მაღლობა ღმერთს ეხლა ჩვენც ვიღვიძებთო და მეტადრე დიდრი იმედი აქვს იმერ ქართველებისა.

თ ა ვ ა IV.

უკანასკნელი დასკვნა ორ მიზნობელ ხალხთა შესახებ.

კითხველო, ნუ გამიწყრები, ერთი კიდევ უკანასკნელად გადავავლოთ თვალი და განვიხილოთ ის გარემოებანი, რომელნიც გახდნენ მიზეზნი და დაჰბადეს დღევანდელი არა კეთილი განწყობილება ორ მეზობელ ხალხთა, ქართველ და სომეხთა შორის.

საჭირო არ არის აღამ-ევადამ დავიწყოთ, საკმაოა მხოლოდ ის დღე მოვიხსენიოთ, რა დღესაც საქართველო რუსეთის მფარველობის ქვეშ შევიდა და ბოლოს შეუერთდა კიდევ, ე. ი. ამ მდგომარე საუკუნის დასაწყისი უნდა ავილოთ.

შემოდგა თუ არა რუსმა საქართველოში ფეხი, განუწყვეტელი ბრძოლა დაუხვდა შინ თუ გარეთ. მთელი ნახევარი ამ საუკუნოსი და თითქმის მეტიც რუსეთი საქართველოს მტერთ ებრძოდა—სპარსეთს, ოსმალს და კავკასიის მთის ხალხს: ლეკს, ჩერქეზს, ე. ი. შამილს და სხვ.

განუწყვეტელ ომსა და ბრძოლის დროს, რუსის დიდძალ ჯარს ბინა-სადგური (კაზარმები) უნდოდა; გამოკვება, სურსათ-პაქი, მეტი ეჭირვებოდა; ამოდენა ჯარს გადაყვან-გადმოყვანა და თოფ-წამალ, ზარბაზან-ყუმბარებს გადაზიდვა-გადმოზიდვა უნდოდა. აი ამ ოპერაციებისთვის მოხერხებული ვაჭა-

რი კაცები იყვნენ საჭირო და უეჭველად ადგილობრივი მცხოვრებნი, რომელთაც სკოლნოდან ადგილის მდებარობა, ხალხი, მისი ენა და ზნე-ჩვეულება, გარემოება. თან ფულის პატრონებიც უნდა ყოფილიყვნენ, რომ „ფოდრათების“ აღება შესძლებოდათ და პირნათლადაც შეესრულებინათ.

— აბა ერთი მიბძანეთ, ღმერთი გადღეგრძელებდეთ, მაშ ვინ იყო საქართველოში ამისთვის მომზადებული, თუ არ სომეხი ვაჭარი?

ქართველი თავად-აზნაურობა ხომ არ იკადრებდა „პოლკოვოი მირკიტანტობას“ და „ფოდრათების“ აღებას. ჰო, და მაშ ვინდა დაგვრჩა ქართველებში? მაშინდელი უენო, პირუტყვი გლეხი?! ჩვენ გლეხს ან აღებ-მიცემობის უნარი, უნო სად ჰქონდა, ან საჭირო თანხა?!... ან ნებას ვინ მისცემდა.

ამ გვარად მთელი 60 წელი რუსთეთიდგან ტომრობით მოდიოდა ფული ჯარის და ომის საჭიროებისათვის და სომხობაც სარგებლობდა გარემოებით. პოტო ამბობს: წინ ჯარი თოფითა და ხმალით გზას სჭრიდა, მშვიდობიანობას ამყარებდაო და ჯარს უკან სომეხი მისდევდა არშინით და სასწორსაწყაოთიო. დიახ, სწორედ სომხის ჯიბისთვის იყო კავკასიაში ატეხილი დაუბოლოვებელი ომი და ბრძოლა, რომელმაც დაატრიალა სომეხ ვაჭართა შორის დიდ ძალი კაპიტალი. ამ გვარად კავკასიაში მეურნეობამ, მრეწველობამ, ქარხანა-ზავოდებმა-კი არ შექმნეს კაპიტალი, როგორც ეს ევროპაში მოხდა, არამედ ჯარმა და ომებმა. თორე სიმათლე რო ვსთქვათ არც სომხობაა დიდი უნარის პატრონი, ინდუსტრიის ხალხი. დიად, კავკასიის პოლიტიკო-ეკონომია საზოგადო კანონებს არ ემორჩილებოდა.

„თათლი იყოს, თორე ბუზი ბაღდადიდგან მოვაო“. ფულის ხმამ ანდამანტივით მოიზიდა საქართველოსკენ ქვემო პრინციების სომეხებიც განჯა-ერევან-ყარაბაღისა და სხვ...

ამ გვარად არამცთუ ქართველი სომხობა მდიდრდებოდა საქართველოში, გადამთიელმა სომხებმაც-კი მოიკიდეს თბილისში ფეხი და კაპიტალისტებად შეიქმნენ. დიად, ვაქარ სომხებს ჩაუვარდათ ხელში მე-XIX საუკუნის ძალა—კაპიტალი, ის კაპიტალი, რომელმაც ევროპაშიაც ძირითად შესცვალა ფეოდალური წეს-წყობილება.

დადგა ახალი ხანა. ყველაფერში გაბატონდა ფული და ჩვენს დედა ქალაქში წარმოგვისკუზდნენ სომეხი კაპიტალისტები თავიანთ მრავალ სართულიანი სასახლეებით და მდიდარ დუქან-ბაზრით, სოლოლაკ-ვერა-კუკია—შეითან-ბაზრიდგან და სირაჯხანიდგან ამოძვრა.

მოგეხსენებათ, რომ გარემოებაც ხელს უწყობდათ: ომი და ჯარი იქით იყოს, სომხებს სხვაფრივაც რთველი კარგი ჰქონდათ—გიჟი ფლანგავდა და ჭკვიანი ჰკრეფდა.

ჩვენ თავად-ახნაურობას ერთნაირი მოარული, ჭირი შეხვდათ—მანია განადგურებისა, მიჰყო, ბატონო, ხელი და შეძენის მაგიერ, რაც მამა-პაპეული განძი და მამულ-დედული ჰქონდა, ფლანგა და ფლანგა, ახალ ცხოვრებას შეაღია, თითქოს ხვალ ანუ ზეგ ქვეყანა უნდა წაირღვნასო. სომხობას-კი სწამდა, რომ ნამდვილი ცხოვრება ეხლა იწყება, ეხლა შენდებო, წარღვნა რას მიქვიანო და მხოლოდ ხვალინდელ დღეზე ფიქრობდა. რაც „გიჟრატუას“ მეტ ბარგად მიაჩნდა, შორ მხედველ სომხისათვის განძი იყო—ზედი-ზედ ჩაიგდო ხელში ავეჯი, თვალ-მარგალიტი, ძვირფასი განძეული, მამულები და ხვალინდელი დღე გაიმაგრა.

ასე და ამ გვარად გავკვიბატონდნენ ყაზარ, მარქარ, კარაპეტა, რომელთაც აღლო აიღეს ახალი ცხოვრებისა, ახალი მოთხოვნისა და აღარ იკმარეს არშინი და საწონ-სასწორი, მისცეს შეილვებს უმაღლესი განათლება, შეითვისეს ევროპიული ცივილიზაცია და ზომიერი ყაირათიანი ცხოვრება,

დაუახლოვდნენ ევროპიულ სავაჭრო ფირმებს, დაიმსახურეს ნდობა, ჩაიგდეს ხელში ვაჭრობა და შუამავლობა მთელ ევროპასა და აზიას შორის — ევროპის საქონელს — უაპრიკა-ზავოდების ნაწარმოებს აზიას აწვდიდნენ, აზიის ნეულ მასალას და ზოგიერთა ნახელოვნარ საქონელს ევროპას აძლევდნენ...

იგრძნეს ფულის სიძლიერე, გათამამდნენ, აღადგინეს და განაძლიერეს ეროვნული თვით-მცნობიერება, გაამდიდრეს სამშობლო ლიტერატურა, გააცნეს თავი ევროპას და მასთან ერთად ცდილობდნენ კავკასიაში გაძლიერებას, ადგილ-მამულის, ტერიტორიის შექმნას, რომ დამკვიდრებულიყვნენ სამუდამოდ და დამკვიდრდნენ კიდევ. საქმე იქამდე გაჩაღხეს, რომ ევროპას განუცხადეს, მთელ კავკასიაში პირველი კულტურული ერი, მხოლოდ ჩვენ სომხები ვართო და თუ არ გჯერათ მობძანდით და გენახეთო. მთელ დედამიწაზედ მოჟანტულომა სომხებმა ამ ოციოდე წელიწადში სამშობლოს აღსადგენად იპდენი იშრომეს, რომ დღეს, როგორც მოგეხსენებათ, ოსმალეთის სისუსტით ჰსურათ ისარგებლონ და მის ნამგრევეებზე სომხეთი აღადგინონ. — ევროპას ძალას ატანენ, როგორც ქრისტიან ხალხს, ევროპული ცივილიზაციით აღჭურვილს, პოლიტიკური თვით-არსებობა მოგვანიჭეთო, ბოლღარები ჩვენ მითომ რითი გვეჯობიანო და სხვ. და სხვ.

როცა სომხები ასე ირჯებოდნენ თავიანთ ჯიბისთვის და სამშობლოს ინტერესებისთვის, ჩვენ რაღას ვარაგებდით? იმას, ბატონებო, რომ თავი საღათის ძილს მივეციოთ და თუ ენერგიას ვიჩენდით, გამოუუზიზოებელ ლოთობაში და კინტოურ ყოჩალობაში იხატებოდა ჩვენი შნო და უნარი. ხოლო, როცა ახალ მოდის ცხოვრებამ, მისმა გარეგნობამ ჩვენი თავადობა დააკოტრა, მაშინ მიჰყვეს ხელი და სომხის და რუსის „კუბჭების“ ქაღებს თხოულობდნენ დადი ქრთამით და მზიითო. ხოლო, როცა აღარაფერი დაგვრჩა დასაგირავებელი და შესა-

ქმელი და კუპწებიც მიხვდნენ, როცა ცარიელი ტიტული კნია-ზობა-კნენობისა კუქს ვერ გააძღობსო, ჩვენი ნაჭირნახული ფულები რაც გაფლანგეს ისიც კმარაო, ახლა, რასაკვირველია, ჩვენც გამოფეხიზლდით, და გვწყინს, გული გვტკივა, რომ ჩვენმა შემოხიზნულმა ხალხმა ძრიელ შორს გაგვასწრო, ყველაფერში გვაჯობეს—მთელი კავკასიის ინდუსტრია ხელში ჩაიგდეს, ქალაქები მათია და სოფელშიაც ჩადგეს ფეხი. გიმნაზია, უნივერსიტეტები სომხის შვილებით გაივსო, რადგან უკანასკნელ მეწვრიმალეს უფრო ეხერხება შვილის გამოზნა გიმნაზია-უნივერსიტეტში, ვიდრე ჩვენ თავად-აზნაურობას. ახლა ჩვენ იმის მაგიერ, რომ ჩვენც სომხების მაგალითს მივყვეთ, სომხებზე ხმალ ამოდებული ვიწვეთ—გაგვიშვიდ, სომხები არიან ჩვენი მტრები—ხმალი მაგათაო!

ღიახ, ბატონებო, სომხები ცხოვრების მეჯლისზე ზემოთაროს მოექცნენ, სათაურში სხედან და ჩვენ-კი კიდევ კარგი თუ სუფრის ბოლოს დაგვიტმეს ალაგი. ვშიშობ, ვაი, თუ ჩვენი დაუდევრობით მათი ნასუფრალის ამარა-ლა დავრჩეთ, თორე სუფრის ბოლოს ვინ-ლა ჩივა. ღიალ, ბატონებო, გულ-საკლაფი სიტყვებია, სათაკილოა ჩვენისთანა თავ-მოყვარე ხალხისთვის, მაგრამ რა გაეწყობა!? ჭეშმარიტებას ძრიელაც რომ თავალი და თავი ვარიდოთ, როდემდე უნდა ვარიდოთ!?

ღიახ, ბატონებო, ამ სამარცხვინო მდგომარეობიდან ის-ლა გვიშველის, რომ მამულ-დედულში მაგრა ჩავდგათ ფეხი, ქალაქები ჩავივდოთ ხელში, მეურნეობა განვაგრძოთ, სწავლა-განათლებლით განვითარდეთ და საზოგადოთ ვრცელ ინდუსტრიას მივყოთ ხელი. ყველა ამის შესრულებისთვის-კი უკუგვედ საჭიროა ცხოვრებაში მოთხოვნილება შევიმციროთ, შრომა და ცოდნა გავიმჭროთ და ყაირათი-ეკონომია განვამტკიცოთ—თუ შავი დღისთვის არ ვფიქრობთ ე საბნის შესაფერ მანც გავშალოთ ფეხები!..

დღეს არა მახვილით, არამედ ინდუსტრიათი ისე უნდა შევიარაღდეთ ცხოვრების მეჯლისზე საბრძოლველად, ვით ჩვენი წინაპარნი ქუღზე კაცი შეიარაღდებოდნენ ხოლმე სამშობლოს გაქირვების დროს.

მაშ გაუმარჯოს ქართველების ახალ დეკეის:

„შრამა, სწავლა, ყაირათი,
მამული და ინდუსტრია“!

ნაწილი მეოთხე.

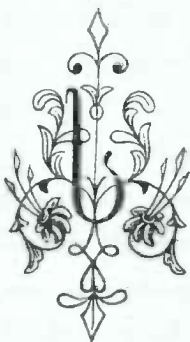
თრიალეთის მთა და ცხვარი.

ნაწილი მეოთხე.

თრიალეთის მთა და ცხვარი.

თ ა გ ა I.

„კამეჩის მინდორი“.—ღვინობისთვის ცამეტის საშინელი უბედურება.—აი სად იყო ლევ ტოლსტოი!—თავ-კვეთილა და შავ-ნაბადა.—საოდგან წარმოსდგა საქართველოში ამდენი მთები?—ჩვენი კავკასია ახალგაზდა ხმელეთია.—ირაკლი ხანი, ზილხ-აბჯრინი, ასპინძის ომ-გადახდილი ამ გზით დაბრუნდა.—თრიალეთის მთებზე მოფენილი ცხვარი.—ბრემის აზრი შინაურ ცხვარზე.

ასრამოგნო ტბის პირად მიმავალ გზით, ცოტა ხნის შემდეგ გადავედით კაშქის მინდორზე.

უწინ, როდისღაც, შემოდგომის პირზე წაღკიდამ მომავალ კამეჩობისთვის აქ უცებ თოვლი ჭყაპს უსწვრობა და მერე ბუქ-ნამქერ-სიცივეს კამეჩობა მთლად გაუწყვეტია. ბევრი უძახიათ ნოესთვის „ნოე! ნოე!-ო“, მაგრამ ნოეს მათთვის არ უშველია. მას აქეთ დარქმევია ამ ტრიალ მინდორს კაშქის მინდორი.

ეს ამბავი დიალაც დასაჯერებელია. 1876 წ., ღვინობისთვის 13-ს, ბორჯომის გზაზე, მთის ქედის გადმოსავალზე (9000

ფუტ.), რომელიც ამ კამეჩის მინდორზე თუმცა ძრიელ და-
შორებული არ არი, მაგრამ ცოტა მაღალი-კია, ცხრა-წყაროს
მთაზე, ოლავერდელ (აღავერდი?) სომხებს უსწრო თოვლ-
ქყაპმა და მერე ისეთი საშინელი ბუქ-ნამქერი ასტყდა, რომ
40 კაცი და 65 ხარ-კამეჩი დაახრჩო. ამათ ქერები წაეღოთ ქი-
რით ახალ-ქალაქიდგან ხაშურში და ცარიელები რო დაბრუ-
ნებულან, მაშინ უსწვრია ამ საცოლად მშრომელ ხალხისთვის
მოულოდნელ უბედურებას...

საქონელი მანც რო გამოეშვათ, არც ერთი არ დაიხრ-
ხობოდა, — რომელსაც ძალად ტაბიკები გამოუმტვრევია, შინ
გაქცეულა, გადარჩენილა.

თუმცა-კი თოვლი დიდი არ მოსულა, მაგრამ შეშინებულ
უთავბოლო ხალხს დავთრები დაჰკარგოდა და მის მაგიერ,
რომ ერთად შეგროვილთ ღონე ეღონათ, ყველა თურმე თა-
ვისთვის გარბოდა, მოძმეს არ დასდიეს, დაქსაქსულები დაიხრ-
ჩენენ. ამდენ ხალხში ერთი კაცი ვერ გამოჩნდა მტკიცე ხა-
სიათისა, რომ მოესაზრა: ყველანი ერთად შეეკრიბნა, ირგვ-
ლივ დაედგათ ურმები, რამდენიმეც შეშად დაემტვრიათ, და-
ენტოთ დიდი შუა ცეცხლი, ერთი ხარიც თუნდ მწვადებად
შეეწვათ და გამოდარებამდე ასე გაეტარებინათ დრო.

ერთი პატარა ბიჭი ურმის ქვეშ შემძვრალა, მწოლარე
ხარს ჩაჰხუტებია და რაღაც სასწაულით გადარჩა. თურმე თოვლს
ბლომად წაუყრია და თოვლის ქვეშ სიცივემ ველარა დააკლო-
რა. საინტერესოა ამ ბიჭის ნათხრობი: „მამა ჩემი-კი ურემზე
იწვა, სიცივით იფიჩხებოდა, რამდენჯერმე გადმომხედა, რაღა-
ცას ლულლულეებდა, გაყინული პირი ვერც-კი გაეღო.

„მერე გარიჟრაჟისას გამოიღარა, ქვეყანა დამშვიდდა. მამა-
ჩემმაც ძალა მოიკრიფა, ხარებს გადმომხედა და მკითხა: „შვი-
ლო, დანა არა გაქვს, ხარებს აპეურები დავაქრათ, გამოუშ-
ვათო“? ადგა, ჩამოვიდა, დანა მივეცი, ხარებს აპეურები და-

აქრა, ტაბიკები ამოაცალა, უღლიდგან გაანთავისუფლა, მაგრამ ხარები-კი დახრჩობილიყვნენ. ბევრი წაჰკრა ფეხი, მაგრამ ისე თქვენი მტერი და დამაწყევარი აღგეს, როგორც ის ხარები აღდგენ.

„სწორედ ამ ალაგას ურმის გარეშემო ათი კაცი მეტი ეყარა თოვლში. მამაჩემი მივიდა, ერთს წაჰკრა ფეხი, აბა წავიდეთო, რაღას ელითო, მაგრამ ყველანი-კი მკვდარი დახვდა, მერე რაღაც ფუსფუსი დაიწყო და ე კაცს მუხლები ჩაეკეცა და იქვე თქვენი ჭირი წაიღო. მივარდი და გათოშილი-კი დახვდა“...

აი სად იყო ლევ ტოლსტოი, არ აღწერა ფსიხიური (სულიერი) მდგომარეობა ამდენ ხალხისა—მის, „Хозяинъ и работникъ“-ს ბევრად აჯობებდა.

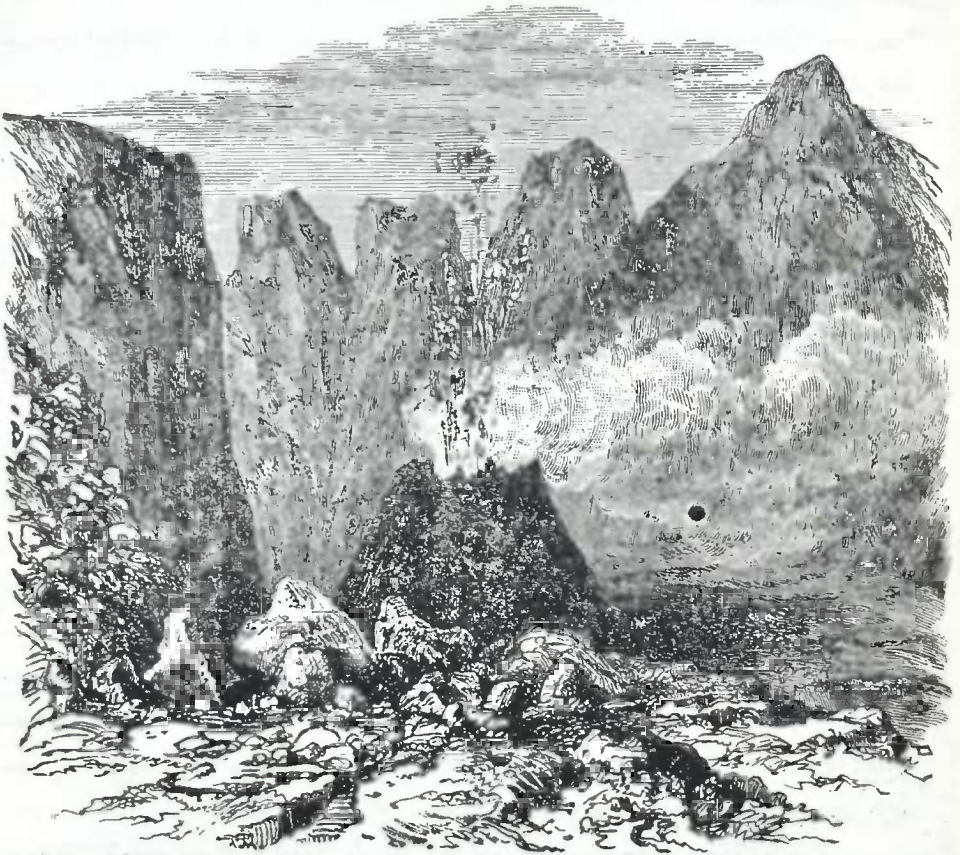
კამეჩის მინდვრიდგან შევუდექით ხრიაკ აღმართს. გზამ თავ-კვეთილსა და შაჟ-ნაბადა მთებს შუა მიგვიყვანა და ჯავახეთით წალკას გადავიხედეთ.

თავ-კვეთილას იმიტომ უძახიან, რომ თავი მთას მოკვეთილი აქვს—უეჭველად ნიშანია სანძრისა (ვულკანისა). მოკვეთილზე ტბაც არის და უწინ ირმის ჯოგი მოდიოდა ხოლმე წყლის სასმელადაო. ახლაც თურმე ბოგინობს ამ მოტიტვლებულ მთებზე კლდეებში დათვი, მგელი, მელა, კვერნა, მაჩვი და იშვიათად თხაც ხვდებაო.

შავ-ნაბადა იმიტომ დაერქვა მთას, რომ შორიდან შავად გამოიყურება, გეგონება ნაბადი წამოაუსხამსო.

მართლაც-და შესაზარი, მრისხავი სანახავნი არიან ეს ტიტველა უზარ-მაზარი კლდიანი მთები. სწორე მოგახსენოთ, ვერაფერი სასიამოვნო სანახავი იქნებოდა ბუნება მაშინ, როდესაც ჯერ არც მცენარე იყო აღმოცენებული და არც ცხოველი გაჩენილი. ან-კი საიღამ წარმოსდგა საქართველოში ამდენი მთები? ამ კითხვაზე მეცნიერება აი რა პასუხს გვაძლევს:

„იყო დრო, როდესაც მთლად დედა-მიწის ზურგი წყალს ეჭირა, ამ გვარ უსამართლობას, რაღა თქმა უნდა, ბუნება ვერ მოითმენდა.

სანძარი.

განროსხებულმა დედა-მიწის გულის ცეცხლმა, საშინელის ძალით, სარქველივით ასწია თხელი კანი დედა-მიწის ზურგისა და წარმოუდგენელის ძლიერებით ამოხეთქა აღუღებული ტლავა (lava), დომხალივით არეული გამხვალთ ქვა, მიწა და ათას-ნაირი ლითონები. წყალმა და ცეცხლმა რამდენიმე მილიონი წელიწადი იბრძოლეს (ეხლაც იბრძვიან)—რასაც ცეცხლი აშე-

ნებდა, იმას წყალი არღვევდა, ჩაჰქონდა თავის უფსკრულში და იქ მწყობრად ალაგებდა მომავალ ვაკე ადგილებისთვის.

მას მერე ბურთი და მოედანი წყალსა და ცეცხლს დარჩათ და როგორც ნებადართ, ისე სჭრიდნენ და ჰკერავდნენ — წყალი ზურგს უცივებდა დედა-მიწას და ცეცხლი კიდევ ხან იქ ამოხეთქავდა აღუღებულ ტალახს დედა-მიწის გულიდამ, ხან აქ. ცეცხლისაგან ამონახეთქმა მასალამ ბოლოს მაინც იმდენ ხანს განუწყვეტელად იდინა, ვიდრე უზარ-მაზარი მთები აშენდებოდა და ათი ათასგან კუნძულნი გამოჩნდებოდნენ.

ღვთის წყალობა გაქვთ, იკადრა წყალმა და დაგვიტმო ხმელეთი, მაგრამ რა, განა ბევრი დაგვიტმო? დღესაც სამი წილი დედამიწის ზურგისა წყალს უჭირავს და მხოლოდ მეოთხედი ნაწილი ხმელეთს შეადგენს!

დიდი ხანი არ არის მას აქეთ, რაც ის ადგილი, სადაც დღეს დიდი ქალაქები გაშენებულან და კაცთა სიცოცხლე სდულს, მაგალითად, ბერლინი, ვენა, მიუნხენი, ციურხიხი, ვარშავა და სრულიად რუსეთი მთლად ზღვა-ოკეანს ეჭირა.

მეცნიერთაგან დამტკიცებულია, რომ მთელი კავკასია და ჩვენი საქართველოც სულ მთლად ხმელთა-შუა ზღვას ეჭირა. მაგალითად, ეხლანდელი ხმელთა-შუა ზღვა, შავი ზღვა, კასპიის ზღვა და არალის ზღვა, მაშინ სულ შეერთებულ, ერთ უშველებელ ზღვას შეადგენდნენ.

მეცნიერთა აზრით ჩვენი კავკასია შედარებით სულ ახალი ხმელეთია. ათასი საუკუნე არც-კია მას აქეთ, რაც დედა-მიწის გულის ცეცხლმა ასწია ამ ზღვის ძირი, ამოჰყო თავი ხმელეთმა, ამოხეთქეს სანძრებმა და აშენდნენ ეს აუარებელი მთები და ჩვენი უზარ-მაზარი კავკასიონის ქედი, მთა გრეხილი, რომელთა შორის მეფობენ იალბუზი და მყინვარი.

ჩვენი არჩეული გზა ძირიელ მოკლედ სჭრის მანძილს, ჯავახეთიდან წალკაზე გადასასვლელად.

მეფე ერეკლეს, ასპინძის გამარჯვებულ ომის შემდეგ, როდესაც გაეშურა თბილისისკენ შინაურების დასამშვიდებლად, მაშინ აქეთ, ამ გზით მოუჭრია მოკლედ.

ხიზაბავრაში დღესაც გაიგონებთ აქაურ ქართველებისაგან: ირაკლი ხანი ომ-გადახდილი, ასპინძიდან მტკვრის ხევ-ხევ ხიზაბავრას ამობანდა და იმ ღამეს აქ დარჩაო. თავით ფეხებამდე ზილხი (აბჯარი) ეცვა და მხოლოდ პირი-სახეზე და მაჯებს ქვევით არ ემოსაო. იმ ღამეს ზილხს რომ იხდიდა, დაიბერტყა და სამი ოყა (ცხრა გირვ.) ტყვია დასცვივდაო.

— აი, ბიჭებო, ამდენი ტყვია მომარტყეს იმ ურჯულო ლეკებმაო.

ზილხი რომ გაიხადა, ქვეშ კიდევ ნაბადსავით მოთელილი პერანგი ეცვაო.

ხიზაბავრიდან მეფე ერეკლე თავის მხლებლებით გაუთენებლივ გზას გასდგომია. გაუვლია გოკიაზე, ასულა ხუმრისს, გადაუვლია ამ მთებს შუა (თავკვეთილა და შევნაბადა), გადასულა წალკას, გადაუვლია მანგლისზე, კოჯორზე და ჩასულა თბილისში ხალხისა და შინაურების დასამშვიდებლად.

დღევ პავლიაშვილმა ეს ისტორიული ამბავი ცნობილი ლექსით დაამთავრა:

„შენ, ერეკლე ოქმიანო,
ცხენ-აბჯარ უნაგრანო,
შენი ნახრცი ლეკები
ასპინძის ბოლოს ურანო,
უკავი-უორანი ლეშსა სჭამს,
კაჭკაჭნი თვალებს თხრანო.“

ამ მთებიდან წალკის დასავლელი ვაკე თვალ-წინ წარმოგვიდგა. მთების კალთებზე ძირს მოფენილი იყო ფარა-ფარად

თეთრი ცხვრები, რომელნიც ამ ერთ-ფეროვან უტყეო არემარეს ასურათებდნენ, სულს უდგამდნენ.

აქ ნახამთ თუშებს, ქიზიყელებს, თბილისის მახრელებს, წალკის ბერძენთ და სხვა, რომელთაც სიცხისათვის მოურიდებიათ დიდ-ძალი ცხვარი. ერთმა „ზასტავის“ უფროსმა მიაშბო, რომ ყოველ წლივ გაზაფხულობით, ამ თრიალეთის და ჯავახეთის მთებისკენ, იაილებზე სამოვრად ერთ მილიონზე მეტი ცხვარი აივლის და ჩამოივლის ხოლმეო.

როდის დაიმონავა კაცმა ეს მისთვის სასარგებლო ცხოველი-ცხვარი — არავინ იცის. ფრიად საინტერესოა ბრემის აზრი შინაურ ცხვარზე. ეს ცნობილი მეცნიერი საშინელის ზიზლით იხსენიებს შინაურ ცხვარს. შინაურ ცხოველთა შორის — ამბობს ბრემი — ყველაზე ძლიერ ცხვარია მონობისაგან დამახინჯებული და გადაგვარებული. ამ ცხოველზე ისე საშინლად უმოქმედნია დიდი ხნის მონობას, რომ აჩრდილი აღარც-კი დარჩომია თავის თავისუფალ წინაპრის, გარეულის ცხვრებისა.

მაგრამ აბა უყურეთ თხას, ხომ ერთ ფარაში დადიან, ერთსა და იმავე გარემოებაში და პირობებში სცხოვრობენ, თხა იქამდე ყოჩალია, რომ მონობაშიაც-კი არა ჰკარგავს თავის ბუნებრივ ზნე-ხასიათს და წინაპართა ჩვეულებას — გასაოცრად იცავს თავისებურებას, თავის ვინაობას და აინუნშიაც-კი არ იგდებს მონობის უღელს. ცხვარი-კი კაცის მფლობელობის ქვეშ სამარცხვინოდ დაჩაგრულა და სრულიად დაუკარგავს თავისი პიროვნება, წინაპართა ღირსება. რაც თავისუფალ გარეულ ცხვარს სიმპატიური ბუნებრივი ძვირფასი თვისებანი სჭირს, ყოველივე სამუდამოდ დაუკარგავს შინაურ ცხვარს. სადღა აქვს ის ახოვნება, ის სილამაზე-სიციქვიტე, მზიარული ცელქობა, სიმამაცე, გულადობა, თავისუფლების სიყვარული და ჰკუა-გონების გამოყენება განსაცდელის დროს?!

შინაური ცხვარი მხოლოდ მის პატრონს თუ მოსწონს თა-

ვისი სარგებლობისთვის, თორემ სხვაფრივ-კი ყოვლად საზიზღარი არსება არის. მისი უტვინობა და უხასიათობა მთელ მის არსებაში იხატება. რაც უნდა ღონიერი ცხვარი იყოს, იქამდე ფრთხილი და ლაჩარია, რომ გოშია ძალლიც-კი გოლიათი ჰგონია—გზას უთმობს. პატარა რამ ცხოველს შეუძლია მთელ ცხვრის ფარას თავზარი დასცეს. დამფრთხალი ცხვრის ფარა ერთის მეთაურის უგუნურის წინდაუხედავობით, სრულიად მოუსაზრებლად, თუნდ აშკარადაც ჰხედავდეს განსაცდელს, მაინც თავხედად მირბის და თავს იჩეხავს კლდეში, ღრეში და იღუპება თუნდ ზღვის ზვირთებში, თუმცა-კი აშკარად ჰხედავს, რომ მისი ამხანაგები, რომელიც-კი ზღვაში გადავარდა, ყველა დაიხრჩო.

არ არის არც ერთი ცხოველი, რომელიც ასე უცილოდ ყურ-მოჭრილ ყმასავით ემორჩილებოდეს თავის ბედს—მონობის უღელს, როგორც შინაური ცხვარი. წარმოიდგინეთ უხასიათობა სადამდის მიდის! ამას უხარიან კიდევ, რომ თითონ თავს არ იწუხებს და სხვის ხელშია მისი ბედი და უბედობა—საკვირვლად, სამარცხვინოდ კმაყოფილია, რომ თავიდან აშორებული აქვს თავის თავზე ზრუნვა.

დასაბამი ყველა ამ საზიზღარ თვისებათა, რასაკვირველია, ცხვრის დაცემული ხასიათი და მისი უტვინობაა და სწორედ მოგახსენოთ არათფერი მოსაწონი ეპიტეტია, როცა ვისმეს აქვებენ: „კრავივით წყნარია“...

თ ა გ ა II.

თრიალეთის იაილების სივარგე და სისასტიკე.—ბუნებაში უსარგებლოდ არა ილუპება-რა.—მისი ცხოვრების სასწორი შეურყეველია.—მალტუხი აფრთხილებდა კაცობრიობას.—საინტერესო ეპიზოდი მწყემს-მეცხვარეების ცხოვრებიდან.—ჯავახეთის მემამულენი რატო არ ეწყობიან ცხვრის მოშენებას?—„ცხვარო, ვისი ხარ? ვის კარზედაცა ებლავიო“.—ქურთი მწყემსი-კომუნისტი.—მწყემსთა საქმელ-სასმელი და მათი მდგომარეობა.—იმედი მხნეობის დედაა.—ქიზიყელ მეცხვარის სიფხიზლეს რა ბარბაროსული შედეგი მოჰყვა?—საინტერესო ეპიზოდი თარაქამა თათრების ცხოვრებიდან.

აფხულობით ამ თრიალეთის მთების კალთები სწორედ რო უკვდავებაა ცხვართათვის. მაგრამ აქ კიდევ ზოგჯერ სიცივე უჭირებთ საქმეს. ხან მოსვლისათანავე, მაისის პირველ რიცხვებში, უწყდებათ მოულოდნელ სიცივისაგან დიდ-ძალი ცხვარი და ზოგჯერაც ზაფხულის ბოლოს, ვიდრე ცხვარი შინათკენ დაიძვრის.

შარშან სექტემბრის ჩვიდმეტს უეცრად ისეთი თოვლი და სიცივე ასტყდა, რომ ამ მთების იაილაზე მოსული ცხვარი კინალამ სრულებით გასწყვიტა. მარტო ერთ თუმს თოვლის ბუქმა და ნამქერმა აბულის კალთებზე უსწრო და ორი ათასი ცხვარი დაუძრა, დაუხრჩო—ცხვარი აბუეტია.

მართლა და მეტად გულ-საკლავი სცენა იყო, როდესაც ამოდენა ცხვრის პატრონი, ამინდის კაპრიზით (ჟინიანობით) რამდენიმე საათში ხელ-ცარიელი დარჩა. საბრალო კაცი, მღუღარე კრემლით მტირალი, დაყინულ, გაშოთილ ცხვრებს თითო აბაზად იშორებდა თავიდან, ოღონდ-კი გზის ფული აელო და გამწარებული შინ ცოცხალი მაინც მისულიყო.

მაგრამ ნუ გაგიკვირდებათ... ასეთია წესი ცხოვრების

მეჯლისზე. „ჭირსა შინა გამაგრება, ისე უნდა ვით ქვიტკირსაო.“ რასაკვირველია, ამ კაცს აკლდა ხასიათის სიმტკიცე და გამოცდილება, ამიტომ ვერ გაიტანა თავი ცხოვრების შეჯჯლისზე ბრძოლაში, თორემ მერე ბევრი ვაჭარი გამოჩნდა, რომელიც ტყავისა და ღუმა-ქონისათვის თითო ცხვარში მანეთსაც არ იშურებდა, რადგან ქონი საპნის ქარხანისთვის უნდოდათ და ტყავი სამოგვეთ.

აბა რა სათქმელია ბუნების კანონებისთვის ერთი კაცის ზარალი—ორი ათასი ცხვრის გაჟლეტა! ეგ მხოლოდ ჩვენ თვალშია დაღუპული, თორემ ბუნებაში უსარგებლოდ არა იღუპება-რა. ვინ უწყის, ჩვენი ზარალი ბუნებისთვის რა დიდი სასარგებლო არის ხოლმე! მართლაც და წაწმოდინეთ თუნდ პატარა ფარა ცხვარი, რომელიც ყოვლად უზარალოდ მრავლდებოდეს. ოციოდ წელიწადში მთელ თრიალეთზე ერთი ფეხის გადადგმა ადგილი აღარ იქნებოდა—სულ ცხვარი დაიჭერდა. ჰო და ბუნებაც თავისს კანონს ადგია.—ცხოველთა შორის თანასწორობა *statis quo* არ უნდა დაირღვას, ყოველგვარ არსებას თავის-და-გვარი ადგილი და ზომიერება უნდა ექიროს ცხოვრების მეჯლისზე.

მეცნიერთაგან გამოანგარიშებულია, რომ უბრალო თვალთუხილავი ბაკტერია-მიკრობებიც-კი მიისწრაფიან მთელი დედა-მიწის ზურგი ხელთ დაიჭირონ და ისეთი საშინელის სისწრაფით მრავლდებიან, რომ ორიოდ დღეში ერთი წყვილიდგან მილიონი ჩნდება. ერთ-ნაირი ბუზია, პურის მავნებელი (*КУЗЬКА*); ეს ბუზი უთვალთვრებით მეცნიერებს და იმ დასკვნას მოსულან, რომ ამ ბუზის ერთი წყვილი დედალ-მამლის ჩამომავლობა 25 წლის შემდეგ 6 მილიონად გარდაიქცეოდაო, ხოლო 70 წლის შემდეგ სწორედ ორას ათას მილიარდს შეადგენდაო.

ასე რომ მთელ დედა-მიწის ზურგზე თითო ოთხ-კუთხ დი-

უმზე თითო „კუზკა“ ბუზი იჯდებოდა. — აბა სპილო ხო სპილოა და დარვინის ანგარიშით გამოდის, რომ ერთ წყვილ სპილოთა ჩამომავლობა, თუნდაც თითო ფურ-სპილომ მთელ თავის სიცოცხლეში მხოლოდ სამი სპილო შობოს, მაინც 500 წლის შემდეგ 15 მილიონი შეიქმნებოდა. კიდევ ხუთასი წელიწადი და მთელი ხმელეთს სპილონი დაიქვრდნენ, რადგან იმ ერთი წყვილის ჩამომავლობა ას სუთა ათასი მილიარდი სპილო შეიქმნებოდა და ხმელეთის თვითეულ ოთხ-კუთხ საყენზე სამ-სამი სპილო მოვიდოდა და ძლივს დაეტეოდა.

ამ გვარად, თუმცა ყოველი გვარი ცხოველი და მცენარეც მიისწრაფის მთელი ხმელეთი და ზღვა-ოკეანო თავის ჩამომავლობით გაავსოს, მაგრამ ბუნების კანონის ძალით თანასწორობა არ ირღვევა, ბუნებაში ცხოვრების სასწორი შეურყვევლია. მომეტებული ნაწილი საქმლის, საკვებავის უქონლობით წყდება, ზოგი ჰავის აუტანლობით იხოცება, ზოგი ავადმყოფობით და ზოგს ხო თავის მტერი არ ელევა. ხოლო, ახლად დაბადებულები დანაკლისს ისევ ავსებენ. — ცოტად თუ ბევრად მხოლოდ ადამიანი ებრძვის, ეწინააღმდეგება, არ ემორჩილება ამ ბუნებრივ კანონს, მაგრამ ადამიანსაც დაუდგება ის დღე, როცა ბუნება ეტყვის: შედეგ! გეყოფათ. აკი ამიტომაც აფრთხილებდა მალტუსი კაცობრიობას: „ადრე ნუ ქორწინდებით, შვილებს ბევრს ნუ გააჩენთ, თორე საკვებავი არ გეყოფათო.“

ერთი საინტერესო ეპიზოდი ამ მწყემს-მეცხვარეების ცხოვრებაში: „ფოკაში რამდენიმე წელიწადი მიკიტნის დუქანი მქონდა — ასე გვიამბო სერგომ — ზაფხულობით მთიულები მიერეკებოდნენ ცხვარს ამ იაილებზე (თრიალეთის მთა), ღმერთმა ააშენოს იმათი ოჯახი, სინიღისის ხალხია და მეც ყველასთან პირიანად ვვაჭრობდი. ერთხელ იმათი სარქალი (უფროსი) მეწვია და მეც კაი პატივი ვეცი. რომ მეთხოვებოდა, მითხრა:

— სერგოჯან, ამდენი წელიწადია შენთან ვვაჭრობთ და ამ, ჩვენთვის უცხო ქვეყანაში, გვატრონობ, ამით შენი ძლი-

თუშები ბინაზე.

ერ შადლიერნი ვართ ყველანი. ალბად ჩვენც კაცს გვეძახიან, ქული გვხურავს, შენ პატრივისცემას გადაგიხდით. აი, რა არის, ძმაო:

„ამ ერთ კვირაზე სუყველას ცხვარი ჩამოივლის— შინ მივდივართ— შენ, ჩემო ძმაო, აგერ იმ გორასთან ჰურ-ღვინოთი დაგვიხვდი და ზარალში არ ჩავარდებო.“

„მეც მოვემზადე და დანიშნულს დროს, დანიშნულ ალაგას ისეთის ხარჯით დავუხვდი, რომ თქვენი მოწონებული. გათავდა თუ არა ღვინი, ახლა, ბატონო, მოჰყენენ და იმან ათი ცხვარი მომილალა, იმან ოცი, იმან ოც-და-ათი... შევხედე და ააშენოს ღმერთმა იმათი ოჯახი! ას ოც-და სამი ცხვარი მომიგროვეს საჩუქრად.

„ყველაზე მეტი-კი ი სარქალმა მაჩუქა და მერე გაავსო ჯამი ღვინით და დამლოცა:— „ღმერთმა, ძმაო, მშვიდობაში მოგახმაროს ეს ცხვარი და ერთი ასად გიქციოს!... ჯამი რო დაცალა, განაგრძო: „მაგრამ აი რა არის... შენ ამათი შენახვა გაგიჭირდება, აი ძმავე, — ნიშანი დავადოთ და ჩემს ცხვარში გავუტრევ შენს ბედობაზე. მაისს რო მოვალთ, მაშინ ინახულე შენი საქონელი“.

„მე დიდი მადლობა გადუხადე ყველას და მერე სარქალსაც თავი დავუკარ— თუ-კი, ძმავე, მაგისტანა სიკეთეს იზამთქო... შემინახავ კიდევ.“

„დადგა გაზაფხული, კვლავ მოვიდნენ თუშები, მორეკეს ცხვარი, მაგრამ ის ჩემი ნაცნობი-კი არსად გამოჩნდა; ასე გაიარა 2—3 წელიწადმა... ის კაცი აქეთკენ აღარ მოვიდა და აღარც მისი ცხვარი მოსულა. ამბავი-კი მომდიოდა, რომ შენი ცხვარი მშვიდობიანათაა და ეხლა 400 გახდაო. მეც ვიფიქრე: ე, მადლობა ღმერთს, აღბად ჩემს ბედს უმუშავენია მეთქი...“

„ერთ ზაფხულსაც ვნახოთ, ვილაც თუში, დაგლეჯილი ტანისამოსით მომადგა დუქნის კარებზე... გამარჯვება შენი, სერგოო...“

— ვაი ჩემს თავს! ველარ მიცანი განა... მართლაც და ძლიერს ვიცანი ის ჩემი მეგობარი სარქალი.

— რა იყო, კაცი, როგორ იყო, — ვაი, შენს სერგოს —
ეგ რა ამბავია შენ თავს-მეთქი.

— რაღა როგორ იყო — მიპასუხა — დავიღუპე კაცი, სერგოჯან... აი ხო მხედავ, რა ვიყავი და ახლა რა ვარ... მაგრამ, ძმაო, ღმერთს ნუ ვცოდავთ, ეჰ, მადლობა მის ძლიერებას, ალბად უფლის ნება ასე იყო — მეწერა და გადამხდა. მაგრამ, ძმაო, ჩემსას არ ვჩივი, მე უფრო ის მიკლავს გულს, სერგოჯან, რომა შენთანაც პირშავად გამოვედი...

„თურმე იმ 2—3 წელიწადს ზაფხულობით საიღდაც კავკავის მთებისკენ დაჰყავდა ცხვარი... ერთ გაზაფხულსაც, როცა ცხვარი არხეინად სძოვდა ამ მთებზე, უეცრივ ამოვარდა თურმე საშინელი გრიგალი, ქარიშხალმა დაუბერა, ცამ მოიქეშა, ასტყდა ჭექა-ქუხილი, დაფრთხა ცხვარი, აიჩრია თავზარ-დაცემული ფარა. ამ აღრ-ზაურის და აღიქოთის დროს, აკი ღმერთი გაუწყრა, ერთი ყოჩი ახტა სალ-კლდეზე, თვალ ჩაუწვდენელ ხრამში გადაეშვა, გადავარდა. ქარის გრიგალმაც ხელი შეუწყო და მთელი ფარა, ექვსი ათასი ცხვარი, როგორც ერთი, იმ ყოჩს გადაჰყვა და თერგის ხეობაში უფსკრულს ჩაიღუპა, თერგის ზვირთებში შთაინთქა, დარჩა ეს საწყალი კაცი ხელ-დაბანილი.

„უბედური ძლიერ შემეცოდა... რა კაციც იყო, იმის აჩრდილიც არა ჩანდა, ისე მოკაკულ-იყო წელში, რომ ასი წლის ბერიკაცს ჰგავდა... ჩემი ცხვრის დარღრ ვიღას ჰქონდა — სადაც ამის 6000 დაიღუპა, იქ ჩემი 400-იც თქვენს ჭირის სანაცვლო იყოს.

„იმ ზაფხულს ეს კაცი აქ მთაში დარჩა თავის მეზობელ მეცხვარეთა ბინებზე.

თუშები.

„ნათქვამია:“ გულის ნუ გაიტეხ, საწყალო, სოფელი ღონიერიო.“

„ცხვარმა რო შინ წასვლად ჩამოიარა, ის ჩემი მეგობარი თუში მხიარული ვნახე—წელშიაც გამართულიყო, პირიც მოეპარსა და უღვაშებიც დაეგრიხა...“

„თურმე ნუ ბრძანებთ ათას ორასი ცხვრის პატრონი გამხდარიყო!—ყველა თუშს თავის ფარიდამ უჩუქებია ვის ათი, ვის ოცი და ვის ორმოცი, და ისე მთელ ფარას გახარებული მოუძლოდა.“

„მე გამიკვირდა და ასე ამიხსნეს, რომ ეს ჩვეულებად, წესად გვაქვსო.“

—„ვინ იცის, ძმაო, შუბლზედ ვის რა გვიწერია, დღეს რა მოაქვს, ღამეს რა? აგერ დღეს თუ ხუთი ათასის პატრონი ვარ, ხვალ ღმერთმან უწყის, შეიძლება მეც ხელ ცარიელი დავრჩე—მაშინ მეც მიშველიან.“—ასე მიაბზო ერთმა მდიდარმა თუშმა.

„ამ ზაფხულსაც აქ ვნახე და ეხლა, როგორც მითხრა, უკვე 4000 ცხვრის პატრონია.“

„ეჰ, მადლობა ღმერთსა, ასე ტრიალებს ქვეყნიერება—მართალ კაცს ღმერთი არ გასწირავს.“

სხვათა შორის მე გამოვიკითხე—აქ რომ ამისთანა იაილები, კარგი საძოვრები არის, რატომ აქაური მემამულენი არ ეწყობიან ცხვრის მოშენებას. ამათ ის აზრი გამოსთქვეს, რომ რა საქმეშიაც კაცი თითონ შიგ არა სდგას, ზარალის მეტს ვერას ნახავს. მომეტებული ნაწილი მეცხვარეებად აქ ქურთები ღებებიან, შევხედამ და მოგიტანს ცხვრის მძორს—მგელმა შეჭამაო, ნამდვილად კი თავისი გამოხრულია. რომელი ცხვარიც თვალში მოუვა, ყელში სწვდება და რამდენსამეალაგას პაწია დანით ისე დასჩხვლეტს, რომ მგლის ნაკბილარს დაამგზავსო. მერე, ბატონო, მოსთლის ვეებართელა ღუმის,

გამოიღებს შიგნეულებს, ამოსჭრის სუკებს და ფეხების რბილებს—და აბა სხვა რაღა დარჩა? მერე ძაღლებს გადაუგდებს საჯიჯგნად, სათრევად, რა არის მგლის ნაგლეჯ - ნაჭამს უფრო დაემგზავსოსო. ამ გვარ მძორს მოგიტანს და გადმოგიგდებს... აგერ ბარათა მგელმა შექამაო... „მატყულს თუ იტყვით, იმასაც, ვიდრე გაპარსვის დრო დადგებოდეს, მწყემსი ნახევარს კიდევ გამოსწიწკნის—ჯაგებში დაიგლიჯაო... ე, მერე ჯავახეთში ჯაგებს რა უნდა? ეკითხებით—კაქაქებში და ქვებშიო... მახლას! თან წიწკნის, თან ცოტ-ცოტათი ჩუმათ ჰყიდის. აბა რძე რაა და იმის მოპარვასაც-კი ახერხებს: კალთებში მალულად ხარის ბუშტი უდგია და როცა სწველის თავის პარკსაც ავსებს. მერე აკეთებს ყველს და ჩუმა-მუშტარი გამოუღვევლია. რას იზამ!

„მოდი ახლა და შენ ჩამოუდექი!

„არა, ძმაო, რა საქმეშიაღ თითონ შენ არ სდგებარ, იმ საქმიდამ ხეირს ნუ გამოელი.

„ნათქომაია: „ცხვარო, ვისი ხარ?—ვის კარზედაც ვბლავიო“...

ამა ანდაზით დააბოლოვა თავისი სკეპტიკური ბაასი ჩემმა თანამგზავრმა.

მე კი იმ აზრისა ვარ, რომ აქ ქურთი-მწყემსი არაფერშია გასამტყუნარი... აქ მხოლოდ ბრძოლაა ცხოვრების მეჯლისზე.—თუმცა უსწავლეელია, მაგრამ მწყემსმა ბუნებრივი წესი ალლოთი იცის და ცხოვრება-ქონების გათანასწორობის პრინციპს მისდევს—განა არც ერთხელ არ მოსდის ფიქრათ, როცა სერზე ზის, თან სალამურს უკრავს და თან შურიტ დასცქერის ძირს გაფენილ ცხერის ფარას: „ჰალა, ჰალა! ბიჭოს, ეს სადაური სამართალია, აღას ხუთასი ცხვარი ჰყავს და მე-კი

არც ჟრთიო. მე ლამეს ვტყებ, დღისით მოსვენება არა მაქვს და სარგებლობა-კი აღარაა.“

ეჰ! ვინც იცის, რა ჯოჯოხეთური ცხოვრება აქვთ მეცხვარეებს ზამთარ-ზაფხულ, ეს დანაშაულად არ ჩაუთვლის ერთი და ორი ცხვრის შექმას. მე გაკვირვებული დავრჩი, როდესაც გამოვიკითხე ამათი ცხოვრება. წარმოიდგინეთ პური არც-კი აქვთ საქმელად; ზოგ ფარაში ოც-და-ათამდე მეცხვარეა და იმათთვის პურის ცხობა ვინ უნდა მოასწროსო. მარადალია, ზოგიერთებს ჰყავთ ხაბაზი ბინაზე, რომელიც საჯზე ხანხლამს, აცხობს პურს, მაგრამ მეტი ნაწილი-კი (მაგალითად, მთიულეები, ფშავი და ხევსური) ქუმელით იკვებება. თურმე მოხალავენ ქერს, დაფქვამენ და ეს ფქვილი აწყვიან ტომრებით ბინაზე. გაუვსებენ მწყემსს გუდას ამ ფქვილით და ის არის მისი საზრდო-საკვები რამდენიმე დღით. ამ ფქვილს თურმე წყალში აფშრუკავენ და ქუმელივით სჭამენ. სასმელს-კი არა უჭირს-რა, როცა რძეს ბატქნის მაჭიკით (დვრიტათი) სჭრიან და ყველს აკეთებენ, მონარჩენი რძისა—შრატი, ანუ კალტი თავზე სასხმელად აქვთ. ამისთანა კვება ერთის შეხედვით თითქო ვაი-ვაგლახისაა, მაგრამ რადგან მათი კუჭი შეჩვეულია და კარგად ინელებს, ამიტომაც შრატი და ქუმელი ძლიერ ასუქებს მწყემსებს.

რალა თქმა უნდა, არც უიმისობაა, ზოგჯერ ჩიჩიაც შეხედებათ ხოლმე „ხილი მებილესაო“, და თუ კარგი მებატრონის ზელშია, ნუნუათიც ზოგჯერ ეზიარება. ყველა ამას დაუმატეთ იაილის, მთის გრილი, სუფთა ჰაერი და რალა ეჭვი უნდა ვიქონიოთ მწყემსის ჯანმრთელობაზე.

ჯამაგირი 6—8—9 თუმანი აქვს კარგ მეცხვარეს წელიწადში და ამ ფულისთვის დღე არა აქვს მოსვენება, დილა და ღამე.

ადრინად, თრთვილს აიღებს თუ არა, აშლის ბინილამ

ცხვარს და მთელი ცისმარე დღე მათ დაძღომას სცდილობს. ამ დროს ავდარია, ჭეჭა-ჭუხილი, წვიმა-ქარიწხალი, ტალახი თუ სიცხე-პაპანაქება, ყველაფერი უნდა აიტანოს. ან-კი თავის თავს რას დასდევს, უნდა ეცადოს ცხვარი სიცხე-სიცივემ არ შეაწუხოს, არაფერმა დააფრთხოს, ფარას ცხვარი არ ასხლტეს და სხვ. დი სხვ...

„ჩვენი პურის ჭამა სისხლის პურის ჭამა არიო“ — მითხრა ერთმა მწყემსმა — რასაკვირველია, მწყემსი-მეცხვარე ცხრა თუმნისთვის წელიწადში (ზოგს-კი მხოლოდ ხუთი თუმანი აქვს) ამდენ წვალეზას არ აიტანდა, უკეთუ იმედი არ ჰქონდეს — დღეს თუ ხვალ მეც ცხვრის პატრონი შევიქნებიო.

ზოგ მწყემს ფულის მაგიერ ჯამაგირად თოხლები აქვს ყოველ წლივ დანიშნული. წელიწადში კარგი მეცხვარე-მწყემსი აიღებს 30—50 თოხლ ცხვარს და მომავალში, რასაკვირველია, უმრავლდება. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ცხვრის მეპატრონე ართმევს იმ მწყემსს, რომელსაც უკვე ფარაში თავის ცხვარიც ჰყავს, ათზე ერთ ცხვარს, ეს იმიტომ, რომ საბალახის, მარილის და სხვა ხარჯი გამოვიდნენ. კარგ მეცხვარეს ჯამაგირის გარდა ბატკნებზედაც ოცზე ერთი ანუ 5% საჩუქარი აქვს და ამ გვარად 5—6 წლის შემდეგ მეპატრონედ ხდება — ფარა ჰყავს და მწყემსებიც უჭირავს. „სულელია ის სალდათი, ვინც ღენერლობას არ ელისო“ — იმედი მხნეობის დედაა.

მაშ, ჰალალი იყოს, მკითხველო, მწყემსისთვის ცხვრის შეძენა, — ცხოვრების მეჯლისზედ ესენი მართლა რო იბრძვიან. დღისით დაქანცულს მწყემსს ღამეც მოსვენება არა აქვს. ბინაზე მილალამს თუ არა, ახლა მთელი ღამე დარაჯად უნდა იდგეს, ან მგელმა არ მოსტაცოს ცხვარი, ან ორ-ფეხა მგელკაცმა.

აგერ წელსაც მოხდა უბედურება, რომელსაც მეტად სა-

ზარელი შედეგი მოჰყვა. თავკვეთილას ძირში, ამ გაზაფხულზე, თათრები მისულიყვნენ ცხვრის მოსაპარად. მწყემსი-მეცხვარე, რასაკვირველია, ღამე ფრთხილათაა, როგორც მგლისა და სხვა ოთხფეხ ნადირისა ეშინია, ისე ორ-ფეხა მხეცებისაც. ქიზიყელმა მწყემსმაც ღამე ვერ გააჩნია ქურდი ორ-ფეხა, ნადირი მგელი ჰგონებოდა, ესროლა თოფი და ერთი თათარი თურმე ტყვიით დასჭრა, რომელიც გზაზე მოჰკვდომოდათ მის ამხანაგებს, ბორჩალოს თათრებს.

ამ ორიოდე თვის წინედ კიდევ ერთი თათარი მოკლა ქართველმა მწყემსმა, რომელიც ბარალეთის ზემოდ ცხვარს მწყსიდა და ღამე მიუხტა თათარი ცხვრის მოსაპარად. ეს-კი ჩემის აზრით გადაქარბებული მხეცური და არა ბუნებრივი ბრძოლაა ცხოვრების მეჯლისზე.

ბარალელმა მეცხვარემ კომბალს თავი დაანება, და ახლა სახრე უკავია ხელში, რადგან ნამდვილად იცის, რომ თარაქამა თათრები არ შეარჩენენ. ცხვარშიაც რომ დარჩეს, ახშიაც არი თათრები სისხლს აიღებენ.

ეს მხეცური ჩვეულება ჯერ გვიან აღმოიფხვნება ამ ველურ ხალხში.

საინტერესოა შემდეგი ეპიზოდი ამ თარაქამა თათრების ცხოვრებიდამ.

ბარალელმა ბიჭმა თათარი რომ მოკლა, რასაკვირველია, მთავრობის მოხელეებს აცნობეს და ადგილობრივ, მწყემსთა ბინაზე, მოვიდა ექიმი და გამოამძიებელი. მკვდარი გასჭრეს, შეამოწმეს და იქვე დამარხეს.

რამდენიმე დღის შემდეგ სამარე-უკვე ცარიელი იყო—ნათესაეებს მოეპარათ მოკლული თათრის გვამი. მაშასადამე, მთის კლდეებში ჩასაფრებული იყვნენ მოკლულის ნათესაეები და მთელ სცენას, მკვდრის გაქრა-შემოწმებასა, კბილის კრაქუნით გიაურებს უცქეროდნენ, ვიდრე შენიშნეს სად ჩაფლეს, და ღამე მოიპარეს.

ნაწილი მეხუთე.

წალკა და რეხა.

ნაწილი მეხუთე.

წალკა და რეხა.

თ 5 ვ ა I.

სადილი და მგელი.—ჩვენი დიდ-სულოვნობა.—ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე.—მგელს მგლობა ერქვა, ადამიანმა ქვეყანა ამოაგდო.—ცხოვრება არავის უცდის.—ბუნების ჩარხის ტოილი არავისთვის შემდგარა.—ცხვარი მგელსა სჭამს.—ბუნებაში არა იკარგება-რა.—მხეტა მეფე და მცენარენი.—შესაზარი ახალი აზბავი.—ირაკლი მეფე და ოსმალს ელჩნი.—ოსმალთა და ლეკთა დაუდგრომელი ბარბაროსობა.—სად დაღესტანი, სად ახალციხე!—რა ზომები მიიღო ირაკლი მეფემ ლეკთა წინააღმდეგ?—შინა მტერნი იუდანნი.—არ მისცა ღმერთმა ქართველ კაცს ნიჭი ერთობისა, ერთ-სულობისა.—ურჩი ქსნის ერისთავის ანაფემას გადაცემა.—გიორგი ერისთავის ნაამბობი, როგორ ამოწყვიტა მეფე ირაკლიმ სამშობლოს მოღალატე ქსნის ერისთავნი.—ელჩების გამომშვიდობა და მრისხანე მეფის უკანასკნელი დასკვნა ოსმალს წინადაუხედავ პოლიტიკაზე.—რა ბედი გადაუწყვიტა გაბეზრებულმა ირაკლიმ თავის სამეფოს?

ვ ედ იმ ადგილას, საიდანაც წალკას დავყურებდით, თრიალეთის მთის ქედზე, გადასახედზე ამოვირჩიეთ კლდით დაჩრდილული ადგილი და აქ თავი მოვფარეთ შუადღის მზის მწვავე სხივებს. გაეშალეთ ნაბდები და ღვთის წინაშე დროც იყო კუჭისთვისაც გვეზრუ-

ნა რამე. თუმცა ფშაველი, ცხვრის მეპატრონე, ბინაზე გვე-
პატივებოდა, მაგრამ ჯერ ერთი, რომ მისი ბინა შორს იყო
და მეორეც ესა, ვიცოდით, რომ მისი მასპინძლობა ბევრ დროს
წაგვართმევდა, ამიტომ ფშავს ჩვენვე გაუმასპინძლდით.

ზაქრომ ცხენები ბალახზე გაატანა, ხურჯინი ჩამოიღო
და კლდიან ადგილას სუფთა ქვებზე ჩამოგვირიგა ჩვენი საგ-
ძალი. მერე ტიკქორა ჩაბლუჯა და იმერის ღვინოს გვიმარ-
ჯვებდა. ჩვენს წუხანდელ მასპინძელს ქართველ მაჰმადიან სუ-
ლემიანას, ღმერთმა ჯერ ადღეგრძელოს და მერე მაჰმადის სა-
მოთხე აღირსოს, მთელი ბატკანი გამოეცანებინა შამფურზე
შემწვარი, ნივრით დასურნელებული.

მგლებივით მივცვივდით შემწვარ ბატკანს, ხელად დავგ-
ლიჯეთ, დავინაწილეთ და, ნეტავი გეყურებინათ, ისეთის მა-
დით, ორივე ყბით ვილუკმებოდით, რომ ნამდვილად ვიცი,
იმ მთის კლდიან ხვრელში მწოლარე განდევილი, მშიერი მგე-
ლი, ღამის წანწალით მოქანცული, შურის თვალით გამოიყუ-
რებოდა, ბედს შეგვნატრიდა, შემწვრის სუნით პირს ნერწყვი
მოსდიოდა.

ჩვენც აკი გულ მოწყალედ მოვიქეციით: რა ძვლებსაც
ჩვენი კბილები მინაქარი ვერ მოერიო, დიდ-სულოვნად მგელს
დაუთმეთ.

„რავექნა მგელო, ნუ გეწყინება, ნურას უკაცრაოდ ნა-
სუფრალზედ, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე“...

ჩემი თანამგზავრებისა არ ვიცი და მე-კი მგლის ღრინვა
შემომესმა:

— „ამბობენ ადამიანებშია მხოლოდ სამართალიო... ეგ
არის თქვენი სამართალი?! მე რომ ეგ ბატკანი შემეჭამა, ჰერი-
ჭა! მთელ ქვეყანას შესძრავდით, კეტით წელს ამათრევენებ-
დით... თქვენ-კი, აბა რა ბძანებაა... თუ გინდ მთელი ფარა
ცხვარი ერთ დღეს შამფურზედ ააგოთ, ვინ რას გაგიბედავთ!?“

ეჰ! მგელო, მაგით გულს სულაც ნუ გაიტეხ, ხო გაგიგონია ქართული ანდაზა: „მგელს მგლობა ერქვა, ჯდამიანმა ქვეყანა ამოაგდო“... ეგ რად გინდა, მგელო, უფრო ახალ ამბავს გეტყვი:

მგელი.

წარმოიდგინე შე, ბედკრულო, ჩემო რუხავ, ვიდრე დღამდება და შენ ხვრელიდგან გამოძვრები, ჩვენი ნასუფრალისა ცოტა-ღა რამ დაგრჩება... აგერ, აგერ, ნამცეცებს კიდევ დაეხვია ქია-ღუა, ქიანქველა—ცხოვრება ვის უცდის, რომ შენ დაგიცადოს! ვისთვის შემდგარა ბუნების ჩარხის ტრიალი, რო შენთვის შეჩერდეს!.. ჩვენ რო წავალთ, ახლა მოირბენენ თავენი, წრუწუნ-წრიპინით მოინამცეცებენ; მოფრინდებიან ყვავიყარანი, გამოსწიწკნიან ხორცს და ცარიელ-ტარიელა ძვლებს ნეტა რაღას აქნევ, რაღა თავში იხლი?! შენი ვიყო ტყუილა აღარც-კი დავიმუნათებდი—შენმა მზემ მართალს მოგახსენებ.—

მაგ ძვლებს თავის მუშტარი ჰყავს. აგერ ჰხედამ ა იმ ბალახ-მცენარეებს, ყური რო მოუყრუებიათ, თითქოს აქ არაფერი ამბავიაო. როგორ გგონია, ეგენი შენზედ უფრო ღორ-მუცელანი არიან. ერთმანეთს ისე ეცილებიან, არსებობისთვის ისე იბრძვიან, რომ შენი მოწონებული!..

შე ბედშავო, ჩემო მგელო, შენ მთელ ღამეობით მოუსვენრად დაძრწი, დაწანწალე, მტაცებლობ, ნავარდობ, ქვეყანაში სახელი გაქვს გატეხილი— „მგელს“ გეძახიან და მაინც კუქს ვერ იძლობ. ეგ მცენარენი-კი მთელი თავის სიცოცხლე ერთს ალაგზე არიან გაჩერებული, დამკვიდრებული და მაინც მაგათს ბედს ძალიც ვერ დაჰყევს...

ჰო-და ემაგ ძვლებს მცენარენი შესჰამენ და დასუქდებიან... კარგად იცოდე—რა ნიადაგშიაც ძვლის შემადგენი ნაწილები არ ურევია, იქ არავითარი მცენარე არ იხარებს.

— ?!..

რაო?! რას იღრინები, ვერ მიხვდი? აბა „მგლის თავს სახარება რამდენიც გინდა წაუკითხე, რა უნდა შეასმინო“! აბა შენ ბალნიან სქელ ხოხორაკს რა აზრმა უნდა ჩაატანოს!

აი საქმე რაშია, ჩემო მგელო: განვლიან ჟამნი და დრონი, ჰაერი, მზე, წვიმა და ქარიშხალი ემაგ ძვლებს სრულებით დაარღვევენ, დაჰშლიან. ძვლის შემადგენნი ნაწილები, ფორ-ფორ-მჟავა, კალცი და სხ. მინდორს მოეფინებიან, მოიქსაქსებიან, წვიმის წყალში გაიხსნებიან, ნიადაგი შესვამს, რბილში გაუჯდება და გაპოხიერდება. აბა მაშინ უცქირე შენ ბალახთა ქეიფს! ძირკვებზედ მოსხმულ ბუსუს-ფოჩებით ამოსწოვენ დედა-მიწიდგან წვიმის წყალში გახსნილ ფოსფორ-მჟავა კირს და შეითვისებენ, დედის ძუძუსაებ ტკბილად შეირგებენ.

მაშ! მაშ რა გეგონა? გეგონა რო მცენარე მხოლოდ წყალს სწოვს დედა-მიწიდგან და მხოლოდ ჰაერს ჰსუნთქავს თავის მწვანე ფოთლებით და ამითი საზრდოობს!? ჰერიჰა! შენ

შეიძლება, — ვინ იცის, მხეცი ხარ, — შეიძლება ისიც იფიქრო, ვითომ ზოგ კაცს თავი იმიტომ აბია, რომ ყელსახვევი კისრიდან არ წამძვრესო...

არა, ერთი კაცმა მკითხოს, მე რაღას მომიცლია?! აბა მგელს რა შევასმინო...

მაგრამ, ჩემო მგელო, მაინც კიდევ ერთს შენთვის სასიამოვნო ახალ ამბავსაც გეტყვი. მცენარეებს ხო გაუჯდათ სხეულში ჩვენი ბატონის ძვლების ფოსფორ-მეაფა კირი, მერე გამოივლის შენი საყვარელი ცხვარი და ემაგ ბალახს რომ მოსძოვს, რაც ბალახში ფოსფორ-მეაფა-კირია სუ მთლად ცხვრის ძვლები შეიკვისებენ, გამაგრდებიან.

მერე იმ ცხვარს შენ რომ შესჭამ — გაიმა განა?!... შენგან გამოიხრის, მოაქულებულ ძვლებს, კვლავ ნიადაგი შეითვისებს, მცენარენი ამოსწოვენ, კვლავ ცხვარი მოსძოვს, ცხვარს მგელი შესჭამს და მისი ძვლების ხრამულით თავის ძვლებსაც ფოსფორიანი კირათ გაიმაგრებს. —

— ?!

რაო, მგელო, რას ამტქნარებ, მოგწყინდა ჩემი ლაპარაკი?

— ჰო, მართალია, ... კუქს ვერ გაგიძღობს, ტყუილად ხო არ უთქვამთ: „მგლის თავზედ სახარებას კითხულობდენ ის ეშურებოდა, ჩქარა გაათაონ, ცხვარმა არ გამასწროსო.“

მაგრამ... ეჰ!... შენ ჩემო მრეშავ, ჩემო მგელო, მაგდენი ნავარდობა არც შენ შეგრჩება, — ერთი დრო ვის შერჩენია, რომ შენ შეგრჩეს! ის დღევ დაგადგება, რომ ეგ მცენარე-ბალახები და თვით წყნარი ცხვარიც შენ შეგვჭამენ. „ყური იმიტომ არ იზდება, რომ ახალ ამბავს ბევრს გაიკონებსო.“ განა რომ არ გაგიგონია, როდისმე მომხდარაყოს, ცხვარს მგელი შეეჭამოს?

ღიახ, ოუ აქამდე ნავარდობდი და ცხვრებს სჭამდი, ახლა

ეგენი შენ შეგკამენ... არ იწყინო, ჩემო მრეშავ, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე...

მოგივა დრო, დაბერდები, დაჩაჩანაკდები, ერთს ყინვიან ზამთარში, შენივე მოძმე, ძალზე დამშეული მგლები შეგკამენ, შენს ძვლებს და სხეულის ნაწილებს მინდორს მოჰფენენ. შენის ძვლებით გასუქებულ ბალახს ცხვარი მოსძოვს, გაძღება, გაიხარებს, ძვლებს გაიმაგრებს და ამით მანც ამოიყრის შენს ჯავრს.

ასე, ჩემო მგელო, ბუნებაში არაფერი იკარგება-რა, ყველა სახე მარადის იცვლება, გარდაიცვლება, ხოლო თვით ნივთიერება, ელემენტი უკვდავია უკუნითი უკუნისამდე, მოუსპობელი.

ეჰ! ნუ განრისხდები, ჩემო მგელო, ასე ტრიალებს ბუნების ჩარხი, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე.

ახლა კი მშვიდობით, მაგრამ არამც და არამც ბალახ-მცენარეებს, გამოჯავრებული უპატიურად არ მოექცე.

ეს კარგად გახსოვდეს, რომ არამ თუ შენ, მაწანწალა მგელი, თვით მხეტთა მეფე, დიდებული ლომი და უსაშინელესი ვეფხვი შიმშილით ამოწყდებიან, თუ რო ქვეყანაზე მცენარენი მოისპობიან...

თუმცა ამ მთებზე ამოსვლის დროს, აღმართი მაგდენად დიდი არ იყო, რადგან ჯავახეთის მხრივ თრიალეთის მთებს კალთები შორს აქეთ გაშლილი, მაგრამ ოღრო - ჩოღრო დაღმართმა-კი ძალიან შეგვაწუხა. ზოგ ალაგას აქ თუ ცხენი-დამ არ ჩამოხველ — კისერს მოიტეხ — მოდი და ახლა შენ ენდე ცხენს, შენი სიცოცხლე მის ხელშია, ერთი თუ წაიბორძიკა, ვინ იცის რომელ კლდეს მიანთხევ ტვინს. ძველთაგან ნათქვამია: „ცხენს, ცოლს, ცეცხლს, წყალსა და ძაღლს ნუ ენდობი“.

როცა ვყოყმანობდით, ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა დაიძახა—ჩამოვიდეთ თუ არაო?—რათა, ძმავ, ჯირის მსხვერპლი რად გაკხდეთ,—და ყველანი ჩამოვხდით.

ადი-ჩამოდით და შეჯექ-ჩამოჯექით ბებერა კლდესთან თავქვე დავეშვით წალკის დაცემულ ვაკისკენ, სწორედ იმ ალაგას გაუარეთ, სადაც აღმართულია მიჯნის ქვები (თიქმები), რომელნიც მე-XVII საუკუნიდამ საზღვრად იყო დადებული ოსმალოსა და საქართველოს შუა და დღეს-კი საზღვრად ითვლებიან ბორჩალოს და ახალქალაქის მახრებს შუა. ზოგის სომეხ პატრიოტის აზრით-კი ეს ქვები სომხეთის საზღვარია.

— ფეშქეშ!.. მაგისტვის გულს რად დაგაკლებთ... ამისთანა ამართული ქვები ძლიერ დიდ მანძილზე მისდევს—ბორჯომის მთიდან გაყოლება მთელი ოარი მახრაა გამიჯნული.

წალკაში რომ ჩავედით, ერთი შესაზარი ახალი ამბავი შევიტყვეთ. ეხლაც რომ ვწერ ტანში მაჭრეოლებს. ქიზიყელ მეცხვარეებს ამ თრიალეთის მთაზე ამხანაგი მოჰკდომიათ. ჩვეულებისამებრ მიცვალებული გამოუწლავთ, შიგნეულები აქვე მთაზე მიწას მიუბარებიან, გაუმსიათ დამარილებული გვამით ხურჯინის ორივე თვლები და მიჰქონებიან შინ დასამარხად. ამ გვარი მგზავრობა უფრო ღამის სიგრილით იცინან. სოფ. სანთას რომ მოახლოვებულან, ღამე ტბის პირს დაუსვენიათ. ხურჯინი ჩამოულიათ, ცხენები მწვანეზე დაუბამთ და, მოგეხსენებათ, ერთი პირი ძილი წყალსაც მოუვია. მძინარეებს დასცემიან ღამე ბორჩალოს თათრები, ყელები გამოუქრიათ, მუცლებში თოკი გაუყრიათ, ერთმანეთზე გადაუბამთ და სანთის ტბაში ჩაუყრიათ და ის ხურჯინიც, მიცვალებულის გვამით, შიგ ჩაუტანებიან. ეს ამბავი მკათათვის დამღვეს მომხდარა. ზოგი ამბობს, იმ ღამესვე ტბის ახლო-მახლო ვიღაც ბერძენ მწყემსს, ღამის მეხრეს, გაეგო არა ჩვეულებრივი ყვირილი „გვიშველეთ, ვინა ხართ ქრისტიანებიო“ და მეორე დღეს

მოხელეს შეატყობინა მწყემსმაო. ზოგი-კი ამბობს, კამეჩები რო ჩასულან ტბაში საბანებლათ, იმათ რქებით ამოუტანიათ გადაბმული გვამებიო.

ყველა-კი იმ აზრისაა, რომ ეს საშინელი ბარბაროსობა იმის შედეგია, ზემოდ რომ მოყვანილი შემთხვევაა; (თათრები რო ცხვრის მოსაპარად მისულიყვნენ და ქიზიყელ მეცხვარეს მგელი ჰგონებოდა, ბნელაში ვერ გაერჩია, ტყვიით დაეჭრა ერთი თათარი, რომელიც გზაზე მოჰკლდომოდა ამხანაგებს). ახლა ეს მხეცური სამაგიერო გადაუხდიათ ამ უგუნურ პირუტყვებს და ველურ კაცთა ჩვეულება შეუსრულეზიათ—სისხლი აუღიათ.

ეს-კი წრეს გადასული ბარბაროსობაა, შემაძრწუნებელი მხეცობაა და აღარ ჰგავს ეკონომიურ გონიერ ბრძოლას ცხოვრების მეჯლისზე!

ბორჩალოს თათრების ამ დაუდგრომელმა მხეცობამ და მათმა განუწყვეტელმა კაცის კვლამ გამახსენა ჯავახელ ბერიკაცების გადმონაცემი.

ახალციხის ფაშას, სახელმწიფო საქმის გამო, ხონთქრის ბრძანების თანახმად, ელჩები გაეგზავნა ერეკლე მეფესთან. ელჩთა შორის ფაღავეანდიშვილიც იყო სანჯახ-ბეგი, გამაჰმადიანებული ქართველი.

თბილისში დანიშნულ სადარბაზო დღეს მეფემ თავაზიანად მიიღო ელჩნი, რომელთაც ჩვეულებრივი ეტიკეტით მოკითხვისა და სალამ-ქალამის შემდეგ ფეშქაშები მიართვეს მეფეს და მშვიდობიანობა-მეგობრობა გამოუცხადეს ხონთქრისა და ფაშის მხრივ. მეორე დღეს მეფემ მიიწვია ელჩნი მეჯლისზე და ამ გვარ პატივში იყვნენ ელჩნი რამდენსამე დღეს.

ხოლო ერთს დილას, როცა ელჩნი დარბაზს მივიდნენ და მიულოცეს მეფეს მშვიდობის დილა, მეფემ ერთი იმისთანა მოღრუბლოლი სახით შეხედა ელჩებს და წარბ-შეკმურხკნილმა

იმისთანა კილო-რიხით მისცა პასუხი, რომ ელჩებს სულ ცა-
ცახი დააწყებინა, ენა მუცელში ჩაუვარდათ და ერთი მეორეს
გაოცებული შესცქეროდა. მაგრამ ვერც ერთმა ვერ შეჰბედა
მეფისთვის ეკითხნა მიზეზი განრისხებისა... ბოლოს ისევ მე-
ფემ დაარღვია ელჩებისთვის უხერხული სიჩუმე, რომელმაც
უბრძანა თავის ვეზირს:

— წაიყვა ესენი! ერთი თავის თვალით ჰნახონ, — მერე
ელჩებს მიუბრუნდა და ხელით ანიშნა — მიბძანდით და შეიტ-
ყეთ რაც ამბავია!..

საქმე აი რაში იყო:

1636 უბედურ წელს, ოსმალთა რომ ეს ზემო ქართლი —
მესხეთი და ჯავახეთი დაიპყრო, ანუ უკედ რომ ვსთქვათ, რო-
ცა რომ აქაურ ქართველთა დიდებულებს გაუწყრათ ღმერთი,
და ახალციხის ათაბაგი გადუდგა საქართველოს და შემოიყვა-
ნა ამ მხარეში ოსმალთა, მაშინ, როგორც ზეფითაც მოვიხ-
სენიეთ, საზღვრად ახალციხის თაშლიკს (სათაშოს) ეს თრია-
ლეთის მთები ჰქონდა ჯავახეთის მხრივ.

ხშირად გადმოსთელავდნენ ხოლმე ამ სახელმწიფო ზღვარს
ოსმალეთის თათრები და ახალციხისკენ საყაჩაღოდ გადმოცვი-
ვნილი დაღესტნის ლეკები.

ახლა არ იკითხამთ: სად დაღესტანი და სად ახალციხე,
ლეკებს აქ რა უნდოდათ? იოანე ბატონისშვილი ამ საგან-
ზედ აი რას მოგვითხრობს:

„მეფე ერეკლემ რა მეფობა მიიღო, დიდი ლეკიანობა და
აღრეულობა იყო ქართლსა და კახეთსა შინა, ასე რომ დაღე-
სტნიდამ ჯარი რომ წამოვიდოდა, საგურამოს ან ყარაიაზედ
ამოივლიდა. მტკვარს თუ ვერ გავიდოდნენ, არაგვს გამოვი-
დოდნენ, მცხეთის თავს გარდივლიდნენ, ხიდზე გავიდოდნენ.
ზოგნი ახალციხეს აღვიდოდნენ, ზოგნი არმაზის წყალს და
ძეგვისაკენ შეჰკრავდნენ გზას და ზოგნი მუხათ-გვერდსა, და ასრეთ

ახდენდნენ მგზავრთა. შეფემან ირაკლიმ ეს ღონე იხმარა, რომ ამ ხიდის მცხეთის გაღმა და გამოღმა, კომკები გაახლებინა, შიგ კარგი ვაჟკაცი დააყენა, რომელნიც ამ გზებსაც იცავდნენ; მგზავრთაც მშვიდობიანათ ატარებდნენ და ვეღარც ამ ხიდზე ლეკნი გადიოდნენ, და ამათთვის მეფემან ურემზედ შაური განუწერა, ფქვილ ერთ ჩანახი. და ამ ყარაულებს ეძლეოდათ და ოდეს მეფემან სიმხნითა თვისითა, მრავალს ადგილს ჰსძლო ლეკთა და შიშსა შინა მოიყვანა, დამშვიდდა ქვეყანა“. („კალმასობა“ გვ. 105).

მოჭირნახულე მეფემ ქვეყანა დიაღაც დაამშვიდა გარეშე მტერთაგან, მაგრამ შინაურ მტერთ-კი ვერ შეიგნეს სამშობლოს ერთგულობა და მეფის მზრუნველობის მნიშვნელობა. აიღეთ საქართველოს ისტორია და იქ წაიკითხამთ, რომ ქსნის ერისთავი იუდასავით ვერცხლზედ ჰყიდდა თავის სამშობლოს—ლეკის ბელადები მიაართმევდნენ ხოლმე მდიდარ ფეშქაშებს, ლეკურ შალებს და სხვ. და თავ-გასული ერისთავი იდუმალ ნებას აძლევდა უშველებელ ლეკთა ბრბოს, რომ გადმოეთელად მთელი საქართველო, გზა და გზა რბევით და ყაჩაღობით.

მეფე ერეკლემ ბევრჯელ შეუთვალა ხან სამღურავი, ხან მუქარა, ხან თხოვნა თავის ურჩს გათამამებულ ერისთავს, ბევრჯელაც აუხსნა მამა-შვილურად რა საშინელი ღალატია სამშობლოს წინაშე—გინდ კაცმა თავის ხელით ყელი გამოსჭრას თავის მშობელ დედას და გინდ ამოდენა მტერი—ლეკნი საყაჩაღოთ შეუსევია უიმისოდაც დასუსტებულ საქართველოში. მაგრამ არ მისცა ღმერთმა ქართველს კაცს ის ნიჭი და შეგნება, ვერ მიხვდა რა მნიშვნელობა აქვს ერთობას, ერთსულობას და ერთ-გულობას!.. ქსნის ერისთავი თავისას არ იშლიდა, ლეკები თავისუფლად გადმოდიოდნენ ახალციხისკენ და მეფე ერეკლესაც იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ შეემუსრა

თავის ფეოდალის თავ-გასულობა. ბოლოს შეჰყარა ერეკლემ კათოლიკოზი, ეპისკოპოსნი და მთელმა კრებულმა წყევასა და კრულვას, ანათემას გადასცა მეფის და სამშობლოს მოღალატე ერისთავი. და ჩვენც მეტი რაღა გვეთქმის—წყეულ-შეჩვენებულნიც ყოფილან იგი სამშობლოს მოღალატენი, ამინის უკუნისამდე!

არ-კი იფიქრო, მკითხველო, რომ ერეკლე მეფეს მართლა და იმდენი ძალაც აღარ ჰქონდა, რომ თავის ურჩი ერისთავის დასჯა ვერ შესძლო. მეფე ერეკლემ დიდხანს უთმინა ქსნის ერისთავს თავ-გასულობა, და ბოლოს, როცა სულგრძელობის ფიალა აივსო, სასტიკად დასაჯა მეფემ მთელი გვარი ქსნის ერისთავებისა.

აი რა შესანიშნავს ისტორიულ წერილს ვპოულობთ განსვენებულ ლუკა ისარლოვის წიგნში:

„ღენერალი თ. გიორგი იასეს ძე ერისთავი ქსნისა იყო დიდი ნამსახური; მას ჰქონდა მინიჭებული ღირსება სენატორისა, მაგრამ რუსული-კი არ იცოდა სწორედ. იგი იყო ტფილისში, გორში და გორს ახლო სოფელ ატენში: ამის ნათქვამია შემდეგი:

„მეფე ერეკლემ ამოსწყვიტა სულ ჩვენი გვარი, ქსნის ერისთავიანიო და ჩამოგვართვა ყმა და მამულიო. მე და ჩემი ძმები პატარები ვიყავითო და დედა ჩვენი გორში გვმალამდაო. ბრძანება იყო, რომ სადაც ვებოვნეთ, უნდა მოვეკალითო, და არავის არც საჭმელი და არც სასმელი არ უნდა მოეცათო, თვარამ დიდად დასჯიდნენო. დედა ჩემი შუა ღამე რომ გახდებოდა, ჩუმად წავიდოდაო ზოგიერთ გორელთ ოჯახებში და ძლივს ჯამით ლობიოს და პურს მოგვიტანდაო. ჩვენი ყმა და მამული ზოგი ჩვენ აზნაურ შვილებს უბოძა მეფემაო: ხმალაძეებთაო, ჩერქეზიშვილებთაო და ფურცელაანთაო, რომელთ ღრამატაში უწერიათ, რომ ერისთავიანთ ყმა-მამული

ჩამორთმეული სახელმწიფო იყო. მერე რომ წამოვიზარდეთ გიორგი მეფეს ვახლდით და იმას ვემსახურებოდით. მისი ქალი გაიანე ბატონიშვილი შეერთა, მაგრამ მძული-კი არ დაუბრუნებიათ. შემდგომში, როცა მეფე გიორგი გამეფდა, ამან ყოველივე მამული დაუბრუნა და მათ შორის ოსებიცაა“.

დიად, იმას მოგახსენებდი, რომ ხშირად გადმოსთვლავდნენ ხოლმე ამ სახელმწიფო საზღვარს ოსმალოს თათრები და ოსმალეთში საყაჩაღოდ გადმოცვივნილი ლეკები, რომელნიც ბორჩალოს თათრებსაც ყოწაღად უჭდებოდნენ და ეს შეერთებული ბრბო ავაზაკებისა ნავარდობდნენ ბორჩალოს მაზრაში, ლორში და შიდა ქართლშიაც-კი შეცვივდებოდნენ ხოლმე. არბევდნენ, აწიოკებდნენ ქართველ ხალხს და მრავალი ტყვეც მიჰყავდათ.

ახლა ისევ ერეკლე მეფის და იმ ელჩების ამბავი ვსთქვათ — რა იყო მიზეზი მეფის განრისხებისა?...

თურმე იმ წინა ღამესაც მანგლისისაკენ დასცემოდნენ ლეკნი და ოსმალოს თათრობა ქართველთა სოფლებს, საქონელი დაეტაცათ, დაერბიათ, ზოგიც ტყვეთ წაყვანათ და რამდენიმე კაციც მოეკლათ. გაჭირვებული ქართველობა, მობეზრებულნი ამ განუწყვეტელ ავაზაკობისაგან, ილაჯ გაწყვეტილნი მეფესთან ჩასულან საჩივლელად და ორი კაცის აჩენილი გვამებიც ჩამოეტანათ და მეფის წინ დაეყარათ — „ამაზე მეტი აღარ შეგვიძლიან, გავწყდით, გვაბატონეთ — ერთი სულები-ღა გვიდგია, თორე ღვთისაგან განაჩენი, სულს იქითი აღარა შეგვარჩინეს-რაო!...“

მოამადარე მეფე ვით პატრონი და მამა საშინლად აღელდა, საშინლად ეწყინა თათართა ამ გვარი თავ-გასულობა და გათამამება, მით უფრო რომ ამ გვარი ბარბაროსობა პირველი არ იყო და არც უკანასკნელი იქმნებოდა...

ოსმალოს ელჩნი როცა გამოსამშვიდობლად მივიდნენ მეფესთან, მაშინ ერეკლე მეფემ უკანასკნელად უთხრა:

„როდემდე უნდა ვითმინოთ თქვენი ხალხისაგან ამდენი უსამართლო ძარცვა-რბევა და მხეცური მტაცებლობა-ავა-ზაკობა!?“

„გადაცით თქვენს ფაშას:— ღმერთი-რჯული თქვენს ქერქში დადექით, მოგვასვენეთ, თორემ ირაკლი ჯერ ისე არ დაბერებულა, რომ... თუ არა და გაბეზრებული ისეთს საქმეს ჩავიდენ, ვფიცავ ირაკლის მზეს, რომ თქენი კბილითვე თქვენს ხორცს გაგლეჯინებთ: ვალლა, ბილლა, ისეთს პატრონს მოვუყვან საქართველოს, რომ მეც ლანძღვით საფლავშიაც-კი აღარ მომასვენოთ და თქვენც სამარადისოთ აღიგაოთ პირისაგან ქვეყანისა!...“

თ ა გ ა II

დაღვრემილი წალკა.—გიეი პური დალიჯა.—კრილოვის ბატები.—მაწონი უებარი წამალია.—რეხის დამახინჯებული ქართველობა.—ბერძნული წირვა, თათრული სახარება და თათრულად აღსარება.—„ხრისტოს ღირილდი“ და „ხრისტოს ანესტი“.—სკოლაში სწავლა უნდათ და ქართული-კი არსად არი.—მიზეზი რეხელ ქართველების გადაგვარებისა და მათი წარსულის შავი ისტორია.—მანია ღიდეზულობისა და მანია პირუტყვობისა.—დარეჯან დედოფლის შეთქმულობა.—კიდევ რამდენიმე სურათი ტანჯულ-წამებულ ოსმალოს ქართველების ცხოვრებიდგან.—„რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს“.—პატარა ეპიზოდი უნივერსიტეტში—да развѣ пры-зины православные!?...

როგორც ჯავახეთი, წალკაც ისეთი მოტიტ-ვლებული ქვეყანაა. ჩემს თანამგზავრს ვკითხე—რა ხალხი მოსახლობს წალკაში თქო?

აღმოჩნდა, რომ თითქმის მთელი წალკა ბერძნებითაა დასახლებული, რომელნიც პასკევიჩის დროს (1828—30) ოსმალეთიდან გადმოსახლებულან; ამათში მხოლოდ ორიოდ სოფელი: ქუმბათელები, თაქ-ქილოსელები, სანთა, ბაშტაშენი და იბილაში ბერძნულს ლაპარაკობენ, იმასაც თათრულ ნარევედ; დანარჩენები-კი, მაგალითად, აგრანელები, ჯინისელეები, გიარაქელები და შიბაქელები ესენი სულ ლაპარაკობენ სომხურს და თათრულს და დედა-ენად ამ ბერძნებს სომხური გახდომიათ, დანარჩენი ბერძნების დედა-ენა სულ თათრულია.

როგორც ჯავახეთში, წალკაშიაც სოფლები დაღვრემილი შეხედულობისა არიან; ტალახით და უთლელ-ქვით ნაშენი, ნახევრად მიწაში წასული სახლები, მიწის ფრადვე გამოიყუ-

რებიან. არსად ვენახი, არსად ბალი-ბოსტანი. მოგეხსენებათ, რომ ამისთანა მოტიტველებულ არეს-მარეს ფრინველებიც არ ეკარებიან. ხოლო რა ქვეყანაშიაც ფრინველი არ არის, ის ქვეყანა მკვდარია; ვისაც გსურთ თქვენი კარ-მიდამო გააცოცხლოთ, ფრინველები მოიწვიეთ და ვისაც გსურთ ფრინველების მოპატიჟება, დარგვით ბუჩქები, ხეები და ხილ-ნარი. დიდი ხნის ცდა არ დაგქირდებათ, ფრინველები თითონ მოვლენ და ყოველ ზაფხულს ჭიკ-ჭიკ-გალობით, თავის ცელქობით, მხიარულებით სიცოცხლეს დაგიტკობენ და მთელ არე-მარეს გაახარებენ.

აქაურმა მოსავალმა თუმცა მაღალი ყანა იცის, მაგრამ, მეტადრე წვიმიან ზაფხულში გაყი ჰყოფი მოდის. ამ მათრობელა პურს აქ დაღიჯვას ეძახიან თათრულად და თუ გაჭირვებული არა, —სხვა არავინ სჯამს და იმასაც ქერის ფქვილ-ნარვეს აცხობენ. ამ გვარად წალკელი გლეხი უფრო საქონლის მოშენებას მისდევს და მეტადრე თუშურ ცხვარს ინახვენ თუშებისავ წესზე. ტყე, საციციანო, წალკას ახლო აქვს, მაგრამ ეს ტყე ეძვირებათ და საწვავად უფრო წივას ხმარობენ.

როგორც ვსთქვით, მთელი წალკა დასახლებულია გადაგვარებული ხალხით, ე. ი. მთლად წალკა ბერძნებითაა დასახლებული, მაგრამ ისეა დამახინჯებული ამათი ეროვნება, რომ კაცს ზიზღი მოსდის, სწორედ რომ, ძალდი პატრონს ვერ იცნობს... მომაგონდა კრილოვის ბატები... უეჭველია ამათაც თავი მოაქვთ ბერძნებს ვართო.

უნდა გამოგიტყდეთ, რომ საღამოს ჩაის ღრომ მოაწია და ცხელ წყალს ნაჩვევი ხალხი წყურვილმა დაგვძლია —ცივილიზაცია არ არი! მარა ჯანაბაა,..

ერთ ქაჩალ სოფლის ახლო ძნის ბულუღიდან ძერა ავაფრინეთ და ბულუღის ჩრდილში ჩამოვხდით დაღალულ-და-

ქანცული ხალხი და ჩვენი ზაქარო მაწვნის საყიდლად სოფელში გავგზავნეთ, თან ცივი წყალიც დაეხარეთ.

ზოგმა წყალი სვა, ზოგმა მაწონი ჭამა, ზოგმაც ჩაღამით (წყალ-ნარევი მაწონია) გული გავიგრიღეთ. იყო დრო, როცა ქართველებს დაგვცინოდნენ, მაწვნის ჭამიეებს გვეძახდნენ, მაგრამ ახლა-კი ჩვენ ვაჯობეთ; წარმოიდგინეთ, რომ ეხლა მაწონი დიდ მოღაწია და საუკეთესო დოქტორ-პროფესორები უებარ წამლად სთვლიან და ხშირად უნიშნავენ მრავალ ნაირ ავადმყოფობაში. ერთი ჩემი ნაცნობი დოქტორი ზ. შარშან ხურვებით (тифъ брюшной) ავით გახდა არტანში და მაწვნის მეტი არაფერი არ მიიკარა; წამალიც ის იყო მისი, საქმელიც და სასმელიც—უარ-ჰყო ყოველივე წამლობა და წამლები—ერთ კვირაზე კაცი ფეხზე წამოდგა. კუჭის ტკივილებშიაც (катаръ желудка) მაწონი ნამდვილი უკვდავების წყალია. ეჰ! ჩემო ჰორაციო, ვინ იცის ჩვენს საქართველოში რამდენი ამისთანა საიდუმლოებია დამარხული, რომელსაც გამოქვეყნება, შუქის მოფენა სჭირია! აი, ჩვენ ლობიოსაც ხო დასცინოდნენ, ეხლა-კი ყველა მეცნიერი იმ აზრისაა, რომ ადამიანის საკვებად ლობიო კართოფილს ათასწილად სჯობს—მადლობაც მეტი აქვს და ჯანისთვის, გულის-ყურისთვის და სიმხნე-სიმამაცისათვისაც ლობიოს ჭამა სჯობია! კართოფილი ცარიელი სახამებელია და კაცს ლაჩარს, მოღეშილს გამოზრდის ხოლმეო.

გავედით მდ. ქციას, რომელიც ნაქებია გემრიელი კალმახით და სამიოდ ვერსის მანძილი რო გავიარეთ, აქ ერთადერთი ქართველი სოფელი ვიპოვეთ, სახელდობრ რეხა, რომელიშიაც 160 კომლი ქართველობა ასახლია. გამეხარდა, ვიფიქრე, სულ არარაობას, წამლად ხო მაინც დარჩენილა ქართველობა წალკაში. მაგრამ ისე თქვენი მტერი და დამაწყევარი დაღონდეს, როგორც მე ამ რეხელების ნახვამ დამაღონა. აჰა,

შენი ნათლერთები, მრავალ ტანჯულო საქართველო! რეხე-
ლებმა ქართული საყველ-პუროდ ძლივს-ღა იციან და ამათაც
ღვიძლი დედა-ენის, ქართულის, მაგიერ დედინაცვლად თათ-
რული ენა გახდომიათ. მღვდელი „ბერძენი“ ჰყავთ, რომელიც
ეკლესიაში ბერძნულად სწირავს, თუმცა თითონაც არ ესმის
რასა სწირავს, რადგან ბერძნული ლაპარაკი არ იცის, მაგრამ
ეს მღვდელი სახარებასაც-კი უთარგმნის თავის მრევლს ბერ-
ძნულიდამ თათრულად და ქადაგებასაც თათრულ ენაზე ამობს.
რადგან რეხელებმა არც ერთი სიტყვა ბერძნული არ იციან,
და მღვდელმა კიდე ქართული არ იცის, ამიტომ აღსარებასაც
თათრულ ენაზე ეუბნებან.

აღდგომის დღეს ერთმანერთს თურმე უწინ თათრულად
ულოცდენ:

„ხრისტოს დირილდი!“ (ქრისტე აღზდგა).

„ჰაი! ჰაი! დირილდი (ქეშმარიტად აღზდგა).

მერე ბერძნულად დაეწყათ:

„ხრისტოს ანესტი!“

„ალითოს ანესტი!“

დღეს-კი ქართულად, სამშობლო ენაზე ულოცვენ ერ-
თმანერთს აღდგომას, თუმცა-კი თათრულ-ბერძნულსაც ურე-
ვენ ხოლმე.

აი რეხელების გვარები: ხუციშვილი და აწ ქეშიშ-ოღლი,
კოვზიაშვილი, საბაშვილი ანუ საბაანი, მინაძე, მიქაძე, მურ-
ვანიშვილი და ან მურვან-ოღლი, ზანდალშვილი, მაცუკატო-
ვი და სხვ....

მაცუკატოვების გვარიდამ ორი მღვდელი მღვდლობდა
ამ სოფელში. პირველად კირიაკი, რომელმაც მხოლოდ კით-
ხვა იცოდა ბერძნული: და ლაპარაკი-კი არა. ეს მღვდელი გარ-
დაიცვალა ამ 30 წლის წინად და მერე მისი შვილი, ისტა-
ფილა, მღვდლობდა, რომელიც აგრეთვე ბერძნულად წირვა-

ლოცვას ასრულებდა, თუმცა-კი არც ეს ლაპარაკობდა ამ ენაზე. ესეც გარდაიცვალა ამ ოცის წლის წინეთ და ღღეს მღვდლობს ავრანელი, რომელმაც ქართული არ იცის და რომელიც მხოლოდ ბერძნულ ენაზედ წირვა-ლოცვას ასრულებს და თითონ-კი არ ესმის ბერძნული, რადგან ავრანელ ბერძნებს, როგორც ზემოთ მოვიხსენეთ, დედა-ენად სომხური გახდომიათ.

სკოლაზე ჩამოვაგდეთ ლაპარაკი, რატომ სკოლა არ გაქვს-თქო? სკოლა როგორ არა გვაქვს, ჩვენი სკოლა სამი გერსის მანძილზეა სოფ. ავრანში, სადაც „ბერძენი“ მასწავლებელი მხოლოდ რუსულ ენაზე ასწავლისო.

რეხელი ქართველობა სწავლას ძრიელ ეტანებიან, მაგრამ ის აწუხებთ, რომ ქართული არსად არი. ერთი რეხელი ყმაწვილი ახალ-ქალაქის სამოქალაქო სასწავლებელში მიაბარეს იმ იმედით, რომ სახელმწიფო ენასთან, რომელიც ძრიელ ეჭირვებათ, ქართულიც ესწავლა, მაგრამ რადგან ახალქალაქის სასწავლებელში, სადაც ღღესაც 30 ქართველი ყმაწვილი სწავლობს, ქართულ ენას სრულებით არ ასწავლიან, ამიტომ ყმაწვილმა ისევ გორის სასწავლებელში ირჩია გადასვლა იმ აზრით, რომ რუსულთან ქართული ლაპარაკიც შეისწავლოს და წერა-კითხვაც.

ამ გვართვე რეხელ ქართველმა, მიხეილ მურვანიშვილმა, რომელიც ახალქალაქში ცხოვრობს, შვილი გორის სასწავლებელში გამოზარდა ქართული ენის გულისთვის, რისთვისაც ზელ-მოკლე კაცი თვეში ორ თუმანს მეტს იხდიდა ვაჟის სადგურ-საკვებში და სხვ.

გამოვიკითხე მიზეზი რეხელ ქართველების გადაგვარებისა. რა მოხდა იმისთანა, რომ რეხელმა ქართველობამ თითქმის დაჰკარგა თავიანთი სამშობლო ენა და ეროვნება?

სოფელ რეხის ქართველობა გადმოსახლებულა ოსმალე-

თიღამ ჰასკევიჩის დროს 1828—30 წ. არტანის სანჯახის სოფ. ველიდამ. მურვანისშვილმა მითხრა—მარტო ჩვენის ოჯახიღამ თორმეტი აკვანი წამოვიღაო.

გადმოსახლებულებს ხუთმეტოოდ კომლი ქართლიდან მოჰმატებია: კოვზიაშვილები, ოსიაშვილები და სხ. ნეტა ეს ქართველები რალა ენაზე ეუბნებიან მღვდელს აღსარებას? ან რა ესმით ბერძნული წირვა-ლოცვისა და თათრულის ქადაგებისა?

— ესენიც გადაგვარდებიან მარა ჯანაბაა! იცით ეს ამბავი სადა ხდება? ჩვენ თვალ წინ, თბილისიდგან ერთ დღის სავალზე.

„ვაი საბრალოს, ჩვენ საქართველოს ჩვენ დაკებადეთ მის შესარჩხუნად!“...

როცა საქართველო ძლიერი იყო და ამ ზემო-ქართლს ჰასან-ყალა—ტრაპიზონამდე განაგებდა, მაშინ რა თქმა უნდა ველელი ქართველები თავის დედა-ენაზედ ლაპარაკობდნენ და წირვა-ლოცვაც სამშობლო ენაზე ჰქონდათ, მაგრამ არ მისცა ღმერთმა ქართველებს ერთობის ნიჭი, თორემ ამისთანა გულვეფხ ხალხს, რა მტერი და რომელი მტერი დასძლევდა! რომელიმე ფეოდალი ერისთავი ანუ ძლიერი მთავარი კისერს გაისუქებდა თუ არა, მაშინათვე იმის ფიქრში იყო, მეფე ტახტიღამ ჩამოვადლო და მე გავმეფდეო. ამას მოსდევდა-რა? ურთიერთთა მტრობა, მოძმეთა ჟღეტა და დაუბოლოვებელი „ჩემი“—„შენი“-აობა. ეტყობა ყველას სჭირდა ავადმყოფობა მანა დიდებულობას.

ეგ რად გინდათ, ქართველების ისტორიაში ამ გვარ მხეცურ ფაქტსაც ვპოულობთ: „დომენტი კათოლიკოზმა, სპარსეთის შაჰს განუცხადა: „უკეთუ საქართველოს ტახტს მე მომცემთ, მაშინ (კათოლიკოზი!) მაჰმადის რჯულს მივიღებ და ცოლსაც შევირთავო“...

მელიც ახლა ასვენია. თბილისში ანსსატის ეკლესიაში, გამოჩენილი ოპიზის მონასტერი აქარისკენ, ტბეთის ეკლესია შავშეთში, იშხანის ეკლესია თორთუმ-ბაიბურდისკენ, მონასტერი სასულჯას თორთუმის ხეობაში, რომელიც აღაშენა დავით კურატპალატმა, ბაგრატ მეფის მამობილმან, საიდგანაც სასწაულთ-მომქმედი ხახულის ღვთისმშობლის ხატი ძლივს გადაარჩინეს და დღეს გელათს ასვენია,—ერთის სიტყვით, მრავალთა უმრავლესი ტაძრები და მონასტრები, საიდგანაც ეფინებოდა ამ არე-მარეს ქრისტეს მცნება, რელიგიური ზნეობრივი აღზრდა და საერო განათლება, სადაც იკურთხებოდნენ მღვდელნი და მღვდელ-მონაზონნი და სადაც ომის წინა დღეს მიიღებდნენ ხოლმე ლოცვა-კურთხევა-ზიარებას და იკრფოდნენ სულიერ ძალას ქრისტეს მტრებზედ მიმავალნი, სამშობლოსთვის თავ-განწირულნი ქართველნი გმირნი, ყველა ეს დიდებული ტაძრები, ჭეშმარიტი საუნჯენი ქართველთა სარწმუნოებრივი და ზნეობრივი ძლიერებისა, სრულებით გაუქმებული და ახრებული იყვნენ ოსმალთა ხელში. ვისაც მღვდლობა ჰსურდა, უნდა კურთხებულყო ბერძნის ეპისკოპოსის ხელით, რომელიც ერთი არზერუმში იჯდა და მეორე ტრაპიზონში. საქართველო მაშინ შინაურთაგან წეწვა-გლეჯით დასუსტებული იყო და ის ღონე აღარ ჰქონდა, რომ თუ პოლიტიკური არა, ზნეობრივი გავლენა და სარწმუნოებრივი კავშირი მაინც არ დაჰკარგოდა ქართველებთან ამ წართმეულ, დაკარგულ მხარეში. ამიტომაც მაშინდელ ველელებს და აწ რეხელ ქართველებს საქართველომდე ხელი ვერ მიუწვდათ, მღვდელი ვერ მოითხოვეს და ვერც ითავეს ვინმე ქართულ წერა-კითხვის, საღმთო წერილის მკოდნე არზრუმის ეპისკოპოსისთვის ეკურთხებინათ. ბოლოს „გაფრანგებას“, კათოლიკობის მიღებას—რისთვისაც იქვე მოქმედობდნენ იეზუიტები, რომელნიც გაკათოლიკებასთანავე მრავალ ნაირ შეღავათსაც ჰპირდებოდნენ—

ისევ ასე არჩიეს: მოუწოდეს მართლ - მადიდებელ ბერძნის მღვდელს და წირვა-ლოცვა ბერძნულად დაიწყეს თათრულ ენაზე განმარტებით.

ვინც იქამდე შეგნებული არ არის და არ დაათასებს დედა-ენას, ანუ ვისაც არ სჯერა, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ერისთვის სამშობლო ენას, ვურჩევთ კარგად ჩაუფიქრდეს ამ რეხელების თავ-გარდასავალს და დააკვირდეს მათ აწინდელ უნუგეშო მდგომარეობას.

დღეს რეხელები ჩვენთვის აშკარა მაგალითს წარმოადგენენ ენა-დაკარგულ ერისას. რეხელების ამბავი საქვეყნოდ ლაღდება, ცოცხალ მინუშს წარმოგვიდგენს ერის ძალ-მომრეობით გადაგვარებისას და ნამდვილად გვიმტკიცებს, რომ ყოველად ძლიერ სარწმუნოებასაც-კი ვერ შეუძლიან მდაბიო ერი დაიხსნას, დაიფაროს გადაგვარებისაგან.

აი სწორედ რეხელებზედაა გამოჭრილი პოეტის სიტყვები:

„ერის ცხოვრება,
მისი დიდება,
მისი ისტორია
დაჩუღლ ჯრს კნით;
რა ენა წასდეს,
ეჭიჭ დაეცეს...
წაეცხოს ჩიჩქი
ტაძარსა წმადს!..“

მართლაც და აბა რა ქართველია ეხლა რეხელი!? რა ვუყოთ, რომ სარწმუნოებით იგიც მართლ-მადიდებელია!.. დედა-მიწის ზურგზედ მრავალნი აღიარებენ მართლ-მადიდებლობას, მაგრამ საქართველოს ავი და კარგი ჩირადაც არ მიანიათ. ბევრი მართლ-მადიდებელიც არის, რომელმაც არც-კი იცის საქართველოს ქვეყანაზე არსებობა.

ჩემს დღეში არ დამავიწყდება ერთი შემთხვევა. უნივერსიტეტში დამიგვიანდა—არ ვიცოდი თუ ვადა სუფევდა—ქალღმერთები მარიაშობის ბოლოს რიცხვებში წარვადგინე. რამდენიმე დღის შემდეგ სეკრეტრისაგან შევიტყე, რომ დაგვიანების გამო მიღებულ არ ვიქენი. ვსთხოვე ფაკულტეტის დეკანს და დიდი უარი მივიღე—„სოვეტის“ დადგენილობას ვერ დავარღვევო. მეტი რა ჩარაა.

წავედი თვით რექტორთან: მოწყალება მოიღეთ—საიდან სად, კავკასიიდან მოვსულვარ, ხარჯი ხო ხარჯად მეკარგება და მთელი ერთი წელიწადი დრო დამეკარგება-მეთქი.

ჯერ ძლიერ ეჭვის თვალით შემომხედა—მგონი ურია ვეგონე.

— Вы какой национальности?

— Грузинъ, Ваше прев—ство.

დაიბარა სეკრეტარი, მოატანინა ჩემი დოკუმენტები, ჩხრიკეს, ჩხრიკეს, იჩურჩულეს.

— Вы говорите—грузинъ?

— Дась... Грузинъ—კრძალვით მოვახსენე.

— Да развѣ грузины православные?

— ?!...

— არა, მაინც, ნუ თუ ქართველები მართლ-მადიდებლები არიან,—ჩამაცივდა რექტორი.

— რას ბძანებთ, ბატონო! როგორ თუ ქართველები მართლ-მადიდებლები არიან! ქართველებმა რო ქრისტეს სარწმუნოება მიიღეს რუსების სახელი ჯერ ისტორიაში არსად იყო... ჩვენ მე-IV საუკუნის დასაწყისში მივიღეთ ქრისტიანობა წმ. ნინოსაგან.

ღიალ, აი ასე გახლავთ... არიან რუსთა შორისაც იმისთანა ინტელიგენტნი, რომელნიც არც-კი გვიცნობენ თავის

თანა-მოძმე, თანა-მერჯულე ხალხს. აბა მოდი და ნუ გეტკინება გული!

ღმერთი, რჯული კიდევ ჩვენი ბრალია, რომ არ გვიცნობენ...

მაგრამ... კმარა. ისევ რეხელების ამბავი განვაგრძოთ.

სწორედ საცოდაობა იყო ჩემი ბაასი რეხელ ქართველებთან. ხო ვიცოდი, რომ რეხელები მართლ-მადიდებელნი ქართველნი არიან, მაგრამ რა ვუყო სარწმუნოებას, თუ-კი ლაპარაკი დედა-ენაზედ ვერ შეეძლოთ. ჩემმა გულმაც ვერც ერთი ამათგანი ვერ შეითვისა, ვერ იგრძნო გულმა დაკარგულ მოძმის სიყვარული და სიბრალული.

იმ ღროს-კი, როდესაც თავ-შეხვეული, სარუხიანი ქართველი მაჰმადიანი დედა-ენაზე ქართულად მესაუბრება, რალაც საიდუმლო ზეგარდმო ძალა ანდამატივით მისკენ მიზიდავს, წამსვე გრძნობს გული მისდამი სიმპატია-სიყვარულს, სიბრალულ-სინანულს და თვალები თან სიხარულის ცრემლებით ივსება.

როგორ ახსნით ამ გრძნობას, არ ვიცი, მე მხოლოდ გულ-ახლით ვალვიარე ჩემი პირადი შთაბეჭდილება, სულის მდგომარეობა ორსავე შემთხვევაში.

თ ა გ ა III.

უპატრონო ქართველების მფარველი ანგელოზი.—კიდევ რამდენიმე შავი სურათი ოსმალს ქართველების ცხოვრებიდან.—მდაბიო ხალხს რჯული და ეროვნება ერთი ჰგონია.—როცა ქართველები კერპებს ვცემდით თაყვანს, ქართველად არ ვიხსენებოდით?—ხალხთა შეუგნებლობით დაკარგული რამდენიმე მილიონი ქართველობა.—ჩვენი ისტორია-გეოგრაფია არ ვიცით.—მურვანიშვილის მოთხრობილი ძველი ამბავი.—ირაკლი მეფის ომები და ქაიხოსრო მურვანიშვილი.—სამცხე-ჯავახეთის მღვდელთა ცხოვრება ვით ისტორიული მასალა.

სე გადაგვარდა ამ მხარეში მრავალ ტანჯულ-წამებული ქართველი ერი. ძალად მოუკლეს ბუნება და გაკაფულ ვენახზე ნამყენ ჭანჭურს აბა რა ნაყოფი უნდა გამოეღო?

მოგესხენებათ „უპატრონო ეკლესიას ეშმაკნი დაეპატრონენ“. უპატრონოდ დარჩენილ ქართველებზე ვინც არა მგონია ნადირობდა-ნავარდობდა. ოსმალის მთავრობა ძალად ამაჰმადიანებდა, ხოლო ვინც თავის მამა-პაპის რჯულობად მტკიცედ იდგა ათასნაირ გადასახადებით ტყავს აძრობდნენ, შეუბრალებლად სდევნიდნენ ქართველ „გიაურებს“ და ყოველივე ადამიანურ ღირსებას უგინებდნენ, უმცირებდნენ, უსპობდნენ.

სულით გამწარებულს და ხორცილთ დატანჯულ ქართველობას, სასოწარკვეთილობის წამს კათოლიკე მისიონერები მფარველ ანგელოზად ევლინებოდნენ:

— გათათრებას ისევ ის არ გირჩევენიათ კათოლიკე ქრისტიანები იყოთა?!

ჲი თუ ქრისტეს სარწმუნოებას კათოლიკეთა დოღმატზე

მიიღებთ, მაშინ ოსმალოს მთავრობის დევნისაგან და მეტ ხარჯისაგან განთავისუფლდებით, რომის პაპის სულიერი შვილები დახდებით და ვინღა რას გაგიბედავთო.

ე, დეე მიიღეს კათოლიკობა, მაგრამ ბეჩავი ქართველობა ბოლოს იქამდე დაიბრყვეს, იქამდე დაბალი ღობე გახდა, რომ სომეხ-კათოლიკებმა ც-კი ზედ იხტუნეს — მოუდეს შარი: სადაური ქართველი კათოლიკენი ხართ, თუ-კი სომხის ტიბიკონზეა თქვენი წირვალოცვაო...

ამ გვარად მთელი ეს ზემო ქართლი, რომელსაც შეადგენდა არა მარტო სამცხე და ჯავახეთი, არამედ ერუშეთ-შავ-შეთი, კოლა-არტანი, ართვინი-არტანუჯი, ტაო-ოლთისი, კლარჯეთ-ჭანეთი და მრავალი სხვა ქართველთა პროვინციები ჰასან-ყალამდე (გურჯი ბოლოზ) და ვიდრე ტრაპიზონამდე, რომელნიც ერთად რომ ავიღოთ, ეხლანდელ საქართველოზე თუ ხუთჯერ არა, სამჯერ მაინც მეტი იქნება — ოსმალეთმა მოსწყვიტა, ხორც-მეტივით ჩამოათალა საქართველოს და მით დაასუსტა ქართველთა პოლიტიკური თვით-არსებობა, უძლეველობა. მათმა ორას-სამასი წლის მძვინვარება-ბარბაროსობამ სამ-ოთხ მილიონამდე ქართველობას სრულებით დაუკარგა არამც თუ სარწმუნოებრივი, არამედ ყოველივე ზნეობრივი კავშირიც-კი თავიანთ მონათესავე ქრისტიან ქართველებთან.

ეს არი უბედურება, რომ მდაბიო განუვითარებელი ხალხი რჯულსა და ეროვნებას ერთმანეთში დომხალივით ურევს. ასე ჰგონია — რა ხალხის რჯულსაც მიიღებს, ეროვნებითაც იმ ხალხს ეკუთვნის.

მაგრამ რას იზამთ, რო მდაბიო გაუნათლებელ ხალხს არეულად, შეცდომით ესმით საქმის ვითარება და ამიტომაც დღეს ქართველ მაჰმადიანს რო უთხრა ქრთველი ხარ-თქო, იმას ასე ჰგონია ეუბნები შენ ქრისტიანს ხარო — ქართველი და ქრისტიანი ერთი და იგივე სიტყვა ჰგონია...

კარგი და პატიოსანი! მაშ როცა ქართველები კერპებს ვცემდით თაყვანს, როცა მზეს და მთვარეს ვაღმერთებდით, მაშინ ქართველები არ ვიყავით?! ქართველებს არ გვეძახოდნენ?!

ჰერიჰა! რას ბძანებთ, ბატონებო, რჯული სადა, ეროვნება სადა...., შუაში დიდი ზღვარი, დიდი განსხვავება უძვეთ...

ჰო და ამ გვარად, ხალხთა შეუგნებლობით, დავკარგეთ ამ მხარეში რამდენიმე მილიონი ქართველობა.

შეიძლება, მკითხველო, არც-კი დაიჯერო, რომ ნამდვილი საქართველო ეს ზემო ქართლია და ქართველი ხალხიც ზოგი გამაჰმადიანებული, ზოგიც გაკათოლიკებულ-გასომხებული ხუთჯერაც მეტია, ვიდრე ახლანდელ საქართველოში! კი, ბატონო! არც მიკვირს, თქვენმა მზემ, რომ არ გჯეროდეთ, რადგან ჩვენდა სამარცხვინოდ ქართველებმა ჩვენი ღვიძლი სამშობლოს ისტორია-გეოგრაფია სრულებით არ ვიცით და თუ რაიმე სასწაულით ვიცით, ისიც ზერა-ქვერად, დაუდევრად. ხოლო, ვისაც სკოლა-გიმნაზიებში რამე უსწავლია, იმან ამერიკა-აფრიკის ვითარება უკედ იცის ვიდრე საქართველოსი...

ეჰ! დავასრულოთ ისევ რეხელ ქართველების ამბავი.

ერთმა რეხელმა ქართველმა მიხეილ მურვანიშვილმა, რომელიც სრულებით თავისუფლად ლაპარაკობს ქართულს, მიამბო:

„ჩვენი პაპა სურამელი ყოფილა, თავადი მურვანიშვილი. როცა საქართველოს იკლებდა ღეკი და ყიზილბაში ამათაც გაუჭირდათ და იფიქრეს: ე ხო აღარ გვასვენებენ და ამდენ რბევას, მოდით და ორ ჭირში ერთი ავირჩიოთ, მოდით და სათათრეთში გადავსახლდეთო. სამნი ძმანი ყოფილან. უმცროსს უთქვამს: „არა, ძმავ, მე არ წამოვალ, მე აქ, ამ კაკლის ძირში, უნდა მოვკვდე-დავიმარხო.““

ამდგარან და ეს ორი უფროსი ძმა მალულად გადასულან ოსმალეთს და არტაანის სანჯახში ქართველების სოფ. ველს დასახლებულან. იმ დროს თურმე ხმა მოდიოდა, რომ ველებ ქართველებს კარგი სანჯახ-ბეგი ჰყავთ, ქართველებს ძრიელ არ აწუხებსო.

ისტორიულ ინტერესს არ არის მოკლებული იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაში“ მოყვანილი ამბავი.

იპოლიაკვანმა იოანემ სურამს რო მიადწია, სურამის მოურავმა არ მისცა თავისთან ბინა. მაშინ გაუმასპინძლდა ქაიხოსრო მურვანისშვილი და ვახშამს რო შეექცეოდნენ მასპინძელმა ოთხშაბათის მარხვა გასტეხა, რისთვისაც შენიშვნა მიიღო იპოლიაკონისაგან. ამაზე ქაიხოსრო მურვანიშვილმა უპასუხა:

— მე მეფე ვრეკლეს ორმოცდა თუთხმეტი წელიწადი ვემსახურე და ჩემის მსახურებისათვის ყაზახის თათრებში განმაწესა და იმათ თავაზით შევეჩვიე მარხვის ჭამას, რომ იმათ არ ვაძლევდი დაბრკოლებას, და ამ სახით გაუერთგულე ის ერი მათ სიმაღლეს.

— მათ უმაღლესობას სადა და სად მსახურეთ?

— „რომ ცოტა ვსთქვა მათ უმაღლესობასთან თუ სხვაგან ორმოცდა ათი მეტი ომი მიხილავს, მაგრამ სახელოვან ომებში ყოველგან ვხლებივარ მათ სიმაღლეს: აზათხანის ომში, რომ სამი ათასის ქართველით თვრამეტი ათასი კაცი დაამარცხა უზარბაზნოთ ბატონმან, და იმისი ურდო მთლად დაგვრჩა, რომ განვმდიდრდით. ოთხი ათასის კაცით, აჯი ჩაღათის შვილი თორმეტი ათასის კაცით მოსული ბორჩალოს დაამარცხა, და მრავალი ტყვე და საქონელი ვიშოვეთ. ავარიის ხანი რვა ათასის კაცით მქადის-ჯვარს იდგა, — დავამარცხეთ დია მცირეს ჯარით და მრავალი დავხოცეთ და დავატყვევეთ. დანღიზში, ქიზიყის ბოლოს, ვძლიეთ ლეკთა და მრავალი აღვხოცეთ და იმ ღამეს დედოფლის წყაროზედ მდგომთა, დაგვესხა სხვა უდიდესი ჯა-

რი თავსა მას გაქცეულს ლეკთან შეერთებული, და იგინცა დავამარცხეთ, და ვწყვიტეთ. ხერთვისი ავიღევით და მრავალი ოსმალნი დავხოცეთ. აბდულა ხანი ბაგრატიონი, თორმეტი ათასის ყიზილბაშით მოვიდა, ციხეც თათრებს ეჭირათ და სოლოლაკზედ დავამარცხეთ და ავწყვიტეთ. ასპინძას ოსმალისა და ლეკის ჯარზედ გავიმარჯვეთ, რომ რუსები დაგვიბრუნდნენ, არღა გვიშველეს. და სულ ის თათრის ჯარი მთლად თერაოსავით მტკვარში დავლუპეთ და მეფემან მოკლა თავისის ხელით კოხტა-ბელადი. ერეენის დიდს ომში იქ ვახლდი და რვა ათასი კაცი დავამარცხეთ მეფის ძის გიორგის მიზეზით და გარჯილობით. ავარის ხანი ოცდა ოთხი ათასის კაცით ყვარლის ციხეს შემომდგარიყო, სამასი კაცი წავედით დაუთალაბად და შევედით ციხეში და გავაქციეთ ეგოდენი ჯარი. მცხეთას მიმავალს ღამე დაგვხვდა ლეკისა ჯარი, ჰსძლო მუნ ბატონმან, თავისის ხელითაც მოკლა ლეკი და ჩვენ სამთ ძმათა დავხოცევით ლეკები, სამთავ მივართვით თავები და მაშინ მიბოძა ჯილდოდ ჯაბადართ-უხუცესობა და სხვა წყალობა“.

აი ასეთი სახელოვანი კაცი ყოფილა მურვანის შვილების გვარში მეფე ერეკლეს დროს. ჩემმა მობაასემ მიხეილ მურვანის შვილმა კვლავ განაგრძო:

„პაპაჩემის ძმას პეტრეს ჰყავდა ცოლად ახალციხელი ქართველი ქალი, კარგა აღზრდილი, ღვთისნიერი, მწიგნობარი, ხელ-საქმის კარგი მცოდნე. ამ მეუღლეთ მიეცათ ველში ვაჟი-შვილი ვასილი, რომელიც დედამ აღზარდა ღვთის შიშში, და ასწავლა ქართული წერა-კითხვა და საღმთო წერილი.“

„ვასილი ნიჭიერი ყმაწვილი გამოვიდა, ისე შეუყვარდა საღმთო წერილი და წმიდათა ცხოვრება, რომ მოემზადა მღვდლად კურთხებულიყო. თათრობის დროს აბა აქ საღ იყო ქართველი ეპისკოპოსი და ამიტომ ვასილი წავიდა კისკიმში, რადგან კისკიმი უფრო ვახლოა (ტრაპიზონისკენა).“

„კისკიმში მაშინ (1828 წ.) ეპისკოპოსობდა ბერძენი ეპისკოპოსი თეოკლიტოს, რომელმაც მღვდლად აკურთხა ვასილი და გამოისტუმრა. ვასილ ღვდელმა კისკიმიდამ აჭარაზე გადმოიარა და აქ შეეტყო რუსის შემოსვლა სამცხეში. ახალციხეს რომ მოვიდა, ნახა, რომ ციხეს რუსის ჯარი შემორტყმოდა (1828 წ. აგვისტოს 15). ხომ კიდევ აიღო პასკევიჩმა ეს მხარე.

ქართველებს გაგვეხარდა და მაგრე! ვიფიქრეთ ახლაკი იპრიანა ღმერთმა და გვეშველა ქართველებსაო—ქრისტიანი ხელმწიფე გვეყოლებოა. მაგრამ რაკი მერე ყარსი და არტანი უკანვე გადასცეს ოსმალოს, მაშინ-კი თქვენი მტერი, რომ ჩვენ წელები დაგვწყდა. ჩვენები აღარ დადგნენ სათათრეთში, ქართველ ქრისტიანებს ყველას ეშინოდათ, თათრები ახლაკი ჩვენზედ იყრიან ჯავრსაო, რადგან ქართველობაც სიხარულით შველოდა რუსის ჯარს რითიც-კი შეეძლო, რაღა გაეწყობოდა აიყარა არტანიდგან მთელი სოფელი ველი და მამა-ჩემიც მაშინ წამოჰყვა სოფელს და აქ რეხაში დავსახლდით. მარტო ჩვენის ოჯახიდან თორმეტი აკვანი წამოვიდა.

„ვასილ მღვდელს მაშინათვე უბოძა პასკევიჩმა ჯავახეთში რამდენიმე სოფელი მრევლად: ნიჯგორი, ხიზბავრა, ვარევანი, თოკი და სხვ. ხოლო ჯავახეთის დანარჩენ სოფლებს, საცაკი ქართველი ქრისტიანი დარჩენილიყო, ზოგი ცხადლივ და ზოგი მალულად, ამათაც ორი მღვდელი მწყსიდა—კოთელიელი ნიკოლოზ მღვდელი და ბარაღელი პეტრე მღვდელი.

„ჯთხი წლისა ვიყავი მე, როდესაც ვასილ მღვდელმა თავისთან წამიყვანა, ღვთის სიყვარულში მზდიდა და საღმთო წერილს მასწავლიდა. ამ რეხაში მაშინ კირიაკი მღვდლობდა, რომელიც, როგორც ზემოდ მოგახსენეთ, თუმცა ქართველი იყო, მაგრამ ქართული დაჰვიწყებოდა და ბერძნულად-კი ზეპირად სწირავდა, რადგან თათრულის მეტი სხვა ენა არ იცოდა. ბოლოს და ბოლოს ქართული ცოტათი შეისწავლა

და ჩემს ყმაწვილობაში მახსოვს, რამდენჯერაც რეხაში მივდი-
 ოდი, ქართულად წავუკითხამდი ხოლმე სამოციქულოს და
 ორიოდე ძილის პირიც ვიცოდი გალობით. საწყალი ბერი-კა-
 ცი მღვდელი ისეთის აღტაცებით მოისმენდა ხოლმე ქართულ
 გალობას და სამოციქულოს, რომ სიხარულის ცრემლები ლა-
 პა-ღუპით გადმოსდიოდა.“

ბოლოს ჩემმა მოზაასემ მითხრა, რომ ვასილ ღვდლის ამ-
 ბებს კიდევ მერე გეტყვიო.

მართლაც და, როგორც შევიტყე, იმ დროის ღვდლების
 შრომა და კეთილ-მოღვაწეობა, განსაკუთრებით ორბელიანისა,
 რომელსაც თათრებმა ახალციხეში თავი მოჰკვეთეს, სულხანი-
 შვილებისა, რომელთა გვარშიაც 50 მღვდელი გამოსულა და
 აგრეთვე ვასილ, პეტრე და ნიკოლოზ მღვდლებისა, საკმაოა
 ამ ღირს-პატივცემულ მამათა ცხოვრება და მოღვაწეობა აიწე-
 როს, რომ მთელი მესხეთისა და ჯავახეთის, მათის დროის
 (1800—1853 წ.) ისტორია შესდგეს.

თ ა გ ი IV.

„ზოგი ჭირი მარგებელია“. — როგორ უშველოთ რეხელ ქარ-
 თველებს? — ჰაერის ელემენტთა თვისება და ეს ქართველო-
 ბა. — რაში იხატება რეხელების სამშობლოსადმი მი-
 სწრაფება? — საცოდავო, რეხელებო!..

აც იყო, იყო, ეჰ! დავანებოთ თავი წარსულზე
 ამდენ ჩივილ-ტირილს: სჯობს წარსული მაგალითი
 გავითვალისწინოთ და ჩვენს აწმყოს იმის და გვარად
 გავუძღვეთ. ნათქვამია: „ზოგი ჭირი მარგებელია“.

წარსულმა უბედურებამ უბედობა უნდა დასთრგუნოს, როგო-
 რათაც სიკვდილით სიკვდილი ითრგუნება — ეს ბუნების და
 ცხოვრების კანონია.

თქვენ ეს მიბრძანეთ, ახლა რა უშველოთ და როგორ ვუშველოთ ამ რეხელ ქართველობას?.. ბევრჯელ ვინატრე: ქართლის რეხა აქ გაჩენილიყოს და წალკის რეხა ქართლში.

ქართლის რეხის სკოლა ამ რეხაში მოქმედებდეს და იმ რეხის მღვდელიც ამ რეხაში მოღვაწეობდეს...

ღიახ, მე ისევ ჩემი რეხელების მოციქული ვარ...

67 წელიწადი შესრულდა, რაც ეს ჩვენი მოძმე რეხელი ქართველობა თათრების კლანჭებიდამ ჩვენვე დაგვიბრუნდა. მერე? გვიზრუნია რამ ამ ხალხისათვის?—არაფერი. არც-კი ვიცოდით ამ ხალხის ქვეყანაზე არსებობა, არამც თუ გაგვერიგებინოს რამე. ვინ ჰყავთ გულ-შემატკივარი? არავენ. ვინ უნდა გამოჩნდეს ამათი ჭირისუფალი?—ჩვენ. ვინ არის ზნეობრივი მოვალე ამათ დაეხმაროს?—ჩვენ.

ჰაერი, რომლითაც ჩვენ ვსუნთქამთ, ორის მარტივის სხეულისაგან შესდგება—აზოტისაგან (79 წილი) და მჟავბადისაგან (21 წილი). ვინ იცის, რამდენი ათასი მილიონი წელიწადია, რაც ეს ორი გაზი ერთად არიან არეულნი და ერთად მოქმედებენ, მაგრამ მის დღეში ესენი ერთმანეთს არ შეუერთდებიან და არ შეუსისხლხორცდებიან—აზოტს თავისი ბუნებრივი ზნე-ხასიათი ყოვლად შეუცვლელად რჩება, მჟავბადს თავისი.

ამ გვარადვე რეხელი ქართველობა თუმცა სამ საუკუნეზე მეტია სცხოვრობს სხვა ეროვნებასთან ერთად, მაგრამ ესენი მათ ვერ შეუერთ-შეუსისხლ-ხორცდებიან. ხოლო ბუნებითვე დაყოლილ კანონის ძალით, რომლითაც შობილი მშობელს ეტანება, რეხელებიც სულით და გულით ელტვიან ქართველობას, მაგრამ მოთავე არავენ ჰყავთ, რომ ბუნებრივ სულთა-სწრაფვას საქმით გაუძღვს.

აი რაში გამოიხატება ამათი ქართველობა და მისწრაფება ქართველობის მიმართ.

რეხელები ბერძნის ქალს არ ორთვენ და არც ქალს მია-

თხოვებენ. ძლიერ იშვიათად ღარიბი ვინმე უნდა იყოს, რომ ან ითხოვოს, ან მიათხოვოს ბერძენს ქალი, ხოლო რეხელებს ქართველი ქალები მოჰყავთ—თონეთილამ, გომარეთილამ, კლდე-ისილამ და ჯავახეთის ყველა ქართველ სოფლებილამ და ამათვე მიათხოვებენ ხოლმე თავიანთ ქალებს, მისვლა-მოსვლა და ნათელ-მირონი აგრეთვე ზემოხსენებულ ქართველებთან აქვთ. ჩაცმა-დახურვა ვაჟთა და ქაღთა ისეთივე აქვთ, როგორც ზემოხსენებულ სოფლებში ქართველებს. მოწყობილება ოჯახში, ავეჯეულობა და ჭამა-სმაც იგივეა, რაც ჯავახელ ქართველს აქვს.

კომლეული აღწერის დროს, ვილაც ჭკუის-კალოფ ვაჟბატონებს ურჩევიათ რეხელებისთვის ბერძნად ჩაეწერეთო, მაგრამ ამათ თურმე უპასუხეს:

„რას ამობ, ყარდაშ, რა გვიგავს ბერძენს? სადაური ბერძენი ვართ, როდესაც ნამდვილად ვიცით, რომ ჩვენი მამა-პაპა ქართველები იყვნენ და ჩვენი ნათესაობა დღესაც ქართლში ცხოვრობენო.“ ამიტომაც ამათგან გამოყვანილი „საღდათი“ გარში მიდის ქართველებთან ერთად და არა წალკის ბერძნებთან.

ახლა ერთი ეს მიბძანეთ, ცოდვა არ არის ამოდენა ხალხი ასე უყურადღებოდ დავტოვოთ? მასხარობა არ არის, რომ ამ ქართველ ხალხს ბერძნულად ჰქონდეს წირვა-ლოცვა, რომელიც არც მღვდელს ესმის და არც ერსა? სირცხვილი არ არის ჩვენთვის, რომ ამ მართლ-მადიდებელ ქართველ ხალხს სსსსრკ-ს თათრულად უგითსაჟენ, აღსაწებას თათრულად ათქმეკეინებენ და ოჯახშიაც ძალა უნებურად დედა-ქნად თათრული ენა გახდომიათ?..

საცოდავო რეხელებო! თქვენ რა იმედით მოგიხაროდათ ქართველ მოძმეებისკენ გადმოსახლება და რა გულ-გრილობა, უმეცრება დაგვხვდათ! სა.....მო.....ცი წე.....ლი.....წა.....დი სცხოვრობთ ჩვენში და ჩვენ, სამოცი სიტყვაც არ დაგვიხარჯავს თქვენს სასარგებლოდ.

ნეტა ვიცოდეთ, რა გაჭირდა ამათთვის ერთი პატიოსანი ქართველი მღვდელი და მასწავლებელი!

როგორც ამ ხალხმა ამიხსნა, ესენი სასუფეველივით მოელიან ქართველ მღვდელს და ქართულ წირვა-ლოცვას, სამრევლო სკოლას და ქართველ მასწავლებელს, რისთვისაც მზად არიან ყოველივე ხარჯი იკისრონ სკოლისათვის და ღვდლისათვის— „ჰანი, ბატონო, პატრონი?!“ ასე დააბოლოვეს ჩემთან საუბარი რეხელმა ქართველებმა.

მხოლოდ ის-კი უნდა ვსთქვათ, რომ მღვდელმაც და მასწავლებელმაც ქართულთან ერთად თათრული ენაც უეჭველად უნდა იცოდნენ, რადგან ჯერ-ჯერობით საჭიროა მოხუცებულთათვის, რომელთაც ქართული ენა ნაკლებად იციან.

მაშ ვსთხოვთ, ვისაც შეუძლიან და ვისგანაც დამოკიდებულია, დახმარება აღმოუჩინოს ამ 700—800 სულს მართლმადიდებელ ქართველობას, რომელნიც ჩვენი, ქართულის დაუდევრობის და უთაურობის გამო, დღეს ამისთანა სასაცილო მდგომარეობაში არიან.

სხვა არა იყოს-რა, ამდენი სული ქართველი ქალები მაინც შეიბრალებთ, რომელნიც აქ რძლად მოსულან და კვლავ მოვლენ, რომელთაც არც თათრული, არც ბერძნული არ იციან და ვერც აღსარების თქმა შეუძლიანთ და ვერც ბერძნულ-თათრულის წირვა-ლოცვის მოსმენა.

თუ არა და ეს ხუთმეტი კომლი ქართველობა ხომ ქართლიდამ მოსულან და აქ რეხაში დასახლებულან, რომელნიც ვინ იცის ეხლა ას სულზედ მეტი არიან. ამათ, ამ ას სულს, რაღა ბრალი აქვთ, რომ ძალა-უნებურად ჩვენვე ვათათრებთ და დამახინჯებული ბერძნულ-თათრული წირვა-ლოცვაც უნდა მოისმინონ...

შეცდომანი:

გვერდი.	სტრიქონი ზემოდგან თვლით.	დაგეგმილია:	უნდა იყოს:
50	25	ფარნცუზები	ფარნცუზები
51	4	ქრისტეს-	ქრისტე-
„	22	დაბმული სბო	რომ სბო
65	26	შეუწინარებელია	შეუწყალებელია
70	15	ეს,	ეჰ,
77	13	მიტულაბს	მატულაბს
77	23	სართული	სართულის
81	8	საზრდო	საზრდოთ
90	7	„მე აჰ	მე აჰ
92	21	სინტაქსლით.	სინტაქსლე
121	15	ღვინისა	ღვინოსა
125	24	ჩამკვდერნი	ჩამკვდარნი
126	27	-ზაქსი, მეტი	-ზაქსიამეტი
129	17	ნამგრეგებზე	ნანგრეგებზე
130	23	გვიშეელის	დაგვისსნის
135	2	მინდროზე	მინდროზე
137	18	უეჭველად	უეჭველი
142	4	ფრთხილი	ფრთხალი
161	18	რაო	—რაო,
„	19	—ჰო,	ჰო,
164	30	-შეჭმურსკნიღმა	-შეჭმურსკნიღმა
170	8	თაქ-ქილოსელები	თაქ-ქილისელები
171	2	არეს-მარეს	არე-მარეს
173	24	და ან	და აწ
175	8	—ესენიც	ესენიც

91
J 545